

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΠΤΑ
ΗΜΕΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 20 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2002

90 ΧΡΟΝΙΑ

ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ 90 ΧΡΟΝΙΑ

Χρονικό των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913

Βαλκάνια 1908-1912

Τον Βασίλη Γούναρη

Προετοιμασία για πόλεμο

Της Ελένης Γαρδίκια-Κατσιαδάκη

Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος

Τον Γιώργου Μαργαρίτη

Ο διπλωματικός πυρετός

Της Ελένης Γαρδίκια-Κατσιαδάκη

Τα αίτια που οδήγησαν στον Β΄ Βαλκανικό

Της Ελένης Γαρδίκια-Κατσιαδάκη

Ο ελληνοβουλγαρικός πόλεμος

Τον Γιώργου Μαργαρίτη

Οι εκκρεμότητες του πολέμου

Της Ελένης Γαρδίκια-Κατσιαδάκη

Φωτογράφοι στο μέτωπο

Τον Αλκη Ξ. Ξανθάκη

Εξώφυλλο

Μέτωπο της Ηπείρου. Εύζωνοι στη μάχη της Αετοράχης κατά τις επιχειρήσεις για την κατάληψη των Ιωαννίνων (φωτ.: «Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Το Φωτογραφικό Λεύκωμα των Ρωμαϊδών - Ζέπζ». Παρουσίαση Αστέρης Ι. Τόπης, εκδ. «ΚΕΔΡΟΣ», 2000).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Χρονικό των Βαλκ

1910

Ιανουάριος

16 Υιοθετείται από τον βασιλιά και τους πολιτικούς η πρόταση Βενιζέλου για εκλογές προς ανάδειξη Αναθεωρητικής Βουλής.

18 Με σύσταση του επίσημου συμβούλου του Στρατιωτικού Συνδέσμου Ελ. Βενιζέλου, επιβάλλεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Στ. Δραγούμη και υπουργό Στρατιωτικών τον αρχηγό των επαναστατών Ν. Ζορμπά.

Μάρτιος

15 Μετά την προκήρυξη των εκλογών για αναθεωρητική του Συντάγματος Βουλή, υπογράφεται το πρακτικό διάλυσης του Στρατιωτικού Συνδέσμου.

Αύγουστος

8 Εκλογές για την Α΄ Αναθεωρητική Βουλή. Ο Ευ. Βενιζέλος εκλέγεται πρώτος βουλευτής Αττικοβοιωτίας.

Οκτώβριος

6 Ψήφος ανοχής και όχι εμπιστοσύνης της Βουλής στον Βενιζέλο. Δεν τη θεωρεί επαρκή και παραιτείται.

12 Διάλυση της Βουλής. Προκήρυξη εκλογών για τις 28 Νοεμβρίου.

Νοέμβριος

28 Νικητής των εκλογών ο Ευ. Βενιζέλος με απόλυτη πλειοψηφία: 260 έδρες επί 346, Β΄ Αναθεωρητική Βουλή

1911

Μάιος

20 Αναθεώρηση του Συντάγματος.

Ιούνιος

Επάνοδος του διαδόχου Κωνσταντίνου στην αρχιστρατηγία.

Σεπτέμβριος

29 Ιταλοτουρκικός πόλεμος στην Τριπολίτιδα.

1912

Φεβρουάριος

29 Συνθήκη συμμαχίας Βουλγαρίας - Σερβίας.

Μάρτιος

11 Θρίαμβος του Βενιζέλου στις εκλογές.

Απρίλιος

29 Υπογραφή σερβοβουλγαρικής στρατιωτικής σύμβασης.

▼ *Λαϊκή εικόνα της εποχής με τα πρόσωπα που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στους Βαλκανικούς Πολέμους. Σήμερα, πιο ενδιακρμτος ο ρόλος του κάθε προσώπου, εξέχουν ο διάδοχος Κωνσταντίνος ως ο αρχιστρατηγός, ο Ελ. Βενιζέλος ως πρωθυπουργός και ο Παύλος Κοντογιώργης ως αρχηγός Στόλου (φωτ.: ΕΛΙΑ).*

28 Απριλίου-20 Μαΐου: Κατάληψη Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς.

Μάιος

16 Υπογραφή ελληνοβουλγαρικής συνθήκης.

19 Απόπειρα εισόδου Κρητών βουλευτών στο ελληνικό Κοινοβούλιο.

Ιούλιος

19 Σφαγή Βουλγάρων αμάχων στα Κότσανα του Κοσσυφοπεδίου.

Σεπτέμβριος

18 Κηρύσσεται γενική επιστράτευση στην Ελλάδα.

22 Υπογράφεται ελληνοβουλγαρική στρατιωτική σύμβαση.

25 Το Μαυροβούνιο κηρύσσει τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

30 Τελεσίγραφο Βουλγαρίας, Σερβίας και Ελλάδας προς τον Σουλτάνο για αναγνώριση των δικαιωμάτων των εθνοτόπων. Η Πύλη απορρίπτει τις αξιώσεις.

Οκτώβριος

1 Κρήτες βουλευτές γίνονται δεκτοί στο ελληνικό Κοινοβούλιο.

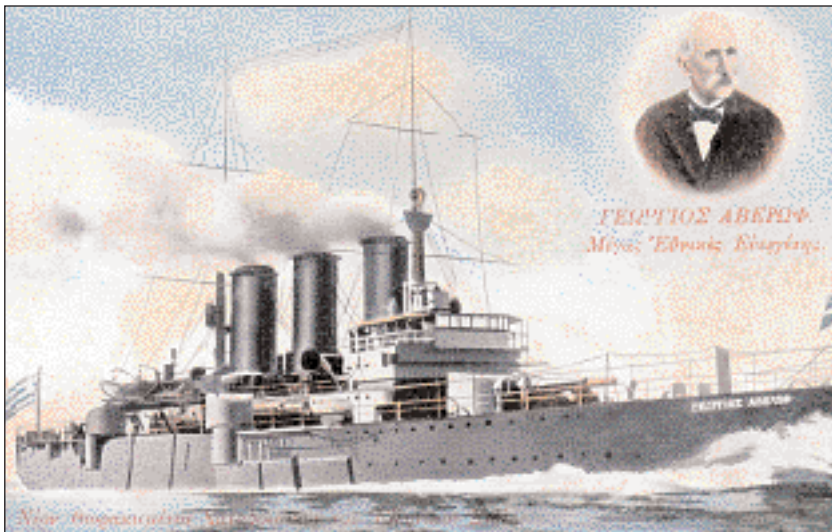
Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

▲ *Οι βασιλείς των Βαλκανίων, Γεώργιος της Ελλάδος (κάτω), Φερδινάνδος της Βουλγαρίας (αριστερά), Πέτρος της Σερβίας (δεξιά) και Νικήτας του Μαυροβουνίου (επάνω), όπως εμφανίζονται σε καρτ ποστάλ της εποχής (φωτ.: «Η απελευθέρωση της Ηπείρου», εκδ. «Ίδρυμα Ακτία Νικόπολης»).*

Ανικτών Πολέμων 1912-13

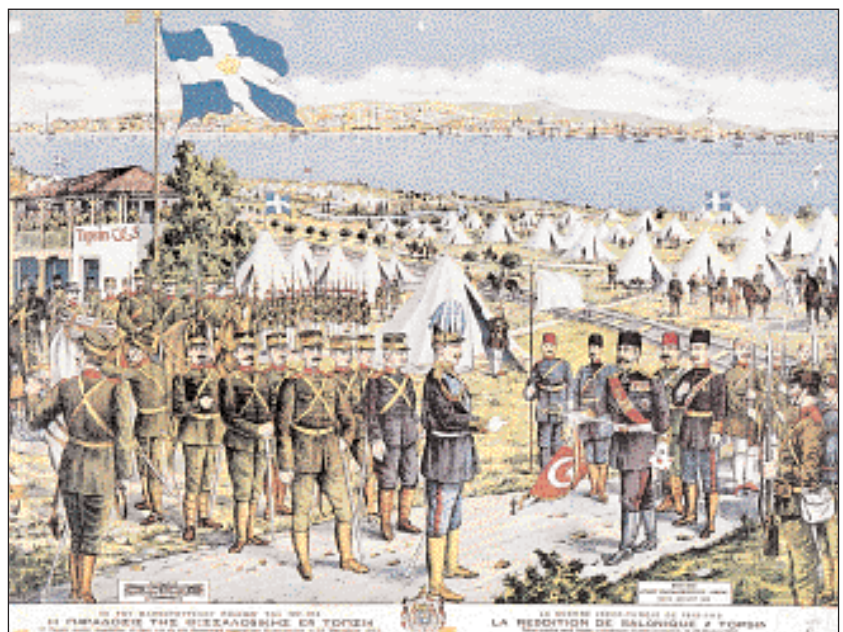
▲ Το καταδρομικό «Αβέρωφ», γνωστό με το προσωνύμιο *θωρηκτό σε καρι ποστάλ* εποχής. Με την επιτυχή πολεμική δράση του στο Αιγαίο αναδείχθηκε σε *πλοίο-σύμβολο*.

▼ Η *αφίσα που διαφήμιζε τα «Παναθηναία του 1912»*, πολεμική επιθεώρηση που παιζόταν με επιτυχία στο θέατρο «Ολύμπια». Προσαρμοσμένη η ελληνική επιθεώρηση στο πνεύμα *έξαρχος της εποχής*, διασκεδάσε στα *μετόπισθεν τους Αθηναίους με θέματα γύρω από τους Βαλκανικούς, φτάνοντας η ίδια σε μία από τις κορυφαίες στιγμές της*.

- 2 Υπογραφή συνθήκης ειρήνης μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας στο Ouchy.
- 4 Οι διπλωματικοί εκπρόσωποι των τριών βαλκανικών συμμάχων επιδιώκουν διακοίνωση κήρυξης πολέμου στην Πύλη, η οποία κηρύσσει τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας και της Σερβίας.
- 5 Η Ελλάδα μπαίνει στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων της. Διάγγελμα Γεωργίου Α΄.
- 6 Κατάληψη της Ελασσόνας. Αποσπάσματα της Στρατιάς Ηπείρου περνούν το γεφύρι της Άρτας και καταλαμβάνουν τα υψώματα στο Γρίμποβο. Εγκατάσταση επιτελείου στον Τύρναβο.
- 8 Απόβαση στη Λήμνο. Στέφανος Δραγούμης, γενικός διοικητής Κρήτης.
- 9-10 Μάχη Σαρανταπόρου.
- 10 Είσοδος ελληνικού στρατού στα Σέρβια.
- 11 Είσοδος ελληνικού στρατού στην Κοζάνη.
- 12 Κατάληψη Φιλιππιάδας και Κιάφας.
- 15 Εκπόρθηση των Στενών της Πόρτας. Κατάληψη των Καϊλαριών (Πτολεμαΐδας).
- 16 Κατάληψη Βέροιας και Κατερίνης.
- 18 Ελληνικό τορπιλοβόλο, με κυβερνήτη τον Ν. Βότση, βυθίζει τουρκική κορβέτα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.
- Κατάληψη νησιών Θάσου, Ιμβρου και Αϊ-Στράτη. Κατάληψη Σόροβιτς (Αμυνταίου).
- 19-20 Μάχη Γιαννιτσών.
- 20 Κατάληψη Νικοπόλεως.
- 21 Παράδοση Πρέβεζας. Κατάληψη Ψαρών.
- 23-24 Πανωλεθρία ελληνικού στρατού στο Σόροβιτς (Αμύνταιο).
- 23-30 Αποκρούεται τουρκική αντεπίθεση στο μέτωπο της Ηπείρου, στη θέση «Πέντε Πηγάδια».
- 24 Απελευθέρωση Νιγρίτας. Κατάληψη Τενέδου.
- 24-25 Διάβαση του Αξιού και προέλαση ολόκληρης της Στρατιάς προς Θεσσαλονίκη.
- 26 Παραδίδεται η τουρκική φρουρά της Θεσσαλονίκης.
- 27 Είσοδος ελληνικού στρατού στη Θεσσαλονίκη. Κατάληψη Μετσόβου.
- 28 Εορτή του πολιούχου Αγ. Δημητρίου, ο ελληνικός στρατός εισέρχεται θριαμβευτικά στη Θεσσαλονίκη.
- 29 Κατάληψη Πέντε Πηγαδιών. Αφιξη του βασιλιά Γεωργίου Α΄ στη Θεσσαλονίκη.

► Η *παράδοση της Θεσσαλονίκης, όπως αποδόθηκε σε λαϊκή αφίσα και καρι ποστάλ* της εποχής.

Νοέμβριος

- 2 Κατάληψη του Αθώ.
- 3-4 Επιχειρήσεις στο Οστροβο (Αρνισσα).
- 4 Κατάληψη Ικαρίας.
- 5 Κατάληψη Χειμάρρας.
- 6 Κατάληψη Μοναστηρίου από τους Σέρβους.
- 7 Είσοδος Ελλήνων στη Φλώρινα.
- 8 Παράδοση Μυτιλήνης.
- 11-21 Απελευθέρωση της νήσου Χίου.
- 20 Μετά τις νίκες των βαλκανικών συμμάχων, η Πύλη ζητεί ανακωχή, που υπογράφεται στις 20 Νοεμβρίου στην Τσατάλτζα. Η Ελλάδα δεν υπογράφει, επειδή προσδοκά παράδοση των Ιωαννίνων.
- 28 Σώμα Γαριβαλδινών υπό τη διοίκηση του Αλέξανδρου Ρώμα καταλαμβάνει ύστερα από σκληρές μάχες το ύψωμα Δρίσκος στην περιφέρεια Ιωαννίνων. Στις συμπλοκές σκοτώνεται ο σοσεντιστής ποιητής Λορέντζος Μαβίλης, διοικητής του βου Λόχου Γαριβαλδινών.
- 29 Μάχη Πεστών.

Δεκέμβριος

- 1 Κατάληψη υψωμάτων Αετορράχης.
- 3 Ναυμαχία της Ελλης. Αρχίζει στο Λονδίνο ειρηνευτική διάσκεψη.
- 5 Διήμερη ανεπίσημη επίσκεψη στη Θεσσαλονίκη του Βούλγαρου Βασιλιά Φερδινάνδου.
- 7 Επειτα από σκληρές μάχες, ο ελληνικός στρατός μπαίνει στην Κορυτσά.
- 24 Λονδίνο. Σε αδιέξοδο η ειρηνευτική διάσκεψη, εξαιτίας της τουρκικής αδιαλλαξίας.

1913

Ιανουάριος

- 3 Η διοίκηση του μετώπου στην Ηπειρο ανατίθεται στον Διάδοχο.
- 4 Συλλογική διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων προς την Πύλη.
- 5 Ναυμαχία της Λήμνου: νέα απόπειρα του τουρκικού στόλου να βγει στο Αιγαίο καταλήγει σε πανωλεθρία. Ο τουρκικός στόλος κλείνεται και πάλι στα Στενά – αυτήν τη φορά έως το τέλος του πολέμου.
- 16 Διακοπή της ειρηνευτικής διάσκεψης στο Λονδίνο.
- 21 Επανάληψη των εκροπραξιών.

Φεβρουάριος

- 19 Εναρξη της τελικής επίθεσης προς κατάληψη

► «Έξω από τα Ιωάννινα», καρτ ποστάλ του 1913, βασισμένο σε φωτογραφίες του Ρωμαΐδη - Ζέιζ (φωτ.: Η απελευθέρωση της Ηπείρου», εκδ. «Ιδρυμα Ακτία Νικόπολις»).

των Ιωαννίνων, με προπαρασκευαστικά πυρά πυροβόλων κατά των τουρκικών θέσεων στο Μπιζάνι. 20-21 Γενική επίθεση. Καταλαμβάνονται ισχυρές τουρκικές θέσεις, αποκόπτεται η επικοινωνία Ιωαννίνων-Μπιζανίου. Οι Τούρκοι παραδίδουν Ιωάννινα και Μπιζάνι.

22 Ο ελληνικός στρατός εισέρχεται στα Ιωάννινα. 27 Κατάληψη Πρεμετής και Φιλιατών.

Μάρτιος

3 Καταλαμβάνονται το Αργυρόκαστρο και το Δέλβινο, την επομένη οι Άγιοι Σαράντα και τη μεθεπομένη το Τεπελένι. Ο στρατός φτάνει στα όρια των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων στην Αλβανία.

5 **Μαρτίου:** Δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη ο βασιλιάς Γεώργιος. Ο δολοφόνος αυτοκτονεί.

8 **Μαρτίου:** Ανάρρηση του Κωνσταντίνου στον θρόνο.

Απρίλιος

4 **Απριλίου:** Αεροπλάνο που εκτελούσε αναγνωριστική πτήση πέφτει στην περιοχή Λαγκαδά. Σκοτώνονται ο Εμμανουήλ Αργυρόπουλος, ένας από τους πρώτους Έλληνες αεροπόρους και ο Κωνσταντίνος Μάνος, γνωστός για την πολύπλευρη εθνική του δράση (οπληρχηγός στο Μακεδονικό Αγώνα και τα κρητικά κινήματα), βουλευτής και λόγιος.

22 Υπογραφή ελληνοσερβικού πρωτοκόλλου.

25-27 Συμπλοκές Παγγαίου.

Μάιος

1 Υπογραφή ελληνοσερβικής στρατιωτικής σύμβασης.

8 Βουλγαρική προσπάθεια απώθησης των ελληνικών δυνάμεων στο Παγγαίο καταλήγει σε θερμό επεισόδιο.

17 Υπογράφεται στο Λονδίνο η Συνθήκη Ειρήνης με την οποία τερματίζεται ο πόλεμος στα Βαλκάνια.

19 Υπογραφή ελληνοσερβικής συμμαχίας στη Θεσσαλονίκη.

Ιούνιος

16 **Ιουνίου:** Τηλεσίγραφο του στρατηγού Κ. Καλλά-

► **Η αποφασιστική για την έκβαση του Ελληνοβουλγαρικού Πολέμου Μάχη του Κιλκίς (19-21 Ιουνίου 1913), σε λαϊκή αφίσα της εποχής (φωτ.: «Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913», Ελληνική Λαϊκή Εικονογραφία, εκδ. ΙΕΕΕ).**

ρη στον Βούλγαρο φρούραρχο Θεσσαλονίκης για αποχώρηση από την πόλη. Η άρνηση οδηγεί σε σφοδρές οδομαχίες. Οι Βούλγαροι εξαπολύουν επίθεση κατά σερβικών θέσεων στη Γευγελή και κατά ελληνικών στις Ελευθέρες και το Τσάγεζι.

Εναρξη Β' Βαλκανικού Πολέμου

17-18 Η βουλγαρική μονάδα της Θεσσαλονίκης αιχμαλωτίζεται

19 **Ιουνίου:** Ταυτόχρονη ελληνική και σερβική αντεπίθεση κατά των βουλγαρικών θέσεων.

19-21 **Ιουνίου:** Ο ελληνικός στρατός συντρίβει τον βουλγαρικό στη μάχη του Κιλκίς-Λαχανά. Ο όγκος των βουλγαρικών δυνάμεων υποχωρεί προς τα βόρεια.

23 Κατάληψη Δοϊράνης.

25 Διάβαση οροσειράς Μπέλες.

26 Κατάληψη της Καβάλας με απόβαση. Κατάληψη Στρώμνιτσας.

27 Είσοδος στο Δεμίρ-Ισάρ (Σιδηρόκαστρο).

27-28 Οι επιθέσεις Ρουμανίας και Τουρκίας αναγκάζουν τη Βουλγαρία να ζητήσει ανακωχή.

28 Ελληνική προώθηση στις Σέρρες.

30 Σώματα κομιτατζίδων και βουλγαρικά στρατεύματα πυρπολούν το Δοξάτο και σφάζουν το μεγαλύτερο αριθμό των κατοίκων του.

Ιούλιος

1 Κατάληψη Δράμας.

3 Είσοδος στο Λιβουνοβο.

5 Είσοδος ελληνικού στρατού στο Νευροκόπι.

9-10 Διάβαση των στενών της Κρέσνας.

11 Κατάληψη Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης).

12 **Ιουλίου:** Ο βουλγαρικός στρατός εγκαταλείπει την πόλη της Ξάνθης.

◄ **«Απόσπασμα του εν Αγίω Ορει Ιερού Λόχου μετά τον γενναίο αρχηγό αυτού ανθυπομοιράρχου κ. Κωνσταντίνου Βεργογιαννοπούλου, προς τον οποίον παρεδόθησαν αιχμάλωτοι οι εν τη Μονή του Ζωγράφου Βούλγαροι στρατιώται. Ιουνίου 21, 1913». Φωτογραφία ιερομονάχου Στεφάνου.**

13 Μάχη Σιμιτλί.

15 Προέλαση προς Τζουμαγιά.

15-16 Μάχη Μαχομίας.

17 Διάσκεψη Βουκουρεστίου. Απόφαση παύσης εχθροπραξιών στο ελληνοβουλγαρικό μέτωπο.

25 Υπογραφή πρωτοκόλλου καθορισμού συνόρων Βουλγαρίας-Ελλάδας.

28 Υπογραφή της συνθήκης ειρήνης στο Βουκουρέστι.

29 Λήξη της πρεσβευτικής διάσκεψης του Λονδίνου.

Νοέμβριος

1 Με τη υπογραφή της ελληνοτουρκικής συνθήκης των Αθηνών τερματίζεται η εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και αποκαθίστανται οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών.

Δεκέμβριος

5 Με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας καθορίζονται τα ελληνοαλβανικά σύνορα.

1914

Φεβρουάριος

13 Επιδικάζονται στην Ελλάδα όλα τα νησιά του Αιγαίου, εκτός από Ιμβρο και Τένεδο.

14 Η Βόρειος Ηπειρος ανακηρύσσεται αυτόνομη με προσωρινό πρόεδρο τον Γ. Χριστάκη-Ζωγράφου.

Απρίλιος

Τα ελληνικά στρατεύματα αποχωρούν από τη Βόρεια Ηπειρο. ❄

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Ευχαριστούμε τον κ. Αστέριο Ι. Τόπη και τους συλλέκτες Νίκο Ι. Τόπη και Μιχάλη Γ. Τσόγκαρη για την πρόθυμη συνδρομή τους στην εικονογράφηση του αφιερώματος.

Βαλκάνια 1908-1912

◀ **Μοναστήρι, Ιούλιος 1908.** Διαδήλωση υπέρ του Συντάγματος που διακήρυξε το Νεοτουρκικό κομμάτι «Ενωσις και Πρόοδος». Το Νεοτουρκικό Κίνημα ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τα τεκταινόμενα στις οθωμανικές μακεδονικές επαρχίες. Οι φιλελεύθερες διακηρύξεις του βρήκαν ανταπόκριση και ανέστειλαν τις ένοπλες συγκρούσεις των κομμάτων στη Μακεδονία, εξουδετερώνοντας ταυτόχρονα την εφαρμογή των ευρωπαϊκών μεταρρυθμίσεων που επρόκειτο να επιβληθούν στις ευρωπαϊκές επαρχίες.

Η ΑΝΑΛΥΣΗ των διπλωματικών γεγονότων που σημειώθηκαν στα Βαλκάνια από το καλοκαίρι του 1908 μέχρι το φθινόπωρο του 1912 εμπλέκει αρκετές παραμέτρους που είναι άσχετες με την υψηλή διπλωματία όπως και χώρες που δεν είναι βαλκανικές. Στις αρχές του 20ού αιώνα, μολονότι οι ρυθμοί της ζωής ήταν βραδύτεροι και η συμμετοχή των μαζών ποιοτικά διαφορετική, η πολιτική, η οικονομία και οι ιδεολογίες ακολουθούσαν υπόγειες διαδρομές που διέσχιζαν, όπως και σήμερα, ολόκληρο τον πλανήτη. Κανένα γεγονός δεν ήταν μονοδιάστατο.

Φαινομενικά μόνον την αρχή της κρίσης αποτελεί το Νεοτουρκικό Κίνημα για παραχώρηση Συντάγματος, τον Ιούλιο του 1908, του οποίου βέβαια τα ιδεολογικά και πολιτικά συμφραζόμενα ανάγονται στη δύσκολη πορεία των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων και τη συναφή διπλωματία των ευρωπαϊκών παρεμβάσεων και διεισδύσεων στην επικράτεια του «Μεγάλου Ασθενούς» κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Από την άλλη, όμως, πλευρά, η τελευταία αυτή φάση του Ανατολικού Ζητήματος –της κληρονόμησης, δηλαδή, του ασθενούς στην Ευρώπη– περιπλεκόταν με τους κλιμακούμενους παγκόσμιους ανταγωνισμούς και τη συγκρότηση των δύο μεγάλων διεθνών συμμαχιών, που βάδιζαν προσχεδιασμένα και σχεδόν ηθελημένα προς την «τελική» πολεμική αναμέτρηση. Κάθε «κίνηση» στα Βαλκάνια δημιουργούσε αλυσιδωτές «βαριάντες» με πιθανό «φινάλε» ένα γενικευμένο πόλεμο.

Τον **ΒΑΣΙΛΗ ΓΟΥΝΑΡΗ**

Αναπληρωτή Καθηγητή
του Τμήματος Βαλκανικών Σπουδών
ΑΠΘ στη Φλώρινα

ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ των Νεοτούρκων ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τα τεκταινόμενα στις μακεδονικές επαρχίες της Πύλης. Εκεί για πέντε τουλάχιστον χρόνια συγκρούονταν ένοπλα ο ελληνικός, ο βουλγαρικός, ο σερβικός αλλά και ο ρουμανικός εθνικισμός μορφοποιώντας τα ποικίλα κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα που υπέφωσκαν σε βίαιες αντιπαραθέσεις. Η ευρωπαϊκή παρέμβαση, ανοικτή, πολύπλευρη, απροσχημάτιστη, πολυέξοδη (για τους Τούρκους) και, κυρίως, ατελέσφορη επιτάχυνε το πραξικόπημα. Θεωρητικά τα βαλκανικά κράτη έπρεπε να αποθαρρύνουν πλέον τη δράση των επαναστατικών επιτροπών (κομμάτων) στη Μακεδονία και οι Ευρωπαίοι να δώσουν για μια ακόμη φορά πίστωση χρόνου στην Πύλη. Το ίδιο όφειλαν να κάνουν και οι Αλβανοί υπήκοοι, των οποίων η νομι-

μοφροσύνη δεν ήταν δεδομένη έπειτα από μια ολόκληρη γενιά εθνικής ανασυγκρότησης.

Την ίδια εποχή που οι κινηματίες Οθωμανοί προετοιμάζονταν, οι υπουργοί των Εξωτερικών της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας, Λέξαφον Ερενταλ και Αλέξανδρος Ιζβόλσκι, είχαν αρχίσει τις βολιδοσκοπίσεις για ένα παζάρεμα: Αν πετύχαινε, θα επέτρεπε στη Βιέννη την πλήρη προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης –τις οποίες κατείχε και διοικούσε από το 1878– και στη Μόσχα να διεκπεραιώσει τα πολεμικά πλοία της στη Μεσόγειο, μέσω των κλειστών γι' αυτήν από το 1841 Δαρδανελίων. Οι διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν όλο το καλοκαίρι του 1908 και, μολονότι επήλθε συμφωνία στα μέσα Σεπτεμβρίου, ωστόσο δεν αποφασίστηκε η χρονική στιγμή υλοποίησης των «κινήσεων». Λίγες μόλις ημέρες αργότερα ο Ερενταλ, ελπίζοντας στην καλύτερη αντιμετώπιση των αυστριακών σιδηροδρομικών εταιρειών από τη Σόφια, ενθάρρυνε τον Πρίγκιπα Φερδινάνδο της Βουλγαρίας να ζητήσει από τον Σουλτάνο ό,τι δικαιούνταν: την πλήρη ανεξαρ-

► **Οι βασικές διακηρύξεις, «Ελευθερία – Ισότητα – Δικαιοσύνη – Αδελφότητα» (καρι-πο-οιτάλ εποχής) του Νεοτουρκικού Κινήματος βρήκαν μεγάλη απήχηση στους αναβράζοντες πληθυσμούς των βαλκανικών επαρχιών. Ασχέτως θρησκείματος και εθνότητας όλοι ήλπιζαν στην ειρήνευση της Μακεδονίας και λίγο ή πολύ ονέβαν, τουλάχιστον προσωρινά, στον κατευνασμό των παθών.**

η τπσία της Βουλγαρίας, που θα επέ- τρεπε επιτέλους και στον ίδιο να πάρει τον πολυπόθητο τίτλο του «βασι- λέα». Στις 5 Οκτωβρίου κηρύχθηκε η βουλγαρική ανεξαρτησία και την επομένη η προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από τη Βιέννη.

Ακολούθησε πανδαιμόνιο. Οι Ρώ- σοι αντιλήφθηκαν ότι είχαν εξαπατη- θεί, αφού δεν είχαν τον απαραίτητο χρόνο να προετοιμάσουν τις υπόλοι- πες Δυνάμεις για το δικό τους αίτημα. Η Γερμανία, μολονότι ξαφνιάστηκε, κάλυψε τη Βιέννη αλλά αρνήθηκε, όπως και ο Λονδίνο, να υποστηρίξει τον Ιζβόλσκι. Την ίδια ψυχρή αντιμε- τώπιση επιφύλαξαν και για τον υπουργό Εξωτερικών της Σερβίας, Μιλοβάνοβιτς. Μολονότι η Σερβία ήταν ήδη επί ποδός πολέμου και ο Τύπος της εξαγριωμένος, δεν μπο- ρούσε, ωστόσο, να βρει πουθενά υπο- στηρικτή. Απέτυχαν επίσης παταγω- δώς οι προσπάθειές της τους πρώ- τους μήνες του 1909 να κρατήσει δι- πλωματικά έστω το θέμα ανοικτό. Στο μεταξύ η βεντέτα του Ερενταλ και του Ιζβόλσκι συνεχίστηκε τους επόμενους μήνες, έως ότου η Ρωσία υποχρεώθηκε από τους Γερμανούς με χαρακτηριστική σκαλιότητα να ελέγ- χει τη σερβική επιθετικότητα. Όσο η Πετρούπολη δεν ήταν διατεθειμένη να φτάσει στην πολεμική αναμέτρη- ση το Βελιγράδι θα ήπρεπε να κάνει υπομονή.

Ανταλλάγματα

Η αντίδραση της Τουρκίας που είχε θιγεί άμεσα δεν ήταν βέβαια σοβαρό πρόβλημα για την Αυστρία, ειδικά με- τά την καταβολή αποζημίωσης δύο εκατομμυρίων λιρών αλλά και την αποχώρηση των δυνάμεών της από το μακρόστενο σαντζάκι (επαρχία) του Νόβι Παζάρ, το οποίο εκτεινόταν ανάμεσα στη Σερβία και το Μαυρο- βούνιο. Οικονομικά ανταλλάγματα έλαβαν επίσης οι Τούρκοι από τους Ρώσους για τη βουλγαρική ανεξαρτη- σία – απαλλάχθηκαν δηλαδή από το ποσό του παλαιού (1878) χρέους τους έναντι της Πετρούπολης, που αναλο- γούσε στις χαμένες βουλγαρικές επαρχίες. Επίσης, λόγω της αντιδρα- σής τους, κατάφεραν να ακυρώσουν την ένωση που κήρυξε ο κρητικός λα-

ός με την Ελλάδα, μολονότι οι Δυνά- μεις δεν ήταν εξαρχής εκθρικές στην ιδέα.

Σε κάθε περίπτωση η νίκη της Βιέννης ήταν πλασματική και βραχυ- πρόθεσμη, αφού το πρόβλημα των Νοτίων Σλάβων παρέμενε άλυτο για την αυτοκρατορία των Αψβούργων και μάλιστα, με τις νέες προσκτήσεις, διευρυνόταν. Μεταξύ 1908 και 1910 η συγγική κυβέρνηση απέτυχε να συγκυβερνήσει με την κροατική βου- λή. Οι Κροάτες, μετά την κρίση, αι- σθάνονταν όλο και πιο αλληλέγγυοι με τους Σέρβους. Τα αισθήματά τους δεν μετέβαλε ούτε η εκλογική μεταρ- ρύθμιση του 1910 ούτε η παροχή Συ- ντάγματος στη Βοσνία την ίδια χρονιά. Ο σερβικός εθνικισμός είχε φουντώσει για τα καλά. Η Βουλγαρία, μετά την οικονομι- κή διευθέτηση, εί- χε επανακάμψει στη ρωσική αγκα- λιά, ενώ η ταπεινω- μένη Ρωσία είχε απομακρυνθεί ακό- μη περισσότερο από τις κεντρικές αυτοκρατορίες. Τα περιθώρια «κινή- σεων» είχαν στενέψει απελπιστικά.

Στρατιωτικό στο προσκήνιο

Η διπλωματική ήττα της Τουρκίας –έστω με ανταλλάγματα– και η εγκα- θίδρυση του νεοτουρκικού καθεστώ- τος είχε κι άλλες συνέπειες για τις βαλκανικές χώρες. Η αναστολή της δράσης στη Μακεδονία επανέφερε στους στρατώνες των Αθηνών τους πλέον δραστήριους και ικανούς αξιω- ματικούς του ελληνικού στρατού. Ήταν πεπεισμένοι, όπως και οι Τούρ- κοι συνάδελφοί τους, ότι η λύση για το Μακεδονικό και το Κρητικό αλλά και για την εσωτερική αναδιοργάνω- ση της χώρας, κυρίως του στρατού, έπρεπε να εκβιαστεί και να επιταχυν- θεί από το στράτευμα. Γι' αυτό, υπό την ηγεσία του Συνταγματάρχη Νικο- λάου Ζορμπά, επιχειρήσαν και το πρώτο τους πολιτικό κίνημα στο Γου-

δί, τον Αύγουστο του 1909. Το «προ- νουσιασμένο» παρά τις αρχικές αντι- δράσεις της διεθνούς κοινής γνώμης –η αποπληρωμή του ελληνικού διε- θνού χρέους όφειλε να είναι απρό- σκοπη– οδήγησε, σε κυβερνητικές αλλαγές, πολιτικές ανακατατάξεις και, τελικά, στην άφιξη του Ελευθερί- ου Βενιζέλου.

Βουλγαρία - Ρουμανία

Παρόμοιες προστριβές σημειώθηκαν και στη Βουλγαρία. Το πολυπληθές μακεδονικό λόμπι ήταν δυσανεπι- μένο, γιατί η πλή- ρης ανεξαρτησία είχε προηγηθεί της πολυπόθητης ένωσης με τη Μα- κεδονία. Η εξαρ- κική εκκλησία εί- χε πλέον δύο συ- νόδους, μια στη Σόφια και μια στην Κωνσταντι- νούπολη. Ούτε ο ίδιος ο Τσάρος, Φερδινάνδος δεν διέφυγε την κρι- τική, όπως άλλω- στε και η αντι- στοιχη βασιλική οικογένεια στην

Ελλάδα το 1909. Το προσωπικό καθε- στώς διακυβέρνησης είχε αντιπάθει- es και στη Βουλγαρία, γι' αυτό και έγι- ναν συστηματικές προσπάθειες, ώστε οι βασιλικές του εξουσίες να μην αυξηθούν. Καθώς η Σερβία έγερ- νε εμφανώς προς τη Γαλλία και τη Ρωσία, η Σόφια όφειλε, με νέο πρω- θυπουργό τον Ιβάν Γκέσοφ (1911), να λάβει τις αποφάσεις της για να υλο- ποιήσει το συντομότερο τα μακεδο- νικά της σχέδια.

Οι βουλγαρικές επιτυχίες δεν άφ- ναν αδιάφορους του Ρουμάνους. Ο πρωθυπουργός Ιονέλ Μπρατιάνου (1909) επανειλημμένα δήλωνε ότι η ενδεχόμενη επέκταση της Βουλγα- ρίας στη Μακεδονία θα ανέτρεπε την ισορροπία στη Βαλκανική. Γι' αυτό και ξόδευε για την ίδρυση ρουμανι- κών σχολείων στα βλάχικα χωριά της Πίνδου πολύ περισσότερα από ό,τι για τους πολυπληθείς Ρουμάνους της Τρανσυλβανίας. Εξάλλου, παρά την

έκδηλη συμπάθεια για τη Γαλλία, η χώρα ήταν δεμένη με τη Βιέννη από το 1883 με μυστική συμμαχία ενα- ντίον της Ρωσίας. Το Βουκουρέστι γνώριζε βέβαια καλά και το δήλωνε ότι η μειονότητα αυτή των ρουμανι- ζόντων Βλάχων θα είχε στο μέλλον αποκλειστικά ανταλλακτική αξία.

Η «Μαύρη Χειρ»

Στο Βελιγράδι τα προβλήματα δεν έλειπαν επίσης. Ο σερβικός εθνικι- σμός είχε τρωθεί σοβαρά και, όπως και στην Ελλάδα και την Τουρκία, το σώμα των αξιωματικών αισθανόταν την ταπείνωση περισσότερο από όλους. Αμέσως μετά τη βοσνιακή προσάρτηση ιδρύθηκε η επαναστατι- κή «Εθνική άμυνα» με σαφή στόχο το αντάρτικο στις αυστριακές επαρχίες. Όταν, λόγω των ρωσικών πέσεων, η «άμυνα» ανέκοψε τη δραστηριότητά της εμφανίστηκε στο παρασκόνιο (1911) η οργάνωση «Ένωση ή θάνα- τος», γνωστότερη ως «Μαύρη Χειρ». Αρχηγός της ήταν ο καθηγητής της Σχολής Ευελπίδων Συνταγματάρχης Ντραγκούτιν Ντιμιτρίγιεβιτς, που, όπως ο συνάδελφός του Νικόλαος Ζορμπάς στην Ελλάδα, εκμεταλλεύ- τηκε την επιρροή του στους παθια- σμένους για πολεμική δόξα ευέλπι- des. Συνεργάτες του ήταν μια ομάδα αποφασισμένων αξιωματικών, που είχαν πρωταγωνιστήσει στη βασιλι- κή δολοφονία του 1903 και την επα- ναφορά της δυναστείας των Καρα- γιώργεβιτς, άνδρες με πολεμική δρά- ση στην τουρκοκρατούμενη Μακεδο- νία. Ευτυχώς οι σχέσεις της Σερβίας με το Μαυροβούνι μετά την κρίση του 1908 εξομαλύνθηκαν και η εξω- τερική τους πολιτική ευθυγραμμίστη- κε πλήρως.

Κρίση στην Τουρκία

Τα Βαλκάνια έβραζαν και την ευπαθή δικλίδα εκτόνωσης, τη Μακεδονία, την έλεγχαν οι νεότουρκοι εθνικι- στές, οι λιγότερο κατάλληλοι για τον σκοπό αυτό. Εξάλλου δεν ήταν λίγα τα προβλήματά τους. Τον Απρίλιο του 1909 εκδηλώθηκε στην Κωνσταντι- νούπολη αντεπανάσταση την οποία, αφού κατεστάλη, ακολούθησε η εκ- θρόνιση του Αβδούλ Χαμίτ και η εν- θρόνιση του Μεχμέτ Ρεσάτ ως Μωά- μεθ Ε'. Δεύτερη συνωμοσία αποκαλύ- φθηκε τον Ιούλιο του 1910. Το 1911 άρχισαν να εκδηλώνονται σοβαρές κεντρόφυγες τάσεις και μέσα στο Κο- μιτάτο. Τον Νοέμβριο του 1911 ιδρύ- θηκε από αποσχισθέντες η «Φιλελεύ- θερη Ένωση». Οι τριβές εντάθηκαν, όταν κατά τις αναπληρωματικές εκλογές του Δεκεμβρίου 1911 στην Κωνσταντινούπολη, επικράτησε Φι- λελεύθερος υποψήφιος. Τον Απρίλιο του 1912 διεξήχθησαν οι νόθες εκλο- γές «των μακριών ραβδίων», που έφε- ραν τη συντριπτική νίκη των Νεό- τουρκων αλλά το Μάιο-Ιούνιο κινητο- ποιήθηκαν οι «Σωτήρες Αξιωματικοί» για να ανατρέψουν την παράνομη κυβέρνηση.

Το άλλο εσωτερικό μέτωπο της Πύ- λης ήταν η Αλβανία. Ήδη από το 1910

οι Αλβανοί, που είχαν υποστηρίξει τους Νεότουρκους το 1908, αντιστέκονταν στα μέτρα εκτουρκισμού, ενώ εξεγέρσεις σημειώθηκαν και κατά τη διάρκεια του 1911. Ο αποκλεισμός των Αλβανών αντιπροσώπων από το οθωμανικό κοινοβούλιο κατά τις εκλογές του 1912 οδήγησε σε νέα εξέγερση των Κοσοβάρων, που κατέλαβαν αποθήκες στρατιωτικού υλικού. Οι ταραχές επεκτάθηκαν, ενώ σταδιακά οι Αλβανοί στρατιώτες εγκατέλειψαν τις μονάδες τους και ενώθηκαν με τους στασιαστές. Τον Αύγουστο του 1912 20.000 Αλβανοί πολεμιστές κατέλαβαν τα Σκόπια. Η Πύλη υποχρεώθηκε να δεχτεί την εδαφική διασάφηση της Αλβανίας (επαρχίες Σκούταρι, Κοσόβου, Ιωαννίνων και Μοναστηρίου) καθώς και αρκετά διοικητικά μέτρα που ουσιαστικά οδηγούσαν στην αυτονομία της.

Εξάλλου ακριβώς την ίδια περίοδο απειλούνταν και τα εξωτερικά σύνορα της Αυτοκρατορίας. Οι Ιταλοί αποβίβαστηκαν την Τριπολίτιδα, στη βορειοδυτική Λιβύη το Σεπτέμβριο του 1911, αναγκάζοντας έτσι την Τουρκία να τους κηρύξει τον πόλεμο και να συγκεντρώσει σημαντικές δυνάμεις στο αφρικανικό μέτωπο. Ως μέσο πίεσης για την παράδοση της επαρχίας ο ιταλικός στόλος βομβάρδισε τα Δαρδανέλλια και τον Μάιο του 1912 κατέληφθησαν τα Δωδεκάνησα.

Διάταξη συμμαχιών

Τα γεγονότα αυτά προξενούσαν αδημονία στις βαλκανικές κυβερνήσεις, αλλά η βάση της ιστορικής προσέγγισης στην οποία οδηγήθηκαν χωρίς αμφιβολία οφείλεται στη ρωσική επιθυμία να ευνοήσει την παγίωση ενός σερβο-βουλγαρικού άξονα, ως δύναμης ανάσχεσης της γερμανικής και αυστροουγγρικής διείσδυσης στα Βαλκάνια. Οι κατάλληλες εσωτερικές πολιτικές προϋποθέσεις στη Σόφια και το Βελιγράδι αλλά και η ιταλο-τουρκική σύγκρουση διευκόλυναν την ευόδωση του σχεδίου τον Φεβρουάριο του 1912. Φαινομενικά η συνθήκη ήταν αμυντική αλλά το απόρρητο «ειδικό παράρτημα» προέβλεπε εμπλοκή με την Τουρκία και ρυθμίσεις για τη διανομή της Μακεδονίας. Η Ελλάδα είχε πλέον δύο επιλογές: να δημιουργήσει έναν αντίρροπο άξονα ή να προσχωρήσει στη σλαβική σύμπραξη. Ο Βενιζέλος αποφάσισε το δεύτερο, υλοποιώντας μια πολιτική που είχε συλλάβει παλαιότερα. Το τελικό κείμενο της αμυντικής συνθήκης συμμαχίας με τη Βουλγαρία υπογράφηκε τον Μάιο. Τον επόμενο μήνα το Μαυροβούνι αποκατάστησε επίσης επαφή με τη Σόφια.

Μεσολάβηση της Βιέννης

Όταν οι υπόλοιπες Δυνάμεις έμαθαν τα τεκταινόμενα, αντέδρασαν η κάθε μια για τους δικούς της λόγους. Στις 14 Αυγούστου η Βιέννη απέστειλε εγκύκλιο προς τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, με την οποία συνιστούσε την ανάληψη διαμεσολαβητι-

◀ *Καρτ-ποστάλ των 3ον Τάγματος Αλπίνων προπαγανδίζει τις μάχες στις οποίες έλαβε μέρος στον ιταλο-τουρκικό πόλεμο του 1911-12. Εκτός των εσωτερικών κρίσεων στη βαλκανική, η Τουρκία αντιμετώπιζε και εξωτερικές απειλές. Οι Ιταλοί, αποβιβάζοντας στρατεύματα στην Τριπολίτιδα, κηρύσσουν (29.9.1911) τον πόλεμο και τον Φεβρουάριο του 1912 προχωρούν σε προσάρτηση των αφρικανικών περιοχών. Για αντιπερισπασμό και αποκοπή του οθωμανικού στόλου βομβαρδίζουν τα Δαρδανέλλια και με μια κεραυνοβόλο αποβατική επιχείρηση (28/4-20/5 1912) καταλαμβάνουν τα Δωδεκάνησα (φωτ.: σελ. Λογή Αντώνης Σ. Μαϊλλης).*

► *Συμβολική παράσταση σε λαϊκή λιθογραφία της εποχής, όπου οι τέσσερις χριστιανικές χώρες των Βαλκανίων, Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία και Μαυροβούνιο, οννενωμένες ετοιμάζονται να λύσουν οριστικά το Ανατολικό Ζήτημα. Παρά τις υποσχέσεις των Νεοτούρκων και τους διπλωματικούς ελιγμούς των Ευρωπαίων, ο αλτρουτισμός, τόσο των ομοεθνών στις βαλκανικές επαρχίες όσο και στο εσωτερικό των ίδιων των χωρών, έμνε απήσεντος. Μόνη διέξοδος η σύμπραξη σε πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (φωτ.: αρχείο ΕΛΙΑ).*

κής προσπάθειας μεταξύ της Πύλης και των βαλκανικών κρατών. Η εγγύηση του status quo θα συνοδευόταν, σύμφωνα με τη μακρά παράδοση που είχε δημιουργηθεί, με την τουρκική υποχρέωση να εισαγάγει διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Ακολούθησε γαλλική πρωτοβουλία για τη σύγκληση ευρωπαϊκής διάσκεψης και το κοινό διάβημα των Μεγάλων Δυνάμεων της 22ας Σεπτεμβρίου 1912, ότι δεν θα επιτρέψουν τη μεταβολή των συνόρων ακόμη και αν ο επερχόμενος πόλεμος ήταν νικηφόρος για τα βαλκανικά κράτη. Την ίδια όμως ημέρα όμως υπογράφηκε η ελληνο-βουλγαρική στρατιωτική σύμβαση. Ο έλεγχος είχε χαθεί.

Μέσα σ' ένα στιγμιαίο σχεδόν διπλωματικό κενό έξι μηνών που δημιουργήσε η ρωσική πρωτοβουλία και η απραξία που προξενούσε στις Δυνάμεις ο φόβος της γενίκευσης του πολέμου, οι απειθείς Βαλκάνιοι, αδιαφορώντας για τις ευρωπαϊκές ισορρο-

πίες, ετοιμάζονταν να λύσουν για πάντα το Ανατολικό Ζήτημα αλλά και να ηρεμήσουν τις δυνάμεις του εθνικισμού και του αλτρωτισμού, που δεν χωρούσαν πια μέσα στις μικρές πατρίδες. Ο πρώτος στόχος αποδεί-

χθηκε πιο εύκολος και συγκριτικά πολύ πιο αναιμακτος. Μακροπρόθεσμα, παρά τις εντυπωσιακές «κινήσεις», η βαλκανική παρτίδα θα ήταν μάλλον ισόπαλη τόσο για τους διεθνείς όσο και τους εντόπιους παίκτες. ❧

► Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, καθισμένος στο μέσο της πρώτης σειράς, μεταξύ των Κρητών βουλευτών της Α΄ Αναθεωρητικής Βουλής. Στις εκλογές αυτές (8 Αυγούστου 1910) εκλέχθηκε και σημαντικός αριθμός Κρητών βουλευτών, ιδίως στην Αττικοβοιωτία, όπου νιοψήφιος ήταν και ο ίδιος ο Βενιζέλος. Αυτές οι εκλογές ανέδειξαν νέα πρόσωπα, όχι όμως ισχυρή κυβέρνηση. Είτσι, ο Βενιζέλος πρόθυμπος, προκήρυξε άμεσα (28 Νοεμβρίου 1910) νέες εκλογές, κάνοντας είσοδο στην πολιτική σκηνή ως αρχηγός νέου κόμματος: τον Κόμματος των Φιλελευθέρων (φωτ.: Μουσείο Μπενάκη).

Προετοιμασία για πόλεμο

ΕΝΑ ΑΠΟ τα βασικότερα προβλήματα της ελληνικής πολιτικής ήταν η χρόνια δυσαναλογία των μέσων προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς. Στην εσωτερική πολιτική αυτό έγινε οδυνηρά αισθητό με την πτώχευση του 1893 και την ανάσχεση του προγράμματος του Τρικούπη. Στα εθνικά ζητήματα οδήγησε στην ταπεινωτική ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Επειτα από μια δεκαετία πειραματισμών και δειλών πρωτοβουλιών σε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και πολιτική εθνικής ανόρθωσης που δεν απέφεραν αισθητά αποτελέσματα, οι κοινωνικές συνθήκες επιδεινώνονταν, ενώ ο διεθνής ορίζοντας γινόταν ολοένα απειλητικότερος.

Της **ΕΛΕΝΗΣ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ**

Ιστορικού

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ που σχηματίστηκε στις 18 Ιανουαρίου 1910 υπό το Στέφανο Δραγούμη, με τη συγκατάθεση του Στρατιωτικού Συνδέσμου, ήταν προϊόν απόφασης όλων των πολιτικών αρχηγών και του Βασιλιά Γεωργίου. Η κυβέρνηση αυτή θα προχωρούσε σε προκήρυξη εκλογών για διπλή Αναθεωρητική Βουλή, η οποία θα αναθεωρούσε τα μη θεμελιώδη άρθρα του συντάγματος, δεν θα αλλοίωνε με άλλα λόγια το πολιτειακό καθεστώς της Ελλάδας. Η σωτηρία αυτή για το πολίτευμα ρύθμιση ήταν ουσιαστικά καρπός της πολιτικής διάνοιας του Βενιζέλου που είχε κληθεί για να λύσει το πολιτικό αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η χώρα. Πολιτικό τέκνο του Χαρίλαου Τρικούπη, και υπουργός σε πολλές κυβερνήσεις του, ο Δραγούμης είχε πρωταγωνιστήσει το 1907 ως αντιπολίτευση σε ένα βραχύβιο πείραμα εκσυγχρονισμού, επικεφαλής μίας ομάδας νέων πολιτικών που στη συνέχεια διακρίθηκαν στην πολιτική, σε αντίπαλα κομματικά στρατόπεδα: Δ. Γούναρης, βουλευτής Πατρών, Π. Πρωτοπαπαδάκης από τη

Νάξο, Εμμ. Ρέπουλης από την Κυνουρία. Ο Δραγούμης διακρινόταν για καθαρό νου και ρεαλιστικές πρωτοβουλίες, αλλά στη μακρά του σταδιοδρομία δεν κατόρθωσε να αποκτήσει ευρύτερη πολιτική αποδοχή. Όταν, ωστόσο, του δόθηκε η ευκαιρία να ασκήσει κυβερνητικό έργο, προχώρησε σε μία σειρά από καινοτομίες που έθεσαν τις βάσεις για την εσωτερική ανάπτυξη και την αποκατάσταση του διεθνούς κύρους της χώρας. Τα πιο καιρία υπουργεία στην κυβέρνησή του στελεχώθηκαν ως εξής: Ο ίδιος ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών, το υπουργείο Εξωτερικών ο Δημ. Καλλέργης, ανώτερο υπηρεσιακό στέλεχος του Υπουργείου, ενώ τα δύο «πολεμικά» υπουργεία δόθηκαν σε εκλεκτούς του Συνδέσμου, των Στρατιωτικών στον Ν. Ζορμπά και των Ναυτικών στον Α. Μιαούλη. Με τη Βουλή να συνεδριάζει σε έκτακτη Σύνοδο, ο Δραγούμης εξασφάλισε τη σύγκληση διπλής Αναθεωρητικής Βουλής για την αναθεώρηση των μη θεμελιωδών διατάξεων του συντάγματος του 1864. Το σχετικό Β. Διάγγελμα της 17ης Μαρτίου 1910 όριζε ως ημερομηνία εκλογών την 8η Αυγούστου και ημερομηνία έναρξης των εργασιών της νέας Βουλής την 1η Σεπτεμβρίου. Κατόπιν έληξαν οι εργασίες της Βουλής

και ανακοινώθηκε η διάλυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου.

Οι «ενωτικοί»

Υστερα από ένα διάστημα 8 μηνών έγιναν οι εκλογές της 8ης Αυγούστου, η πρώτη έκφραση της λαϊκής ετημυγορίας μετά από την πολιτική ανατροπή του κινήματος του Γουδί τον προηγούμενο χρόνο. Στις εκλογές αυτές η αποτυχία των πολιτικών κομμάτων να αντιμετωπίσουν την κρίση πριν, αλλά και μετά το κίνημα στο Γουδί προσέφερε την ευκαιρία σε φιλόδοξους νέους να επιδιώξουν την είσοδό τους στην πολιτική. Αν και εμφανίστηκαν ανοργάνωτοι απέναντι στα παλαιά κόμματα, που μπροστά στον κίνδυνο που τα απειλούσε, είχαν συμπύξει μία παράταξη με το όνομα «ενωτικοί», το ακαθόριστο αίτημα για ανανέωση ήταν τόσο γενικευμένο, ώστε οι ανεξάρτητοι υποψήφιοι κατόρθωσαν να αποσπάσουν την εμπιστοσύνη των εκλογέων. Από τους νέους ανεξάρτητους, πολλοί από εκείνους που προσέβλεπαν προς τον Βενιζέλο ως πόλο συσπείρωσης των νέων δυνάμεων διέπνυνται από ριζοσπαστικές ιδέες και πρότειναν να αναθεωρηθούν και τα θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος σε μία Συνέλευση που θα μετατρεπόταν σε Συ-

▲ Ο Στέφανος Ν. Δραγούμης, πρόεδρος κυβερνήσεως γενικής αποδοχής το 1910, διεξήγαγε τις εκλογές για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Συνδέει το όνομά του με την πρώτη πρωθυπουργία του Ελ. Βενιζέλου στην Ελλάδα το 1911, αναλαμβάνοντας πρόεδρος της επιτροπής αναθεώρησης του Συντάγματος. Αμέσως μετά την έκρηξη του πολέμου (Οκτώβριος 1912) ο Βενιζέλος τον στέλνει στην Κρήτη ως γενικό διοικητή, ενώ ταυτόχρονα (1/10) οι βουλευτές της Μεγαλονήσου γίνονται δεκτοί στην ελληνική Βουλή.

◀ Ο συνταγματάρχης Πρωβολικού Νικόλαος Ζορμπάς (1844–1920), αρχηγός του «Στρατιωτικού Συνδέσμου». Η κυβέρνηση κοινής αποδοχής που σχημάτισε (18 Ιανουαρίου 1910) ο Στέφανος Δραγούμης είχε και τη συγκατάθεση του Συνδέσμου. Δύο από τα κείρια υπουργεία δόθηκαν σε μέλη του Συνδέσμου: των Στρατιωτικών στον Ν. Ζορμπά και των Ναυτικών στον Α. Μιαούλη. Η με Β. Διάγγελμα (17 Μαρτίου 1910) προκήρυξη εκλογών για τις 8 Αυγούστου 1910 ήταν συγχρόνως και ληξιαρχική πράξη διάλυσης του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Ο Ν. Ζορμπάς προήχθη στον βαθμό του υποστράτηγου και το 1911 αποστρατεύτηκε. Αν και απόστρατος ζήτησε στις παραμονές του Α΄ Βαλκανικού να χρησιμοποιηθεί. Με πρόκλημα την ηλικία ο Βενιζέλος σε μια λακωνική επιστολή το αρνήθηκε.

ντακτική. Ο Βενιζέλος, ωστόσο, είχε από τον Ιανουάριο δεσμευθεί ενώπιον των πολιτικών αρχηγών και του Στέμματος ότι η αναθεώρηση του συντάγματος δεν θα έθετε τη χώρα σε πολιτειακές περιπέτειες. Και ήταν αποφασισμένος να τηρήσει τη δέσμευσή του.

Ο προεκλογικός αγώνας εξελίχθηκε σε αντιπαράθεση Αναθεωρητικών και Συντακτικών με ορατό το ενδεχόμενο να προκύψει πολιτειακή κρίση. Κατά τη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα ο Βενιζέλος τήρησε απόλυτη σιγή. Αν και υποψήφιος Αττικοβοιωτίας προτίμησε όχι μόνο να μη λάβει μέρος στην έντονη κατά τα άλλα προεκλογική εκστρατεία, αλλά να απουσιάσει στο εξωτερικό σε όλο το κρίσιμο διάστημα πριν από τις εκλογές, αφήνοντας σε φίλους του την υποστήριξη της υποψηφιότητάς του. Το αποτέλεσμα ήταν καταδικαστικό για τα παλαιά κόμματα, ιδιαίτερα στην Αθήνα και τις άλλες μεγάλες πόλεις, όπου αναδείχθηκαν νέα πρόσωπα. Από τους 362 βουλευτές που εξελέγησαν στις εκλογές του Αυγούστου, οι 165, ποσοστό 45,6%, ήσαν ανεξάρτητοι υποψήφιοι. Μεταξύ αυτών και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο 48χρονος έμπειρος πολιτικός που είχε διακριθεί στην οργάνωση της κρητικής πολιτείας, αλλά και στους πολιτικούς αγώ-

νες που σημάδεψαν την πορεία της από το 1899 και εξής.

Από το εξαιρετικά ασαφές αποτέλεσμα των εκλογών δεν προέκυπτε ισχυρή κυβέρνηση. Τις πρώτες ημέρες της σύγκλησης της Εθνοσυνέλευσης σημειώθηκαν έντονα επεισόδια, καθώς φαινόταν ότι τα παλαιά κόμματα θα συνέπρατταν με τους οπαδούς της Συντακτικής σε μία προσπάθεια να τορπιλλίσουν το σχηματισμό σταθερής κυβέρνησης. Οι «ενωτικοί» διέθεταν 200 περίπου βουλευτές, ενώ το σύνολο των ανεξάρτητων δεν διέθετε ούτε ιδεολογική συνοχή ούτε κομματική πειθαρχία. Τη στιγμή εκείνη καθοριστικό ρόλο έπαιξαν η αποφασιστικότητα του Βενιζέλου και η πολιτική ωριμότητα που επέδειξε στην περίπτωση ο Βασιλιάς Γεώργιος. Από το χειρισμό της κρίσης τον Ιανουάριο του 1910 ο Γεώργιος είχε διακρίνει την οξύνοια και τις πολιτικές αρετές του Βενιζέλου, και αφού διαβεβαιώθηκε από το περιβάλλον του ότι ο κρητικός πολιτικός ήταν σταθερός υπερασπιστής του καθεστώτος, του ανέθεσε την πρωθυπουργία. Όταν, ωστόσο, ο Βενιζέλος εμφανίστηκε στη Βουλή για να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης στις 11 Οκτωβρίου η ψήφος ανοχής που απέσπασε από τα παλαιά κόμματα και μερίδα των ανεξάρτητων δεν τον ικανοποι-

ούσε, διότι έκρινε ότι δεν μπορούσε να στηρίξει το πρόγραμμά του σε μία υπό όρους ψήφο. Ζήτησε και εξασφάλισε από το Γεώργιο στις 12 του μηνός το διάταγμα διάλυσης της Βουλής και προκήρυξης νέων εκλογών. Με τον τρόπο αυτό ξεκαθάριζε και το πολιτικό τοπίο, αφού εξουδετέρωνε και την τακτική των παλαιών κομμάτων και το ισχυρό ρεύμα των Συντακτικών μέσα στη Συνέλευση. Στις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου, ο Βενιζέλος εμφανίστηκε όχι πλέον ως ο πιο προβλεπόμενος από τους ανεξάρτητους βουλευτές, αλλά ως ο αρχηγός ενός νέου κόμματος του Κόμματος των Φιλελευθέρων – αυτό άλλωστε ήταν και το όνομα του κόμματος με το οποίο είχε πολιτευθεί στην Κρήτη.

Το έργο που κατόρθωσε να φέρει σε πέρας η νέα κυβέρνηση από τον Ιανουάριο του 1911 μέχρι τις αρχές Οκτωβρίου του 1912 εκπλήσσει για την καινοτομία και την ταχύτητα με την οποία υλοποιήθηκε, ιδιαίτερα αν γίνει σύγκριση με τους ρυθμούς του παρελθόντος. Η αναθεώρηση του Συντάγματος είχε ολοκληρωθεί μέχρι τις 29 Μαΐου. Στη συνέχεια, πριν ολοκληρωθεί το έργο της Βουλής στο τέλος του 1911, και ανάμεσα σε συνεχείς διεθνείς περισπασμούς, η κυβέρνηση ασχολήθηκε με συστηματική νομοθετική εργασία. Ο Βενιζέλος

προχώρησε με αποφασιστικά βήματα σε συγκεκριμένα μέτρα στους τομείς της οικονομίας, της στρατιωτικής προετοιμασίας και της διπλωματίας. Σε κανέναν από αυτούς τους τομείς δεν επιχείρησε ρήξεις με το παρελθόν. Αντίθετα, εφάρμοσε την πολιτική που είχε υιοθετήσει ο προκατόχος του στους λίγους μήνες της πρωθυπουργίας του. Και κυρίως υιοθέτησε τις προϋποθέσεις για την επιτυχία της πολιτικής αυτής: οικονομική ανόρθωση και συντηρητική εξωτερική πολιτική.

Η αντιπολίτευση, κυρίως η εκτός βουλής, δεν έπαυσε να δημιουργεί προσκόμματα.

Στάση συνετή

Η εκλογή του Βενιζέλου καθώς και άλλων Κρητών, που είχαν θέσει υποψηφιότητα με τους «ενωτικούς», είχε εξοργίσει την Πύλη που απειλούσε με πόλεμο αν γίνονταν δεκτοί στην Ελληνική Βουλή. Η πρώτη προτεραιότητα της νέας κυβέρνησης ήταν να κατευνάσει τις αντιδράσεις της Κωνσταντινούπολης. Ο Βενιζέλος χρησιμοποίησε ορισμένα εντυπωσιακά και αποτελεσματικά μέτρα: υπουργό των Εξωτερικών διόρισε ένα μετριοπαθή και συνετό διπλωμάτη που είχε γνωρίσει όταν αυτός υπηρετούσε ως πρό-

▲ Η επίσημη πρόκληση στην καθέλευση του θωρηκτού «Γεώργιος Αβέρωφ». Το θωρηκτό «Αβέρωφ» παρελήφθη το καλοκαίρι του 1911. Μεγάλο μέρος της αγοράς του καλύφθηκε από το κληροδότημα «Γεώργιος Αβέρωφ». Η επιτυχής δράση του κατά τους Α΄ Βαλκανικούς στο πολεμικό πεδίο οννέβαλε εξίσου και στο διπλωματικό, ενισχύοντας μαζί με τον υπόλοιπο στόλο την εικόνα της Ελλάδος ως σημαντική ναυτική δύναμη στο Αιγαίο (φωτ.: Αρχείο ΕΛΙΑ).

ξενος της Ελλάδας στα Χανιά τη δεκαετία του 1880, τον πρεσβευτή της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ιωάννη Γρυπάρη. Σε όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του μέχρι και την έκρηξη του πολέμου τον Οκτώβριο του 1912 αντιστάθηκε πεισματικά σε όλες τις προσπάθειες που έκαναν οι Κρήτες να εκβιάσουν μία de facto ένωση με την Ελλάδα στέλνοντας βουλευτές τους στην Ελληνική Βουλή: τον Δεκέμβριο του 1911, τον Μάιο του 1912 ακόμη και τον Οκτώβριο. Η αντιπολίτευση στην Αθήνα ενθάρρυνε και εκμεταλλεύτηκε τις ενέργειες των πολιτικών του αντιπάλων στην Κρήτη. Και ο Βενιζέλος με την αντιδημοτική στάση του στο Κρητικό, φαινόταν ανακόλουθος προς ό,τι μέχρι τότε πίστευε. Ωστόσο, όχι μόνο κατόρθωσε να πετύχει τον κύριο στόχο του, να κερδίσει δηλαδή την εμπιστοσύνη των Μεγάλων Δυνάμεων για τη «συνετή» στάση του αποτρέποντας ένα πόλεμο με την Αυτοκρατορία, αλλά και να αυξήσει τη δημοτικότητα του στη χώρα του πέρα από κάθε προσδοκία: στις εκλογές που ορίστηκαν για τις 12 Μαρτίου 1912, οι συμπατριώτες του απειλούσαν για μια ακόμη φορά να απειθαρχήσουν προς τις οδηγίες του και να στείλουν βουλευτές στην Ελληνική Βουλή. Αλλά οι εκλογείς της Ελλάδας επιδοκίμασαν και το σύνολο του κυβερνητικού έργου, αλλά κυρίως τη στάση του στο Κρητικό δίνοντάς του μία συντριπτική πλειοψηφία 80,7%. Αν η πρώτη εκλογική αναμέτρηση με την αποχή των μεγάλων κομμάτων δεν ήταν απόλυτα ακριβής αποτύπωση της βούλησης του εκλογικού σώματος, τούτο δεν ισχύει για τις εκλογές του 1912. Τα παλαιά κόμματα είχαν επιστρέψει στον εκλογικό αγώνα με ανανεωμένο φανατισμό, αλλά η καταψήφισή τους ήταν συντριπτική. Από όλους τους υποψηφίους της ενωμένης αντιπολίτευσης σε όλη τη χώρα μόνο 19 και 3 ανεξάρτητοι κατόρθωσαν να εκλεγούν. Αναβαπτισμένοι

στη λαϊκή εντολή, ο Βενιζέλος εφάρμοσε την ίδια τακτική στο ζήτημα των κρητών βουλευτών.

Αλλά η επιμονή των Κρητών βουλευτών είχε παραλύσει το νομοθετικό έργο της νέας Βουλής. Το νομοθετικό έργο της πρώτης περιόδου της κυβέρνησης Βενιζέλου ουσιαστικά λήγει στο τέλος του 1911. Γιατί για να αποτρέψει την εισοδό τους στη Βουλή που συνεκλήθη τη 19 Μαΐου ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να διακόψει τις εργασίες της μέχρι τη 1η Οκτωβρίου. Αλλά τότε πλέον οι διεθνείς εξελίξεις καθόριζαν την πορεία των πραγμάτων. Και για την προοπτική αυτή, ωστόσο, η κυβέρνηση είχε προχωρήσει σε ουσιαστική προετοιμασία.

Πάγιος στόχος της ελληνικής πολιτικής παρέμενε ότι η χώρα έπρεπε να βρεθεί στρατιωτικά έτοιμη και διπλωματικά κατοχυρωμένη στην επόμενη αναμέτρηση για τη λύση του Ανατολικού ζητήματος, όποτε ερχόταν αυτή. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς και την πολιτική διαίσθηση του Βενιζέλου αυτό θα συνέβαινε την άνοιξη του 1913.

Με την άφιξη στην Ελλάδα και δραστηριοποίηση της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής και της βρετανικής ναυτικής αποστολής και με την αποκατάσταση της ηρεμίας στο στράτευμα με την επιστροφή του Κωνσταντίνου στην ηγεσία του, αλλά και με μέτρα αναδιοργάνωσης είχε γίνει ουσιαστική πρόοδος στην άμυνα της χώρας.

Ισχυρό στόλο

Εκεί που καθυστερούσε η προπαρασκευή ήταν στο ζήτημα των ναυτικών εξοπλισμών. Η ενίσχυση της ναυτικής δύναμης είχε πρωταρχική σημασία για τη διεθνή θέση της χώρας. Η σημασία που απέδιδε ο Βενι-

ζέλος στο ναυτικό φαίνεται από το γεγονός ότι ανέλαβε ο ίδιος τη διεύθυνση του υπουργείου Ναυτικών. Μόνο μία ισχυρή ναυτική δύναμη θα εξασφάλιζε την προστασία των εκτεταμένων ακτών της Ελλάδας, την ένωση της Κρήτης και την κυριαρχία στο Αιγαίο. Επί πλέον, παράμετρος εξίσου σημαντική, ήταν το συγκριτικό πλεονέκτημα που προσέφερε η Ελλάδα στις διαπραγματεύσεις που διεξήγε με τα κράτη των Βαλκανίων και κυρίως με τη Βουλγαρία: η ενίσχυση της ναυτικής δύναμης της Ελλάδας συνέβαλε στη συνολική τους άμυνα χωρίς να προκαλεί τη δυσπιστία τους. Ο Βενιζέλος το αναγνώριζε προσδιορίζοντας στον προϋπολογισμό του 1912 μία πρωτοφανή αύξηση κατά 17,53% για τις δαπάνες του υπουργείου των ναυτικών. Το πρόγραμμα των ναυτικών εξοπλισμών προσέκρουσε σε δύο εμπόδια. Το ένα ήταν η διαφωνία ανάμεσα στον Βενιζέλο και στον αρχηγό της βρετανικής αποστολής από τη μια και τους επιτελείς του ναυτικού από την άλλη σχετικά με το είδος των πλοίων που έπρεπε να παραγγελθούν. Οι πρώτοι υποστήριζαν ότι τα μικρά και ευέλικτα σκάφη ανταποκρίνονταν καλύτερα στις ανάγκες της χώρας. Μεταξύ των δευτέρων επικρατούσε η παραδοσιακή άποψη για τη χρησιμότητα των μεγάλων θωρηκτών. Σημείο τριβής αποτέλεσαν κυρίως οι προδιαγραφές του θωρηκτού που αποφασίστηκε τελικά να παραγγελθεί. Από την άλλη η παραγγελίες αποτελούσαν ζήτημα σύγκρουσης συμφερόντων με διεθνείς προεκτάσεις. Η οριστική επιλογή θα σήμαινε προτίμηση

μηνες καθυστερήσεις, ο πιο σημαντικός παράγοντας ήταν ο σύντομος χρόνος παράδοσης. Έτσι η τελική απόφαση ευλόγησε τη γερμανική βιομηχανία: τα ναυπηγεία Βούλκαν ανέλαβαν την κατασκευή 2 αντιτορπιλικών και 6 τορπιλλακάτων. Ακολούθησε στα μέσα Ιουλίου και η ανάθεση του θωρηκτού πάλι στην ίδια εταιρία. Οι Βρετανοί θεώρησαν την ανάθεση προϊόν πολιτικής απόφασης και οι σχέσεις Ελλάδας - Βρετανίας πέρασαν μία περίοδο έντασης και καχυποψίας. Στα τέλη Σεπτεμβρίου η ελληνική κυβέρνηση πρόεβη σε μία ακόμη βιαστική αγορά τεσσάρων αντιτορπιλικών από τη βρετανική εταιρεία Cammell Laird. Τα πλοία αυτά, τα δύο γερμανικά αντιτορπιλικά και ένα υποβρύχιο που είχε κατασκευασθεί στη Γαλλία έφυγαν εσπευσμένα για τα ελληνικά ύδατα και προστέθηκαν στο δυναμικό του στόλου του Αιγαίου μετά την έναρξη των επιχειρήσεων, όταν η βάση του βρισκόταν πια στη Λήμνο.

Διπλωματική προετοιμασία

Η κατάσταση στα Βαλκάνια και ειδικότερα η πρωτοφανής αστάθεια στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η εκκρεμότητα του κρητικού ζητήματος ήταν στην ουσία οι παράγοντες που καθόριζαν τις προτεραιότητες της ελληνικής πολιτικής. Από την κήρυξη της Ένωσης της Κρήτης τον Σεπτέμβριο του 1908 ο Βενιζέλος είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η επόμενη κρίση του ανατολικού ζητήματος θα ήταν η ευκαιρία για την οριστική ρύθμιση του κρητικού ζητήματος. Από παλαιότερα, αλλά σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό το κρητικό ζήτημα και οι εξελίξεις στα Βαλκάνια συναρτιόνταν άρρηκτα. Για παράδειγμα, σε οποιαδήποτε κινητοποίηση των Κρητών η Πύλη αντιδρούσε με απειλή εισβολής στη Θεσσαλία. Και αντίστοιχα σε κάθε βαλκανική κρίση η Κρήτη προσπαθούσε να προωθήσει τους ενωτικούς

στόχους. Από την άλλη πλευρά ωστόσο, η Αθήνα, μετά τον τερματισμό του Μακεδονικού Αγώνα και κυρίως από το 1910, καθώς βελτιωνόταν αισθητά το κλίμα στις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, επιχειρήσε μία προσέγγιση με τη Σόφια. Ο στόχος ήταν διπλός. Από τη μια να μη βρεθεί μόνο απέναντι σε μία τουρκική επίθεση εξ αφορμής του κρητικού ζητήματος, και από την άλλη να συμμετάσχει σε μία μελλοντική διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών της Αυτοκρατορίας. Αυτός ο τελικός στόχος, μία νικηφόρα επιχείρηση κατά της Αυτοκρατορίας σε ένα πόλεμο τον οποίο θα απέφευγαν να προκαλέσουν οι συμβαλλόμενοι, συγκαλυπτόταν κατά τις διαπραγματεύσεις πίσω από τη φράση «προστασία των εθνικών δικαιωμάτων».

Σε απόλυτη μυστικότητα και με αμοιβαία δυσπιστία οι πρωθυπουργοί των δύο χωρών, Ελευθέριος Βενιζέ-

Η δυναμική εμφάνιση του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή και ο σημαίνων ρόλος του στην οργανωτική, διπλωματική και στρατιωτική προετοιμασία της Ελλάδος

της Ελλάδας στον έναν από τους δύο ευρωπαϊκούς συνασπισμούς και αύξηση της επιρροής του στη χώρα. Τόσο ο Βασιλιάς Γεώργιος όσο και ο Βενιζέλος πίστευαν ότι η θέση της Ελλάδας και ο ναυτικός της προσανατολισμός τη συνέδεαν με τις μεσογειακές ναυτικές δυνάμεις της Δυτικής Ευρώπης και όχι με τις πειρωτικές δυνάμεις της κεντρικής Ευρώπης. Ωστόσο, δεν ήταν διατεθειμένοι να αναγνωρίσουν αποκλειστική επιρροή σε κανέναν από τους δύο συνασπισμούς, αποξενώνοντας έτσι τον άλλο. Και τελικά η πιο πιεστική τακτική της Γερμανίας υπερίσχυσε απέναντι στη διακριτική στάση της Βρετανίας. Οι γερμανοί προσέφεραν και τις χαμηλότερες τιμές και το συντομότερο χρόνο παράδοσης, γεγονός που δημιουργούσε υποψίες ότι τα πλοία ήταν ήδη υπό κατασκευή και ότι η ναυπήγησή τους επιδοτείτο από το κράτος. Στις αρχές Ιουνίου, ύστερα από πολύ-

λος και Ivan Gueson, διεξήγαγαν συνηνοήσεις για τη σύναψη αμυντικής συμφωνίας για την κοινή αντιμετώπιση της αβεβαιότητας στα Βαλκάνια. Αλλά ο Gueson φοβόταν ότι η Ελλάδα θα χρησιμοποιούσε τη συμμαχία με τη Βουλγαρία για να οδηγήσει τη συμμαχία σε πόλεμο για την ένωση της Κρήτης. Ο Βενιζέλος πάλι, επειδή φοβόταν την επεκτατικότητα της Βουλγαρίας, επιδίωκε η συνθήκη να περιλαμβάνει συμφωνία διανομής των μακεδονικών εδαφών. Ο Gueson αρνιόταν κατηγορηματικά. Μπροστά στο ενδεχόμενο ναυαγίου των διαπραγματεύσεων αναγκάστηκε και να υποχωρήσει στο ζήτημα του καθορισμού της διανομής εδαφών και να δεσμευθεί ότι η συνθήκη δεν θα ίσχυε αν ο πόλεμος ξεσπούσε εξ αφορμής του Κρητικού. Μετά τις ελληνικές υποχωρήσεις η ελληνοβουλγαρική συνθήκη υπεγράφη στη Σόφια στις 16 Μαΐου 1912.

Η συνθήκη αυτή επέτρεψε στην ελληνική κυβέρνηση να αναμορφώ-

σει την εξωτερική της πολιτική στις αρχές του καλοκαιριού. Ο Βενιζέλος είχε πετύχει αναστολή της κρητικής κρίσης με το να αναβάλει την έναρξη των εργασιών της Βουλής και την είσοδο των Κρητών πληρεξουσίων, 69 τον αριθμό, για την 1η Οκτωβρίου. Αλλά οι εξεγέρσεις των Αλβανών, η απειθαρχία των στρατιωτικών μονάδων και η γενική αναρχία δημιουργούσαν νευρική κατάσταση στα γειτονικά κράτη, κυρίως στο Μαυροβούνιο και στη Βουλγαρία. Την ίδια εποχή ορισμένα από τα νησιά του Αιγαίου, ενθαρρυσμένα από την παρουσία της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα και την κινητικότητα στα Βαλκάνια, έκαναν την είσοδό τους στη διεθνή σκηνή. Η τουρκοκρατούμενη Ικάρια και η αυτόνομη Σάμος επαναστάτησαν κατά του καθεστώτος, ενώ στη Χίο εξοπλιζόνταν ανταρτικές ομάδες. Και ο Βενιζέλος αποφάσισε να περιλάβει και το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου αφ' ενός στις ρυθμίσεις για το τέλος του ιταλοτουρκικού πολέμου και αφ'

ετέρου στις γενικότερες ρυθμίσεις που σύντομα, όπως προέβλεπε, θα διαμορφώνονταν στην ευρύτερη περιοχή.

Από τον Αύγουστο του 1912, η επιθετικότητα του Μαυροβουνίου και η πίεση του στρατού στη Βουλγαρία οδηγούσαν με βεβαιότητα προς τον πόλεμο. Στις 18 Σεπτεμβρίου κηρύσσεται γενική επιστράτευση στην Ελλάδα. Η υπογραφή ελληνοβουλγαρικής στρατιωτικής σύμβασης στη Σόφια στις 22 Σεπτεμβρίου και η βιαστική παραγγελία τεσσάρων πρόσθετων τορπιλοβόλων ολοκλήρωναν τις ελληνικές πολεμικές προετοιμασίες. Την 1η Οκτωβρίου, ο Βενιζέλος αποφασισμένος για τις εξελίξεις, ήταν έτοιμος να δεχθεί τους Κρήτες βουλευτές στο Κοινοβούλιο. Στις 4 Οκτωβρίου η Βουλγαρία και η Σερβία κηρύσσουν πόλεμο κατά της Πύλης. Την επομένη, 5 του μηνός, η Ελλάδα μπαίνει στον πόλεμο για να συμβάλει στο κοινό εγχείρημα και να διεκδικήσει το μερίδιό της από τη λεία. 🍁

▲ *Ο περσιός των ετοιμοσίων στο λιμάνι του Βόλου, όπως τον απαθανάτισε ο φωτογράφος Στέφανος Σιουρνάρας. Η συγκέντρωση στρατιωτικών δυνάμεων στη Θεσσαλία άρχισε στις 24 Σεπτεμβρίου και ολοκληρώθηκε στις παραμονές της προέλασης: 4 Οκτωβρίου. Ως πλησιέστερο στη γραμμή εξόρμησης το λιμάνι του Βόλου, ο ρόλος του στην προώθηση ελκικού αλλά και στρατευομένων ήταν ζωικός.*

Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος

▲ Στιγμή μάχης σε χαρακώματα στο Σαραντάπορο. Απελευθερώνοντας την Ελασόνα (6/10) ο ελληνικός στρατός προωθήθηκε στα στενά του Σαραντάπορου. Απόρθητα λόγω της φουϊκής τους οχύρωσης και της ισχυρής εκεί στρατιωτικής δύναμης, το ελληνικό επιτελείο, αντί μεγάλης κλίμακας μετωπική επίθεση, σχεδίασε συνδυασμένη τριμέτωπη. Υστερα από διήμερες σκληρές μάχες ο τουρκικός στρατός εγκατέλειψε (10/10) τις θέσεις του, υποχωρώντας προς τα Σέρβια. Με αποφασιστική παρέμβαση του Βενιζέλου, υπουργού των Στρατιωτικών, έγινε τότε η κρίσιμη στροφή της Στρατιάς και άρχισε η προέλαση προς Θεσσαλονίκη, αφού επιδιωκόμενος στόχος ήταν η κατάληψη της πόλης πριν από τους Βουλγάρους (φωτ.: «Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913 - Το Φωτογραφικό Λεύκωμα των Ρωμαιοζώνων - Ζεύζ», Παρουσίαση Αστέριος Ι. Τόπης, εκδ. «Κέδρος» 2000).

Τον ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ

Καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης

ΤΑ ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στον πόλεμο του 1897 και στο ξεκίνημα των βαλκανικών πολέμων άλλαξαν σε πολλά τις περιπτώσεις αντιλήψεις της ελληνικής πολιτείας και κοινωνίας. Η πρώτη, και σε μεγάλο βαθμό και η δεύτερη, αποδέχθηκαν τον πόλεμο ως πιθανότερη μέθοδο επίλυσης των εθνικών ζητημάτων και, ως εκ τούτου, τον μετέφεραν από το πεδίο της ρητορείας στο πλέον πρακτικό της συγκεκριμένου υλικής και οργανωτικής προετοιμασίας. Η χώρα προετοιμάστηκε για τον επερχόμενο πόλεμο σε συνοπτικά, θα λέγαμε, διαδο-

χικά στάδια. Ο «μακεδονικός αγώνας» αποκατέστησε το κύρος του τακτικού στρατού που η περιπέτεια του 1897 είχε αμαυρώσει ενώ η ακτινοβολία της επανάστασης των νεοτούρκων ή μάλλον το κατ' απομίμησή της κίνημα στο Γουδί, το 1909, έφεραν το στρατιωτικό ζήτημα στην πρώτη σειρά των προτεραιοτήτων του έθνους. Το νέο κύρος των ενόπλων δυνάμεων στηριζόταν εξάλλου σε μια δραστήρια πολιτική εξοπλισμών και μεταρρυθμίσεων που κορυφώθηκε στην περίοδο 1906-1907. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, η πολιτική ηγεσία της χώρας απάλλαξε τον στρατό από όλα τα μη στρατιωτικά του καθήκοντα (φοροσυλλογή, δημόσια τάξη κ.λπ.), βελτίωσε την εκπαίδευση σε κάθε επίπεδο και κατέστησε λειτουργικά τα στρατολογικά συστήματα. Σημαντικές παραγγελίες εκσυγχρόνισαν το πυροβολικό, τα τυφέκια του

◀ Ωμή όψη τον πόλεμον από τη μάχη των Γιαννιτσών με το ελληνικό προβολικό σε δράση. Η πόλη ιερή για τους Τούρκους, σχετιζόταν με την πρώτη εγκατάστασή τους στη Μακεδονία, αλλά συγχρόνως και η μορφολογία του εδάφους πρόσφερε στον τουρκικό στρατό πλεονεκτήματα. Ετσι, ο ελληνικός στρατός, προελαύνοντας προς Θεσσαλονίκη, συνάντησε οθεναρή αντίσταση και αναγκάστηκε να δώσει στην περιφέρεια των Γιαννιτσών φονική αλλά νικηφόρα μάχη στις 20-21 Οκτωβρίου 1912 (φωτ.: Αριστοτέλη Ρωμαΐδη και Φ. Ζέιτζ, Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

πεζικού (με την εισαγωγή των επαναστασιακών «Μάνλικερ»), τις εξαρτήσεις πεζών και ιππέων, τον εφοδιασμό. Τα πρώτα πολυβόλα ήρθαν στα 1911, ενώ την ίδια χρονιά γαλλική στρατιωτική αποστολή ανέλαβε να επιταχύνει τις προετοιμασίες.

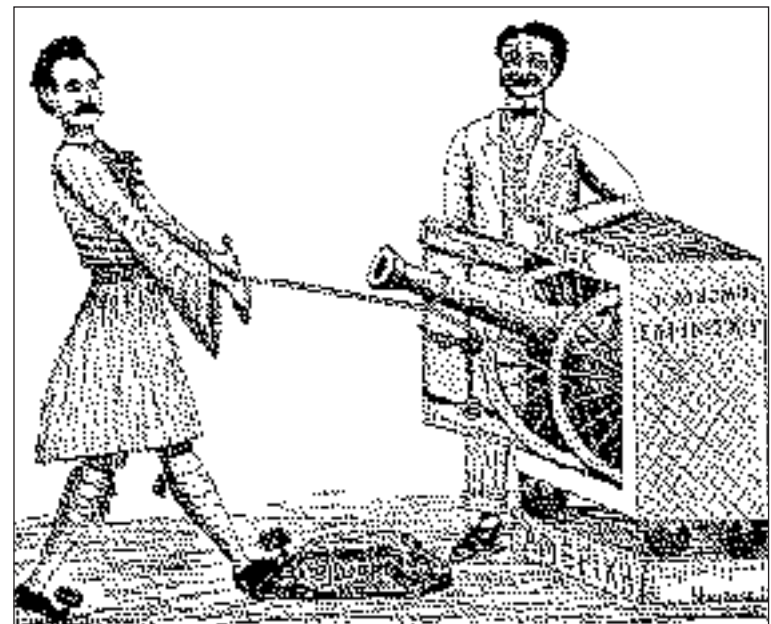
Ανάλογες ήσαν οι επενδύσεις στο ναυτικό, όπου, στα τρία παλαιά «τρικουπικά» θωρηκτά προστέθηκαν, από το 1904 ως το 1912, 4 μεγάλα και 10 μικρά αντιτορπιλικά, ένα υποβρύχιο και το θωρηκτό εϋδρομο «Γ. Αβέρωφ». Το τελευταίο, αν και ξεπερασμένο ως τύπος πολεμικού τον καιρό ήδη της καθέλκυσής του στην Ιταλία (1911), ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσε να αποκτήσει μια χώρα που δεν διέθετε τα απαιτούμενα για την αγορά «δρεδνώντ»¹ οικονομικά μέσα. Η βελτίωση της εκπαίδευσης των αξιωματικών μετέτρεψε τον στόλο σε πολύτιμο εργαλείο πολέμου.

Οι αλλαγές στο πνεύμα και στο σώμα του στρατεύματος αντικατόπτριζαν ισχυρές κοινωνικές διεργασίες μέσα και γύρω από τον ελληνικό χώρο. Η έντονη κινητικότητα του αγροτικού χώρου, αποτέλεσμα επιμέρους κρίσεων όσο και γενικότερων αδιεξόδων, οι προσδοκίες των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων αλλά και η στροφή του εκτός των συνόρων Ελληνισμού προς το ασφαλές εθνικό κέντρο, συνηγορούσαν στην πολεμική προετοιμασία. Οποσδήποτε, στα 1912, η μικρή Ελλάδα είχε πραγματικές στρατιωτικές δυνατότητες στον βαλκανικό χώρο. Μπορούσε να προσφέρει στον συνασπισμό των χριστιανικών κρατών της χερσονήσου

έναν αξιόλογο στρατό και ειδικότερα έναν στόλο ικανό να εξουδετερώσει τις θαλάσσιες δυνατότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η τελευταία περνούσε εξάλλου μια βαθιά κρίση. Την αναταραχή που προκάλεσε το κίνημα των νεότουρκων ακολούθησαν οι εξωτερικές τριβές και τελικά ο πόλεμος της Πύλης με την Ιταλία (1911-1912) που εξασθένησε σημαντικά τις στρατιωτικές δυνατότητες της Αυτοκρατορίας. Στις 5 Οκτωβρίου του 1912, ο πρώτος βαλκανικός πόλεμος ξεκίνησε στην καλύτερη δυνατή συγκυρία για τα μικρά βασίλεια των Βαλκανίων.

Ο πόλεμος

Ανάμεσα στους συμμάχους, η Ελλάδα διέθετε τον μικρότερο στρατό² – αν φυσικά εξαιρέσουμε το μικροσκοπικό Μαυροβούνιο. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την ευνοϊκή γεωγραφική θέση της χώρας της έδωσε σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τους συμμάχους της. Για τους Οθωμανούς το ζωτικό μέτωπο ήταν εκείνο της Θράκης απέναντι στον βουλγαρικό στρατό, η προέλαση του οποίου απειλούσε την Ανδριανούπολη αλλά και την ίδια την Κωνσταντινούπολη. Προς τα εκεί κατεύθυναν τις ενισχύσεις που έρχονταν από τη Μικρά Ασία. Οι Σέρβοι βρέθηκαν επίσης αντιμέτωποι με τα ισχυρά οθωμανικά στρατεύματα στον βορρά, εκεί όπου από καιρό σοβούσε η ένταση για τη Βοσνία. Απέναντι στις ελληνικές δυνάμεις απέμειναν ισχνές μόνο δυνάμεις του αντιπάλου –στο

▲ Εγγλωτιστό οκίτσο για τον εντελώς παραγωγωρισμένο σήμερα ποιητή Σπύρο Μαισούκα (1873 - 1928) και τους εράνους του στην Αμερική. Περιφέροντας για δύο χρόνια τον «Δίσκο της Μάνας», όπως τον έλεγε, συγκέντρωνε χρήματα από τους ομογενείς. Με τις προσφορές τους παραγγέλθηκε αρχές τον 1912 στα ναυπηγεία Βούλκαν το αντιτορπιλικό «Νέα Γενεά», και αγοράστηκε μια πλήρης προβολαρχία με την ίδια ονομασία. Η περίπτωση του Μαισούκα, που συμμετείχε και ως εθελοντής στους Βαλκανικούς φαντάζει σήμερα λίγο γραφική ή υπέρμετρα ρομαντική, ωστόσο η κινητοποίηση του παροικιακού και απόδημου Ελληνισμού σε εισφορές αλλά και εθελοντική συμμετοχή στους Βαλκανικούς ήταν πρωτοφανής.

θεσσαλικό μέτωπο 100.000 Έλληνες στρατιώτες αντιμετώπισαν 35.000 Τούρκους— με αποτέλεσμα την εύκολη και γρήγορη προέλαση προς τα βόρεια. Μετά την ανατροπή των συνοριακών θέσεων των Οθωμανών στον Σαραντάπορο, στις 9 Οκτωβρίου, η ελληνική προέλαση καθυστέρησε μόνο εξαιτίας των δυσκολιών στον ανεφοδιασμό και στη συγκροτημένη κίνηση των μονάδων μέσα από τα στενά περάσματα των βουνών.

Η Θεσσαλονίκη

Οι Οθωμανοί δεν κατάφεραν να συγκεντρώσουν επαρκείς δυνάμεις για να αντισταθούν στη γραμμή του

Αλιάκμονα και υποχώρησαν προς τον Αξιό και τα έλη της Κεντρικής Μακεδονίας. Στις 19 Οκτωβρίου συγκέντρωσαν όμως 25.000 περίπου στρατιώτες στα βόρεια της ελώδους έκτασης, στα Γιαννιτσά. Εναντίον τους κινήθηκαν διπλάσιες τουλάχιστον σε αριθμό ελληνικές δυνάμεις και ύστερα από διήμερες συγκρούσεις τους ανέτρεψαν. Ο δρόμος για τη Θεσσαλονίκη ήταν πλέον ανοικτός. Πρόσκαιρα σύννεφα δημιουργήθηκαν στις 24, όταν στη δυτική πλευρά της ελληνικής παράταξης, στην περιοχή των Καϊλαριών και του Σόροβιτς (Πτολεμαΐδα – Αμύνταιο), υπέστη αιφνιδιασμό και υποχώρησε με απώλειες η 5η Μεραρχία του Ελληνικού Στρατού. Η συμφορά

αυτή δεν άλλαξε τα ελληνικά σχέδια. Εκτός από την πολιτική της σημασία, η κατάληψη της Θεσσαλονίκης και του λιμανιού της ήταν εξάλλου στρατιωτικά απαραίτητα, ώστε να λυθεί το πρόβλημα του εφοδιασμού και των μεταφορών που ταλάνιζε τον ελληνικό στρατό.

Το πέρασμα του Αξιού δεν καθυστέρησε παρά τις απειλές στα δυτικά και στις 26 Οκτωβρίου ο κύριος όγκος του ελληνικού στρατού βρισκόταν έξω από την πόλη της Θεσσαλονίκης. Οι δυνάμεις που υπήρχαν εκεί ανήκαν σε σημαντικό ποσοστό σε βοηθητικούς σχηματισμούς, ενώ η πόλη δεν είχε προετοιμαστεί να αντιμετωπίσει επίθεση από την ξηρά. Ο στρα-

τιωτικός διοικητής της πόλης, Χασάν Ταξίν Πασάς, συνθηκολόγησε την ίδια μέρα και παρέδωσε την πόλη μαζί με 25.000 αιχμαλώτους. Η κατάληψη της μεγαλύτερης πόλης και πρωτεύουσας της Μακεδονίας και μάλιστα της Εριδος ανάμεσα στα φιλόδοξα βαλκανικά κράτη, μετέβαλε την Ελλάδα σε μεγάλο κερδισμένο αυτής της φάσης του πολέμου. Η γρήγορη και εύκολη προέλασή της, με ελάχιστες αναλογικά απώλειες και η κατάκτηση μεγάλου τμήματος των διαφιλονικόμενων εδαφών προκάλεσε τη δυσaréσκεια και την ανησυχία των άλλων συμμάχων, ιδιαίτερα της Βουλγαρίας, η οποία, παγιδευμένη στο σκληρό μέτωπο της Θράκης

◀ **Εθελόντριες περιπολούνται τραυματίες στη Φιλιππιάδα. Ο κατά λέξη σωζόμενος υπότιτλος της φωτογραφίας είναι: «Η αριστοκρατία Αθηνών περιθάλλουσα τους τραυματίες εν Φιλιππιάδι». Αφήνουμε το λεκτικό της εποχής ασχολίαστο. Η κινητοποίηση πάντως ήταν γενική. Πρωτοφανής ο ενθουσιασμός, είχε οννεπάρει κάθε ηλικία, κοινωνική τάξη και φύλο. Ενδειξη, αν όχι απόδειξη, πως οι γιοι επιφανών πολιτικών, μειαξύ τους και ο γιος Βενιζέλου, καθώς και υψηλόβαθμων αξιωματικών, όπως ο γιος του υποστρατήγου Κ. Καλλάρη, βρέθηκαν μάχιμοι στο μέτωπο. Αντιστοιχία εκείνης της έξαρσης πατριωτισμού ξανασημασιμάται αργότερα, στον πόλεμο του '40 (φωτ.: συλλογή Μιχάλης Γ. Τσάγκρης).**

▼ **Νικόλαος Μιλώνης, Αντιπροσωπευτικός τύπος αντάρτη του Ηπειρωτικού Κομιτατίου, που πλαισιώσαν ως ανιχνευτές ή ως ομάδες αναγνώρισης τον ελληνικό στρατό στη διάρκεια των επιχειρήσεων στην Ηπειρο (φωτ.: συλλογή Ν. Γ. Τόλης).**

Ο Λορέντζος Μαβίλης στο Δρίσκο

28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1912. Ο νεκρός ποιητής Λορέντζος Μαβίλης περιστοιχισμένος από Γαριβαλδινούς στο Δρίσκο. Δύο χρόνια νωρίτερα, βουλευτής Ιονίων Νήσων στη Β' Αναθεωρητική Βουλή, η αγόρευσή του στη συζήτηση (26 Φεβρουαρίου 1911) για το γλωσσικό άρθρο του Συντάγματος θα μείνει μνημειώδης, ιδίως η περίφημη φράση: «Χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει· υπάρχουν χυδαίοι άνθρωποι». Στα 52 του χρόνια (Ιθάκη, 6 Σεπτ. 1860), φορώντας την κόκκινη στολή του Γαριβαλδινού λοχαγού, θα οδηγήσει τον 6ο λόχο του Σώματος στα βουνά της Ηπείρου. Τετάρτη, 9 περίπου το πρωί, σε έναν αντιπερισπασμό των Τούρκων στην πλαγιά του Δρίσκου, σφαίρα του τρυπά το μάγουλο. Καθώς με διαμπερές τραύμα μεταφέρεται από συντρόφους του σε κοντινό ξωκκλήσι (Αγία Παρασκευή), που χρησίμευε ως πρόχειρο νοσοκομείο, δεύτερη του διαπερνά την καρωτίδα ακρωτηριάζοντας τη βασιλική αρτηρία.

Πνιγμένος στο αίμα ζητάει κάτι να γράψει. Ο γιατρός Ραζέλος Γιαννουκάκος νεύει κρυφά σε όσους αναζητούν χαρτί και μολύβι για τον ετοιμοθάνατο, να μην τον ενοχλήσουν. Ο Πιπίνος Γαριβάλδης, πρωτότοκος γιος του Ριτσιότι και εγγονός του διάσημου Ιωσήφ Γαριβάλδη, επικεφαλής των ξένων εθελοντών στέκει εμπρός του ασκεπής. «Μετά δύο λεπτά, ο Λαυρέντιος Μαβίλης είχε ολοκληρώσει με το ωραιότερο τέλος μια πλήρη ανθρώπινη ζωή», γράφει λίγο αργότερα ο Νίκος Καρβουνής, εθελοντής και εκείνος στο σώμα «Ελλήνων Ερυθροχιτώνων» που είχε συγκροτήσει ο Αλέξανδρος Ρώμας και οι οποίοι μαζί με τη λεγεώνα των ξένων έφταναν τις 2.500. Ιδρυτικό μέλος του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» (1910) ο Μαβίλης, το πθικό του ανάστημα και προ πάντων ο θάνατός του στάθηκαν και δόξα για τους βαλλόμενους τότε ως ξενοκίνητους δημοτικιστές.

Στους δύο πολέμους, Α' και Β' Βαλκανικό, που άλλαξαν την όψη της Ελλάδος, εκτός του Λ. Μαβίλη, του Νίκου Καρβουνή (προβιβασμέ-

νου στον βαθμό του λοχαγού λίγο μετά το Δρίσκο, αποκόμισε δύο τραύματα μέχρι το 1914) και επίσης του γλύπτη Φωκίωνα Ρωκ, που ντύθηκαν εθελοντικά την περιώνυμη στην εποχή της στολή του Γαριβαλδινού, η τρικυμιώδης τότε έξαρση ενθουσιασμού συνεπήρε μεγάλο αριθμό καλλιτεχνών και λογίων, οι οποίοι έλαβαν ενεργά μέρος ως στρατευμένοι ή ως εθελοντές στο μέτωπο.

Δεσμευτικός ο χώρος για αναλυτική παρουσίαση, περιοριζόμαστε σε απλή μνεία: Μαρία Βουναπάρτη, Θάλεια Φλωρά – Καραβία (με ειδική άδεια πολεμικός ζωγράφος), Γεώργιος Ροϊλός (επίσης πολεμικός ζωγράφος), Πάνος Αραβαντινός (έφεδρος αξιωματικός, ζωγραφίζει μια συλλογή από ελληνικές στρατιωτικές στολές που το υπουργείο των Στρατιωτικών εκδίδει σε λεύκωμα, 1916), Γ. Γουναρόπουλος, Λουκάς Δούκας, Μιχάλης Τόμπρος, Κωνσταντίνος Μάνος (ανιχνεύοντας με αεροπλάνο περιοχές που κατείχε ο βουλγαρικός στρατός σκοτώθηκε στην περιοχή του Λαγκαδά), Σπύρος Ματσούκας, Βασίλης Ρώτας, Νικόλαος Πετμεζάς – Λαύρας, Γεράσιμος Σπαταλάς, Κλέων Λάκων (αξιωματικός επιτελείου, γνωστός με το φιλολογικό ψευδώνυμο Κ. Καρθαίος), Παντελής Χορν, Ανδρέας Καρκαβίτσας, Νίκος Καζαντζάκης (εθελοντής, υπηρέτησε στο ιδιαίτερο γραφείο του πρωθυπουργού), Μάρκος Αυγέρης (φιλολογικό ψευδώνυμο του έφεδρου γιατρού Γεωργίου Ν. Παπαδόπουλου), Γλαύκος Αλιθέρης, Ρώμος Φιλύρας, Διονύσιος Α. Κόκκινος κ.ά. Ο κατάλογος είναι μακρύς. Ωστόσο, ιδιαίτερη περίπτωση συνιστά ο Στράτης Μυριβήλης που αρχίζει με τους Βαλκανικούς να αποταμιεύει εμπειρίες, βιωματικό υλικό όπως λένε οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας, και εγκαινιάζει αυτήν την εποχή την καθαρά αντιπολεμική πεζογραφία στην Ελλάδα με τα διηγήματα «Κίλικis» και «Το εθελοντικό», δημοσιευμένα στη συλλογή «Κόκκινες ιστορίες» (Μυτιλήνη, 1915). Στη γενική πανστρατιά φαίνεται πως ήταν υπολογίσιμη η παρουσία των τότε

◀ *Ελληνες στρατιώτες στην παραλία της Θεσσαλονίκης εξετάζουν μέρος των 75.000 παραδοθέντων τουρκικών όπλων τύπου Μάουζερ. Με τον ίδιο τύπο, τσφέκιο και αραβίδα, αλλά βελτιωμένο από τους ίδιους, ήταν εξοπλισμένοι στους Βαλκανικούς οι Σέρβοι στρατιώτες, ενώ ο στρατός του Μαυροβούνιου μίληκε στον πόλεμο με ρωσικά τύπου Μοναζίν-Ναγκάντ. Ο βουλγαρικός στρατός πολέμησε με σύγχρονα επαναληπτικά τσφέκια και αραβίδες Μάνλιχερ. Με τον ίδιο τύπο, αλλά πιο εξελιγμένο Μάνλιχερ-Σενάουερ που κατασκεύαζαν από την ανοιτριακή εταιρεία Steyr ειδικά για τον ελληνικό στρατό, μίληκε εξοπλισμένη και έδωσε τις μάχες στους Βαλκανικούς η Ελλάδα. Λεμένος πάντα ο μαχητής με τον αιμοτικό του οπλισμό, ακόμη περισσότερο σε πόλεμο, γεννήθηκε τότε για το Μάνλιχερ ύμνος με 6 τετράστιχα: «Μάνλιχερ μου χαιδεμένο/ θα 'ρθει ώρα να βροντάς/ και θανατηφόρα βόλια/ στους εχθρούς μας να σκορπάς./ ...» (φωτ.: «Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913 - Το Φωτογραφικό Λεύκωμα των Ρωμαΐδη - Ζεύς». Παρουσίαση Ασιέριος Ι. Τόπης, εκδ. «Κέδρος» 2000).*

Στην Ηπειρο

Το μέτωπο της Ηπείρου ήταν στο ξεκίνημα του πολέμου, μέτωπο χαμηλής προτεραιότητας για τους αντιπάλους. Τα στρατεύματα που αντιπαρατάχθηκαν εδώ αποτελούνταν σε μεγάλο ποσοστό από σχηματισμούς εθελοντών και άτακτα σώματα, γεγονός που δεν επέτρεπε επιχειρήσεις μεγάλης έκτασης.

Μετά την κατάληψη της Πρέβεζας οι ελληνικές δυνάμεις σταμάτησαν στην οχυρωμένη περίμετρο των Ιωαννίνων και ο πόλεμος μεταβλήθηκε σε σειρά αψιμαχιών. Στην αποκομμένη πλέον από το κέντρο οθωμανική πλευρά το ζήτημα της αλβανικής ανεξαρτησίας έγινε βασικός παρονομαστής των εξελίξεων. Το τελευταίο, στις αρχές του 1913, εμφανίστηκε απειλητικό ως προς τις ελληνικές επιδιώξεις και οδήγησε στην απόφαση της επείγουσας μεταφοράς ισχυρών στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή, ώστε να υπάρξουν αποτελέσματα πριν δημιουργηθούν περίπλοκα τετελεσμένα.

Πραγματικά, μέσα σε λίγες εβδομάδες μεταφέρθηκαν στο ηπειρωτικό μέτωπο τέσσερις πρόσθετες μεραρχίες και ισχυρό πυροβολικό υπό τη διοίκηση του ίδιου του αρχιστρατήγου, διαδόχου Κωνσταντίνου. Η Πρέβεζα μάλιστα μεταβλήθηκε για τον σκοπό αυτό σε μεγάλη βάση ανεφοδιασμού και υποστήριξης. Οι συσχετισμοί δυνάμεων έγιναν πλέον καταλυτικοί υπέρ της ελληνικής πλευράς και στις 20 Φεβρουαρίου η γενική επίθεση έκρινε γρήγορα το αποτέλεσμα. Την επομένη ο Εσάτ Πασάς συνθηκολόγησε, παραδίδοντας τα Γιάννενα και 30.000 αιχμαλώτους. Οι επιχειρήσεις συνεχίστηκαν για λίγο καιρό βορειότερα χωρίς όμως θεαματι-

ένιωθε ότι πολεμούσε για λογαριασμό των Ελλήνων στα χέρια των οποίων περνούσε το μεγαλύτερο τμήμα της σκληρά διεκδικούμενης μακεδονικής περιοχής.

Οι βουλγαρικές ανησυχίες οφειλόταν και στον δυναμισμό που επιδείκνυαν οι ελληνικές δυνάμεις. Την ώρα που ο βουλγαρικός στρατός δοκιμαζόταν στα πεδία των μαχών, οι Έλληνες, στηριγμένοι σε μία άνευ προηγουμένου κινητοποίηση, πολλαπλασίαζαν τις δικές τους στρατιωτικές δυνατότητες. Μέσα στον γενικό ενθουσιασμό πλήθη εθελοντών από το εσωτερικό, το εξωτερικό ή τις απελευθερωμένες περιοχές έσπευσαν να καταταγούν στον ελληνικό στρατό.

Λέγεται ότι μόνο από τις ΗΠΑ επέστρεψαν για να καταταγούν μερικές δεκάδες χιλιάδες πρόσφατοι μετανάστες. Πριν τελειώσει το 1912 οι ελληνικές δυνάμεις είχαν διπλασιαστεί, έφθασαν τις 240.000 άνδρες και αποτελούσαν πλέον υπολογίσιμο παράγοντα στη διανομή της οθωμανικής κληρονομιάς.

Μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, τον Νοέμβριο, ο ελληνικός στρατός προσανατόλισε τις κύριες δυνάμεις του προς τη δυτική Μακεδονία για να αποκαταστήσει τη ζημιά του Σόροβιτς και να διευρύνει την ελληνική κυριαρχία ως τη Φλώρινα και την Κορυτσά. Άλλες δυνάμεις προσανατολίστηκαν προς τα

νησιά του βόρειου Αιγαίου και προς το μέτωπο της Ηπείρου, όπου οι επιχειρήσεις είχαν τελματωθεί στα πρόθυρα των Ιωαννίνων. Στις 20 Νοεμβρίου η Σερβία, η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο συμφώνησαν ανακωχή με την οθωμανική πλευρά ώστε να ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις ειρήνης. Η Ελλάδα που ήθελε να ολοκληρώσει τις κατακτήσεις της στην Ηπειρο και στα νησιά δεν πήρε μέρος στην ανακωχή. Η τελευταία εξάλλου κράτησε λίγο, ως τις πρώτες μέρες του 1913, καθώς δεν οδήγησε σε γενική συμφωνία και στην παράδοση των οθωμανικών οχυρών πόλεων της Σκόδρας και της Αδριανούπολης.

◀ 21 Φεβρουαρίου 1913: Ημερομηνία - σταθμός για τα Ιωάννινα. Ο Διάδοχος και διοικητής από τα μέσα Ιανουαρίου 1913 των Στρατιού Ηπείρου, αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος, εισέρχεται στην πρωτεύουσα της Ηπείρου. Πολέμηση η πολιορκία των Ιωαννίνων, η κατάληψή τους ήταν συγχρόνως και λήξη των επιχειρήσεων στο Μέτωπο της Ηπείρου (φωτ.: Αρχείο Μουσείο Μπενάκη).

κές προόδους. Η γενική κατάσταση επέβαλε τη γρήγορη επιστροφή του ελληνικού στρατού στη Μακεδονία, ενώ στον αλβανικό χώρο οι διεθνείς διπλωματικές περιπλοκές άφηναν λίγα περιθώρια για ελιγμούς.

Ναυτικές επιχειρήσεις

Στο Αιγαίο, ο συνδυασμός της καλής συγκυρίας και της υποκειμενικής δεξιότητας ολοκλήρωσαν τους ελληνικούς θριάμβους. Πραγματικά, στην έναρξη του πολέμου όλα έδειχναν ευνοϊκά για το ελληνικό ναυτικό. Ο οθωμανικός στόλος, καταπονημένος από τον πολύμηνο πόλεμο κατά της Ιταλίας και το συνεπακόλουθο εμπόριο ανταλλακτικών και εφοδίων από τις δυνάμεις που δεν ήθελαν να δυσχερατιστούν την τελευταία, έσπευσε, στην πρώτη αυτή φάση του πολέμου να συνδράμει τον στρατό ξηράς –στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας και της Προποντίδας– στην αντιμετώπιση της προέλασης του βουλγαρικού στρατού που απειλούσε ακόμα και την ίδια την Κωνσταντινούπολη. Ο ελληνικός στόλος απέμεινε έτσι μόνη δύναμη στο Αιγαίο χωρίς άλλον αντίπαλο πέρα από τις ισχνές και απομονωμένες φρουρές των νησιών.

Ακόμα όμως και οι καλύτερες ευκαιρίες εύκολα χάνονται αν δεν βρεθεί ο τρόπος της αξιοποίησής τους. Στο πεδίο της δράσης και της αποφασιστικότητας όμως το ελληνικό ναυτικό ευτύχησε εκείνη την εποχή να έχει τον κατάλληλο ηγέτη, τον ναύ-

αρχο Κουντουριώτη. Ο τελευταίος, εκτιμώντας την κατάσταση ξεκίνησε με μια κίνηση ιδιαίτερης τόλμης. Στην έναρξη κιόλας του πολέμου απέπλευσε με τον στόλο από το Φάληρο και κατευθύνθηκε αμέσως προς τη Λήμνο, βαθιά μέσα στο εχθρικό ακόμα τότε βόρειο Αιγαίο. Η κατάληψη του νησιού που προάσπιζαν χωροφύλακες και ένοπλοι χωρικοί δεν αποτέλεσε κατόρθωμα. Η μετατροπή όμως του κόλπου του Μούδρου σε ναυτική βάση ικανή να στηριχτεί μακρόχρονες επιχειρήσεις αποτέλεσε –για το φτωχό και άπειρο ελληνικό ναυτικό– άλλο πρώτο μέγεθος. Τιποτε δεν υπήρχε εκεί, ούτε πόσιμο νερό σε επάρκεια. Τα πάντα, κάρβουνο, πυρομαχικά, τροφές, ανταλλακτικά έπρεπε να μεταφερθούν εκεί από μακριά και να τοποθετηθούν στα πολεμικά πλοία με απεριόριστο κόπο, προσπάθειες και εφευρετικότητα των πληρωμάτων.

Η βάση όμως αυτή, κοντά στα ορμητήρια του εχθρού, επέτρεψε την επιτήρηση των Δαρδανελλίων, την απαγόρευση των κινήσεων των οθωμανικών πλοίων στο Αιγαίο και ταυτόχρονα τη μεθοδική κατάληψη του συνόλου των γύρω νησιών. Η αρχή

έγινε με τα μικρότερα όπου δεν αναμενόταν αντίσταση του εχθρού: τη Σαμοθράκη, την Ιμβρο, την Τένεδο, τον Άγιο Ευστράτιο. Μόλις εξασφαλιστηκαν κάποιες μονάδες του στρατού ξηράς οι επιχειρήσεις μεταφέρθηκαν στα μεγαλύτερα νησιά, στη Μυτιλήνη και στη Χίο (η Σάμος ήταν αυτόνομη και πρακτικά ελεύθερη μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1912). Οι πρωτεύουσες των νησιών καταλήφθηκαν με ευκολία και οι

Σε μικρό χρονικό διάστημα, η Ελλάδα επέτυχε στο στρατιωτικό πεδίο μεγάλης σημασίας νίκες, τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα

οθωμανικές φρουρές περιορίστηκαν στο εσωτερικό. Στις 20 Νοεμβρίου, όταν οι σύμμαχοι της Ελλάδας συμφώνησαν αναγκωχή με τους Οθωμανούς και ο οθωμανικός στόλος ελευθερώθηκε από τα

επείγοντα καθήκοντά του, το βόρειο Αιγαίο βρισκόταν σχεδόν απόλυτα κάτω από τον ελληνικό έλεγχο.

Οι ναυμαχίες

Όπως όλοι περίμεναν ο οθωμανικός στόλος θα προσπαθούσε να ανατρέψει τα δεδομένα. Πραγματικά η πρώτη προσπάθεια –διερευνητικού περιεχομένου χαρακτήρα– έγινε στις 3 Δεκεμβρίου. Ο οθωμανικός στόλος μάχης, τα θωρηκτά «Χαϊρεντιν Μπαρμπάροσα», «Τουργκούτ Ρεΐς»,

«Μεσουδιέ» και «Ασάρ-Τεφίκ»³ έπλευσε βόρεια του ακρωτηρίου της Ελλάς, κατά μήκος των ακτών της Καλλιπόλης υπολογίζοντας στην κάλυψη των επάκτιων φρουριών. Ο ελληνικός με επικεφαλής το «Γ. Αβέρωφ» και τα «Υδρα», «Σπέτσει», και «Ψαρά»⁴ να ακολουθούν δέχθηκε την πρόκληση και οι δύο στόλοι άρχισαν να ανταλλάσσουν πυρά από απόσταση χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Την διαφορά έκανε και πάλι η πρωτοβουλία του ναυάρχου Κουντουριώτη που ανεξαρτητοποίησε την κίνηση του «Αβέρωφ», βγήκε από τη γραμμή και, εκμεταλλευόμενος την ταχύτητα του πλοίου του έκλεισε τον δρόμο στα οθωμανικά πλοία. Τα τελευταία βρέθηκαν σε δύσκολη θέση και αναγκάστηκαν να αναστρέψουν την πορεία τους κατευθυνόμενα προς τα Στενά κάτω από την κάλυψη των φρουριών. Επακολούθησε αταξία και τολμηρή καταδίωξη. Οι ζημιές που προκλήθηκαν εκατέρωθεν ήταν μικρές, η επίδειξη όμως της ανωτερότητας της ελληνικής ναυαρχίδας κέρδισε τις εντυπώσεις και ανάγκασε την οθωμανική ναυτική ηγεσία να σκεφθεί πιο πολύπλοκα σχέδια.

Τα τελευταία εφαρμόστηκαν ένα μήνα μετά. Την Πρωτοχρονιά του 1913 το οθωμανικό καταδρομικό «Χαμιδιέ» διέσπασε μέσα σε κακοκαιρία τον ελληνικό αποκλεισμό στα Στενά και βρέθηκε στο Αιγαίο όπου και βύθισε στη Σύρο το ελληνικό βοηθητικό εύδρομο «Μακεδονία». Η οθωμανική διοίκηση υπολόγισε ότι η απειλή που θα προκαλούσε η τολμη-

Το Αιγαίο των Βαλκανικών

▲ Η αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μυτιλήνη. Με ναυτικά αγγάρια και μικρές δυνάμεις σιραιτού ο ελληνικός στόλος κατέλαβε μέχρι τέλη Οκτωβρίου όλα τα νησιά του Βορείου ανατολικού Αιγαίου. Στις δύο όμως μεγάλα νησιά, Λέσβο και Χίο, οι τουρκικές φρουρές ενισχυμένες, οργανώθηκαν από τις αρχές Νοεμβρίου τακτικές επιχειρήσεις και με μεταφερμένες σιραιτωτικές ενισχύσεις από το μέτωπο της Μακεδονίας, δόθηκαν πραγματικές και πολυήμερες μάχες (Λέσβος 7 Νοεμβρίου - 8 Δεκεμβρίου, Χίος 10 Νοεμβρίου - 21 Δεκεμβρίου), για να οδηγηθούν σε συνθηκολόγηση ή παράδοση (φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ Αιγαίου στο πλαίσιο του εορτασμού των 90 χρόνων από την κήρυξη των Βαλκανικών πολέμων και την απελευθέρωση των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου πήρε την πρωτοβουλία, σε συνεργασία με το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, να διοργανώσει έκθεση αρχειακού και φωτογραφικού υλικού και να εκδώσει ένα λεύκωμα αφιερωμένα στην επέτειο αυτή.

Η έκθεση παρουσιάζει το ιστορικό της απελευθέρωσης των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου κατά τους νικηφόρους αγώνες του 1912-1913 και χωρίζεται σε έξι ενότητες. Οι τέσσερις αφορούν την απελευθέρωση των μεγάλων νησιών του Αιγαίου, της Λήμνου, της Λέσβου, της Χίου και της Σάμου, ενώ οι υπόλοιπες δύο παρουσιάζουν τις ναυτικές επιχειρήσεις και τους Βαλκανικούς πολέμους γενικά.

Μέσα από τα εκθέματα ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να παρακολουθήσει την πορεία των πολεμικών επιχειρήσεων στα νησιά: την κήρυξη του πολέμου, την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων, την υποδοχή τους από τον πληθυσμό των νησιών, τις πολεμικές επιχειρήσεις στο εσωτερικό τους, τις νικηφόρες ναυμαχίες της Ελλάς και της Λήμνου, τα διπλωματικά γεγονότα και τον τρόπο με τον οποίον παρουσιάζονται αυτά στον Τύπο της εποχής. Επιπλέον, δίνεται μια συνοπτική εικόνα των πολέμων στα άλλα μέτωπα και γίνεται προσπάθεια να αναπαραχθεί το κλίμα της εποχής.

Το υλικό της έκθεσης αποτελείται από τεκμήρια της περιόδου: φωτογραφίες, έγγραφα, φύλλα εφημερίδων, λιθογραφίες, καρτ ποστάλ, χάρτες, θεατρικά προγράμματα κ.ά. Το υλικό προέρχεται από τις συλλογές του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, του Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», του Μουσείου Μπενάκη και τοπικών φορέων.

Παράλληλα με την έκθεση εκδίδεται και το λεύκωμα των Ελένης Γαρδίκας-Κατσιαδάκη και Γιώργου Μαργαρίτη, *Το Αιγαίο των Βαλκανικών πολέμων 1912-1913*, με το οποίο επιχειρείται μια παρουσίαση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στα νησιά στη διάρκεια του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, αναλύονται οι στρατιωτικές και διπλωματικές πτυχές του ζητήματος των νησιών του Αιγαίου και της ενσωμάτωσής τους στο ελληνικό κράτος.

Το υπουργείο Αιγαίου και το ΕΛΙΑ ευελπιστούν ότι με την πρωτοβουλία τους αυτή θα καλύψουν με τον καλύτερο τρόπο τους δύο στόχους τους: πρώτον να κάνουν γνωστά τα γεγονότα στους νεότερους και δεύτερον να προσφέρουν μια νέα οπτική σε εκείνους που ασχολούνται συστηματικά με τη συγκεκριμένη περίοδο.

ρή αυτή κίνηση θα αποσπούσε, για την αντιμετώπισή της, μέρος των ελληνικών δυνάμεων που βρίσκονταν στο Μούδρο. Ο Κουντουριώτης όμως δεν υπέκυψε στον πανικό και ο στόλος δεν διαιρέθηκε, ως προς τις κύριες δυνάμεις του τουλάχιστον. Έτσι, όταν στις 5 Ιανουαρίου ο οθωμανικός στόλος με τρία θωρηκτά έπλευσε τολμηρά προς τη Λήμνο, το σύνολο των ελληνικών πλοίων μάχης βρισκόταν εκεί για να τον αντιμετωπίσει. Η σύγκρουση υπήρξε σφοδρή, καθώς οι επιδόσεις των πυροβολητών των αντιπάλων είχαν σαφέστατα βελτιωθεί. Τελικά με αδύνατο κρίκο το αρχαϊκό «Μεσουδιέ» ο οθωμανικός στόλος ανατράπηκε και καταδιώχθηκε για τρεις περίπου ώρες προς τα Στενά. Η παρουσία αντιτορπιλικών και η σύνθεση που είχε επιβληθεί στον Κουντουριώτη εν όψει της διαφαινόμενης ειρήνης κράτησαν τους στόλους σε απόσταση και απέτρεψαν τα καταστροφικά πλήγματα. Οπωσδήποτε όμως τα οθωμανικά πλοία με σημαντικές ζημιές στις υπερκατασκευές και το πυροβολικό τους δεν ήταν για καιρό σε θέση να επαναλάβουν τις εξόδους τους.

Κατάλυση της οθωμανικής παρουσίας

Η πτώση των Ιωαννίνων, της Σκόδρας και της Ανδριανούπολης κατέλυσαν πλήρως την οθωμανική παρουσία στα Βαλκάνια και η συμφωνία στο Λονδίνο, στις 18 Μαΐου, επικύρωσε αυτήν τη νέα πραγματικότητα. Φυσικά κανένας από τους εμπλεκόμενους δεν θεώρησε το αποτέλεσμα

ως τελικό. Ένας ακόμη πόλεμος ακολούθησε, σχεδόν αμέσως, για να επιλυθούν οι διαφορές ενώ, ένα χρόνο μετά, τα μικρά κράτη των Βαλκανίων – και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, επέλεξαν τα στρατόπεδα της συμμετοχής με γνώμονα τις βαλκανικές εκκρεμότητες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Τα θωρηκτά τύπου «Δρεδνόντ» πήραν την ονομασία τους από το βρετανικό πλοίο Dreadnought, που καθελκύστηκε στα 1906. Ο οπλισμός του αποτελείτο από πυροβόλα μεγάλης διαμέτρου τοποθετημένων σε πύργους που μπορούσαν να στραφούν προς την κάθε πλευρά του πλοίου. Μπορούσε λοιπόν να παρατάξει 8 ή 12 πυροβόλα έναντι 4 των παλαιότερων θωρηκτών (προ-δρεδνόντ). Ο τύπος αυτός πλοίου έγινε η αιχμή του ναυτικού ανταγωνισμού που προηγήθηκε του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

2. Η Ελλάδα παρέταξε αρχικά 120.000 άνδρες έναντι 220.000 της Σερβίας, 340.000 της Βουλγαρίας και 35.000 του Μαυροβουνίου.

3. Τα δύο πρώτα ήταν γερμανικής κατασκευής του 1894, εκτόπισμα 10.000 τόννων, το τρίτο ήταν αγγλικής κατασκευής του 1874 και το τελευταίο γαλλικής του 1868 με αρχαιολογική μάλλον αξία. Η ταχύτητα των νεότερων πλοίων δύσκολα ξεπερνούσε τους 13-14 κόμβους.

4. Το «Γ. Αβέρωφ» κατασκευάστηκε στην Ιταλία το 1910, είχε εκτόπισμα 10.000 τόννων, σύγχρονο οπλισμό και θωράκιση και κυρίως ταχύτητα 23-24 κόμβων, πολύ μεγαλύτερη της αντίστοιχης των αντιπάλων του. Τα τρία θωρηκτά της τριουπιτικής περιόδου ήταν γαλλικής κατασκευής του 1890, είχαν εκτόπισμα 5.000 περίπου τόννων και παλαιό οπλισμό και θωράκιση.

▲ Το καταδρομικό «Αβέρωφ» σε πολεμική δράση κατά τη ναυμαχία της Λήμνου (5 Ιανουαρίου 1913). Όπως και στη ναυμαχία της Ελλάς (3 Δεκεμβρίου 1912) «Ο Αβέρωφ», εκμεταλλευόμενος τη μεγάλη του ταχύτητα και χτυπώντας συνεχώς τα τουρκικά πλοία, θα τα εξαναγκάσει να μουν και πάλι στα Στενά των Δαρδανελίων. Ο διαρκής αποκλεισμός του τουρκικού στόλου, τον οποίον επέβαλε με την επιτυχή δράση του ο ελληνικός, δεν εξασφάλισε μόνο την κυριαρχία στο Αιγαίο, αλλά συγχρόνως εμπόδισε σε όλη τη διάρκεια του πολέμου τη διά θαλάσσης αποστολή τουρκικών ενισχύσεων στο μέτωπο των επιχειρήσεων (φωτ.: Συλλογή Ν. Γ. Τόλης).

Ο διπλωματικός πυρετός

Η στρατιωτική προέλαση των Συμμάχων στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν αστραπιαία. Το ίδιο και η ελληνική επικράτηση στο Αιγαίο. Μέσα σε λίγες εβδομάδες, ο χάρτης της νοτιοανατολικής Ευρώπης μεταμορφώθηκε. Οποια και αν ήταν η συγκεκριμένη μορφή που θα έπαιρνε ο μεταπολεμικός χάρτης των Βαλκανίων, ήταν σαφές ότι δεν μπορούσε να γίνει λόγος για ουσιαστική οθωμανική παρουσία στα εδάφη που κατείχε για 500 χρόνια. Αλλά τα ζητήματα που ανοίγονταν, αυτά ακριβώς που απέφευγαν να αντιμετωπίσουν όσες από τις Μεγάλες Δυνάμεις επέμεναν στο δόγμα της διατήρησης του Μεγάλου Ασθενούς, ήταν ιδιαίτερα σοβαρά και πολύπλοκα. Είχαν να κάνουν άμεσα με το μεταπολεμικό καθεστώς και τις εσωτερικές ισορροπίες στην ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία έτσι κι αλλιώς βρισκόταν σε περίοδο έντονων πολιτικών διεργασιών. Είχαν να κάνουν με τις εδαφικές διεκδικήσεις των νικητών και με τις νέες μεταξύ τους ισορροπίες που αναζητούσαν στα Βαλκάνια. Και τέλος, είχαν να κάνουν με την εξασφάλιση των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων στις νέες συνθήκες.

▲ Οι πληρεξούσιοι των βαλκανικών κρατών στη Διάσκεψη του Λονδίνου, που άρχισε τις εργασίες της στις 3 Δεκεμβρίου 1912 στο ανάκτορο του Αγίου Ιακώβου. Στην πρώτη σειρά οι επικεφαλής των αποστολών: Νοβάκοβιτς (της Σερβίας), Βενιζέλος (της Ελλάδας), Νιάνεφ (της Βουλγαρίας) και Μιοντισέκοβιτς (του Μαυροβονίου). Ορθοί τα λοιπά μέλη των αποστολών: Στ. Σκουλούδης και Γ. Στρέιτ (της Ελλάδας), Α. Νίκολιτς (της Σερβίας), Α. Βοϊνοβιτς (του Μαυροβονίου) και στρατηγός Πάπρικοφ (της Βουλγαρίας). Η συμφωνία, που υπεγράφη στις 17 Μαΐου 1913, περιόριζε την Τουρκία στα ασιατικά της εδάφη, αλλά δεν όριζε σαφώς τα σύνορα των μέχρι στιγμής βαλκανικών συμμάχων με αποτέλεσμα να ξεσπάσει σχεδόν αμέσως ο Β΄ Βαλκανικός (φωτ.: Μουσείο Μπενάκη).

Της ΕΛΕΝΗΣ ΓΑΡΔΪΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΆΚΗ

Ιστορικού

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΈΣ εξελίξεις τέθηκαν σε κίνηση στις 21 Οκτωβρίου, αμέσως μετά τις πρώτες καθοριστικές ήττες του οθωμανικού στρατού, όταν η πττημένη Οθωμανική Κυβέρνηση ζήτησε από τις Μεγάλες Δυνάμεις να μεσολαβήσουν για την επίτευξη ειρήνης. Δύο εβδομάδες αργότερα, και επειδή οι Δυνάμεις καθυστερούσαν να ενεργήσουν, η Πύλη αναγκάστηκε να απευθυνθεί στις ίδιες τις βαλκανικές κυβερνήσεις ζητώντας ανακωχή. Το αποτέλεσμα ήταν ότι στις 20 Νοεμβρίου υπογράφηκε στην Τσατάλτζα ανακωχή ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και στους Συμμάχους εκτός της Ελλάδας. Ο ουσιαστικός λόγος για τον οποίο δεν υπέγραψε η Ελλάδα ήταν ότι επιδίωκε στο διάστημα μέχρι την έναρξη των διαπραγματεύσεων να ολοκληρώσει

την κατάληψη της Ηπείρου και ειδικότερα των Ιωαννίνων και να διατηρήσει τον έλεγχο του Αιγαίου. Η ανακωχή όριζε ως τόπο σύγκλησης της ειρηνευτικής διάσκεψης το Λονδίνο. Εκεί οι διπλωματικοί εκπρόσωποι των εμπόλεμων θα διαπραγματεύονταν τους όρους της ειρήνης.

Η διάσκεψη των πρεσβευτών στο Λονδίνο

Ήδη πριν συγκληθεί η διάσκεψη της ειρήνης, οι δυνατότητες των εμπόλεμων να διαμορφώσουν το χάρτη της περιοχής τους είχαν περιορισθεί σημαντικά. Από την αρχή του πολέμου με πρωτοβουλία του υπουργού των Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Sir Edward Grey, είχε δημιουργηθεί ένα άτυπο όργανο αποτελούμενο από τον ίδιο και τους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στο Λονδίνο, που σκοπό είχε να μην επιτρέψει στα εμπόλεμα κράτη και στις διενέξεις τους να οδη-

◀ **Επίσκεψη του αρχιοστράτηγου και επιτελών του στρατού Ηπείρου στις εμπροσθοφυλακές της Κανέτας λίγο πριν από τη γενική επίθεση (18-19 Φεβρ. '13), προς κατάληψη των Ιωαννίνων. Η προέλαση των ελληνικού στρατού στην Ηπειρο υπήρξε αργή. Η τουρκική στρατιά στα Γιάννενα πρόβαλε ισχυρή αντίσταση και χρειάστηκε μεγάλος αγώνας και χρόνος για την κατάληψη της πόλης. Αυτός ήταν και ένας από τους ουσιαστικούς λόγους που η Ελλάδα δεν υπέγραψε τη συνθήκη ανακωχής στην Τσατάλιζα (20 Νοεμβρίου 1912). Επιδίωκε μέχρι την έναρξη (3 Δεκεμβρίου 1912) των πολέμων διαπραγματεύσεων στο Λονδίνο, εκτός της κατάληψης της Ηπείρου, και τη διατήρηση του ελέγχου στο Αιγαίο (φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, δωρεά Ανθήπης Καισούλη).**

γίσουν τις Δυνάμεις σε σύρραξη για την προάσπιση των δικών τους συμφερόντων στην Ανατολή. Έτσι για τον Grey προείχε το νέο καθεστώς να μην ανατρέψει τη σχετική ισορροπία δυνάμεων, αλλά να εξασφαλίζει ισόρροπα τα συμφέροντα των Δυνάμεων. Στο διάστημα που ακολούθησε, αν και οι Μεγάλες Δυνάμεις υποστήριζαν η καθεμία εκείνα τα κράτη της περιοχής που καλύτερα εξυπηρετούσαν τα δικά τους συμφέροντα, επέδειξαν όλες υποδειγματική αυτοσυγκράτηση. Και αυτό γιατί ο Grey υιοθέτησε ευέλικτη μέθοδο για τη συζήτηση των προβλημάτων, αλλά και γιατί στην ηγεσία όλων των κυβερνήσεων βρισκόταν πολιτικοί που επιθυμούσαν να αποφύγουν την οριστική ρήξη για περιφερειακούς ανταγωνισμούς. Το σύστημα αυτό των άτυπων απογευματινών συσκέψεων στο Foreign Office λειτούργησε μέχρι τα τέλη Ιουλίου του 1913 και άντεξε τις πιέσεις των ανταγωνισμών για τη χάραξη των συνόρων της Αλβανίας, για την έξοδο της Σερβίας στην Αδριατική, για τον προσδιορισμό της κυριότητας των νησιών του Αιγαίου και για την κατανομή των εδαφών ανάμεσα στους πρώην Συμμάχους.

Πριν καν σιγήσουν τα όπλα στα Βαλκάνια οι Δυνάμεις είχαν αποφασίσει ότι τα ζητήματα του καθεστώτος και των συνόρων της Αλβανίας, του Αθω και των νησιών του Αιγαίου ήταν έξω από την αρμοδιότητα των εμπόλεμων. Αφορούσαν τα ζωτικά συμφέροντα των δυνάμεων και έπρεπε εκείνες να έχουν τον οριστικό λόγο.

Η Ελλάδα, μέρος του ψηφιδωτού των Βαλκανίων

Μέσα σε αυτά τα ασφυκτικά πλαίσια, οι εμπόλεμοι έστειλαν τους εκπροσώπους τους στο Λονδίνο για να διαπραγματευθούν τους όρους της ειρήνης. Η διάσκεψη άρχισε τις εργασίες της στις 3 Δεκεμβρίου. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια πολυσύνθετη διαδικασία. Οι σύμμαχοι μετά βίας κατόρθωναν να σχηματίσουν ενιαίο μέτωπο απέναντι στην ηττημένη, αλλά ανθεκτική Τουρκία. Η συμμαχία είχε φθάσει στα όρια της αντοχής της εφόσον είχαν εγερθεί αμφισβητήσεις για την κατοχή εδαφών ανάμεσα στους συμμάχους. Καθένας από τους συμμάχους διαμόρφωνε τις απαιτήσεις του από την Τουρκία και ανάλογα με τα κέρδη που προσδοκούσε ότι θα λάβει στην εσωτερική διανομή. Αλλά στις απαιτήσεις από την Τουρκία ρυθμιστικό ρόλο έπαιζαν όχι μόνο οι ενδοσυμμαχικές διαπραγματεύσεις αλλά και οι περιορισμοί που έθεταν οι Δυνάμεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση των βορείων συνόρων της Ηπείρου. Η Ελλάδα διεκδικούσε

ως απώτερο όριο μία γραμμή που ξεκινούσε από τον κόλπο της Αυλώνας, και εκτεινόταν βόρεια από το Τεπελένι, δυτικά της Μοσχόπολης, ανάμεσα στην Πρέσπα και την Αχρίδα και έφτανε στα όρη της Δυτικής Μακεδονίας βόρεια του Κρουσόβου. Αλλά τα όρια της Αλβανίας θα καθορίζονταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Και αυτές δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν καν μεταξύ τους. Μέσα σε αυτές τις

Ο αγώνας των βαλκανικών κρατών στο διπλωματικό πεδίο και η ρυθμιστική μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων στη διευθέτηση των διαφορών επί των κερδισμένων εδαφών

εξαιρετικά νεφελώδεις προϋποθέσεις, η ελληνική πολιτεία κατέστρωσε ένα σχέδιο διεκδικήσεων που υπέβαλε τόσο στη διάσκεψη της ειρήνης όσο και στις Μεγάλες Δυνάμεις.

Οι διεκδικήσεις των συμμάχων προσέκρουσαν στη γνώριμη διπλωματική κωλυσιεργία της Πύλης και στα αντικρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων και η διάσκεψη έμοιαζε να ναυαγεί. Ωστόσο, η διάσκεψη της ειρήνης χρησιμοποίησε για τους μεγάλους πολιτικούς ως ένας χώρος άσκησης προσωπικής επιρροής και διμερούς συνεννόησης. Ο Βενιζέλος με επιμονή του Βρετανού υπουργού Οικονομικών αποφάσισε να ηγηθεί ο ίδιος της ελληνικής αντιπροσωπίας και για να παρευρεθεί στη

διάσκεψη, αλλά και για να προωθήσει τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας Βρετανίας. Σκοπός του ήταν να επιτύχει μία συνθήκη διανομής μεταξύ των συμμάχων πριν αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις με την Τουρκία. Το πρώτο πράγμα που έκανε φτάνοντας στη βρετανική πρωτεύουσα ήταν να επιχειρήσει να συνεννοηθεί με τον Βούλγαρο Πρόεδρο της Βουλής Danev. Η συζήτηση προσέκρουσε στην κατηγορηματική άρνησή του να αποδεχθεί την απώλεια της Θεσσαλονίκης. Και ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να αναβάλει τη συζήτηση για τη διανομή των εδαφών, διότι άλλως οι βουλγαρική αντιπροσωπεία θα συντασσόταν με την οθωμανική στον αποκλεισμό της ελληνικής αντιπροσωπείας από τις διαπραγματεύσεις αν δεν υπέγραφε την ανακωχή. Με την αναβολή της συζήτησης για τη διανομή ο Βενιζέλος εξασφάλισε: (α) τη συμμετοχή της Ελλάδας στις διαπραγματεύσεις, (β) τη συμμαχική υποστήριξη στις ελληνικές διεκδικήσεις στην Ηπειρο και (γ) τον καταρτισμό κοινής συμμαχικής πρότασης εδαφικών διεκδικήσεων. Από την οθωμανική αντιπροσωπεία οι σύμμαχοι ζήτησαν (α) την παραχώρηση όλων των εδαφών δυτικά της γραμμής Ραιδεστού-Μηδείας, ενώ το καθεστώς της κερσονήσου της Καλλιπόλης και της Αλβανίας θα ρυθμιζόταν αργότερα· (β) την παραχώρηση όλων των νησιών του Αιγαίου· (γ) την παραιτήση της Πύλης από τα δικαιώματά της στην Κρήτη. Η Πύλη αρνήθηκε να αποδεχθεί τα γεγονότα και η συζήτηση έμοιαζε να αποτελεμάτωναται.

▲ Ο Εντοναρντ Γκρέι διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας σε μια κρίσιμη για τα Βαλκάνια περίοδο: Δεκ. 1905 – Δεκ. 1916. Στη διάσκεψη ειρήνης του Λονδίνου (3 Δεκ. 1912 – 17 Μαΐου 1913) προσπάθησε να ισορροπήσει τα συμφέροντα όλων των εμπλεκόμενων, τόσο των Βαλκάνιων συμμάχων στις διεκδικήσεις τους από την οθωμανική Τουρκία όσο και των Μεγάλων Δυνάμεων. Υιοθέτησε μια ενέλικτη μέθοδο για τη συζήτηση των προβλημάτων γύρω από το νέο καθεστώς που προέκυψε στα ευρωπαϊκά οθωμανικά εδάφη.

◀ Μέσα σε λίγες εβδομάδες, ο χάρτης των Βαλκανίων άλλαξε όψη. Με τη συνθήκη του Λονδίνου (17/5/1913) η οθωμανική Τουρκία παραχώρησε στους Βαλκάνιους συμμάχους όλα τα εδάφη, δυτικά από τη γραμμή Μηδείας - Αίγιου και την Κρήτη. Η συνθήκη άφηγε σε εκκρεμότητα τα σύνορα της νεοεμφανισθείσας τότε Αλβανίας γύρω από την περιοχή της Αιλώνας, όπως επίσης και τα νησιά του Αιγαίου. Τα Δωδεκάνησα παρέμειναν υπό ιταλική κατοχή ως εκβιαστικό μέσο μέχρι την υποχώρηση των Τούρκων από το μέτωπο της Αιβής.

Αντίθετα, στην ίδια τη Θεσσαλονίκη, άρχισαν να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για μια στενότερη συνεργασία ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Σερβία. Αν και στις παραμονές της έκρηξης του πολέμου είχαν γίνει προσπάθειες να διευρυνθεί η συνεργασία των βαλκανικών κρατών με την υπογραφή μιας ελληνοσερβικής συνθήκης, το πράγμα είχε ναυαγήσει γιατί η Σερβία δεσμευόταν από το μυστικό άρθρο της σερβοβουλγαρικής συνθήκης της 13ης Μαρτίου 1912 σχετικά με τη διανομή της Μακεδονίας, ενώ ο Βενιζέλος επιδίωκε τη διεύρυνση της ελληνοβουλγαρικής με την προσθήκη της Σερβίας. Μετά τον πόλεμο, η συνεννόηση ξεκινούσε από νέα βάση, εκείνη της κοινής δυσπιστίας προς τη Βουλγαρία, τάση που ασπαζόταν στην Ελλάδα ο υπουργός των Εξωτερικών Λάμπρος Κορομπλάς.

Αλλά ο Βενιζέλος βρισκόταν μακριά από την καθημερινές τριβές των ζωνών κατοχής. Αισιοδοξούσε ότι επιστρέφοντας από το Λονδίνο θα περνούσε από τη Σόφια για να διευθετήσει τις διαφορές με διάλογο με τον ομόλογό του Νικόλαϊ Γουεσον. Το ταξίδι αυτό έγινε αλλά δεν απέδωσε.

Στο Λονδίνο ωστόσο αφοσιώθηκε στο δεύτερο κύριο στόχο του ταξιδι-

ού του, την εξασφάλιση της υποστήριξης της Βρετανίας για τις ελληνικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο. Ορισμένοι ριζοσπάστες φιλελεύθεροι υπουργοί όπως ο υπουργός Οικονομικών David Lloyd George και ο υπουργός Ναυτικών Winston Churchill ενοούσαν μια σύμπραξη με την Ελλάδα στην Ανατολική Μεσόγειο. Αλλά ο υπουργός των Εξωτερικών Edward Grey ήταν κατηγορηματικά αντίθετος σε μια δέσμευση που θα προκαλούσε αρνητική αντίδραση από την Τουρκία και από τις δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας. Ο Βενιζέλος έφυγε από το Λονδίνο αποκομίζοντας πολύ λίγα πέρα από μια ασαφή δήλωση του Grey ότι δεν μπορούσε να ληφθεί καμία απόφαση για τα νησιά μέχρι τη σύναψη της ειρήνης. Η ειρήνη, ωστόσο, δεν ήταν ορατή: παρά τις ελπίδες που είχαν καλλιεργηθεί ότι η φιλελεύθερη κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης θα ενέδιδε στις πιέσεις των Δυνάμεων, στις 10 Ιανουαρίου 1913 ο γένης των Νεοτούρκων Ενβέρ Μπέης ανέτρεψε τον Κιαμίλ Πασά με πραξικόπημα και απέρριψε τους περισσότερους από τους όρους της ειρήνης. Οι Βαλκάνιοι αντιπρόσωποι διέκοψαν τις διαπραγματεύσεις. Οι εχθροπραξίες άρχισαν και πάλι στις 21 Ιανουαρίου.

Η συνθήκη του Λονδίνου

Μία εβδομάδα αργότερα η Πύλη έσπευσε για δεύτερη φορά να ζητήσει τη μεσολάβηση των Δυνάμεων. Και εκείνες ανέλαβαν να συντάξουν το κείμενο της συνθήκης και να καλέσουν τους εμπόλεμους να το υπογράψουν. Η απλή αυτή διαδικασία εξελίχθηκε σε μια ατέρμονα διαπραγμάτευση. Μάταια η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να πετύχει κάποια δέσμευση σχετικά με το μέλλον της Ηπείρου και των μισιών του Αιγαίου. Το μόνο που κατορθώσε ήταν να εξαντλήσει την υπομονή των Ευρωπαίων διπλωματών. Στις 13 Μαΐου, αγανακτισμένος, ο υπουργός των Εξωτερικών της Βρετανίας Sir Edward Grey απύθυε αυστηρό μήνυμα στους αντιπροσώπους των εμπόλεμων, τους οποίους φιλοξενούσε στο Λονδίνο από τις αρχές Δεκεμβρίου, καλώντας όσους επιθυμούσαν να υπογράψουν το κείμενο να το κάνουν και όσους δεν ήθελαν να φύγουν αμέσως από το Λονδίνο. Η ελληνική κυβέρνηση αντιλήφθηκε ότι δεν είχε άλλα περιθώρια ελιγμών. Στις 17 Μαΐου 1913, σε μία πολύ σύντομη συνεδρίαση στην έδρα της διάσκεψης, το Παλάτι του Αγίου Ιακώβου, υπό την προεδρία του Grey, οι αντιπρόσωποι των εμπόλεμων υπέγραψαν ένα κείμενο που δεν ρύθμιζε παρά τα δυτικά σύνορα της Αυτοκρατορίας στην Ευρώπη στη γραμμή Αίγιου - Μηδείας και την παραίτηση της Πύλης από τα δικαιώματά της στην Κρήτη. Όλες οι άλλες εκκρεμότητες (καθεστώς και σύνορα της Αλβανίας, Άθως, νησιά του Αιγαίου, οικονομικά ζητήματα και ζητήματα αιχμαλώτων, εθνικότητας, εμπορίου αφήνονταν είτε στη δικαιοδοσία των Δυνάμεων είτε σε διμερείς διαπραγματεύσεις. Για την ελληνική διπλωματία η συνθήκη αυτή, αν και σήμανε το τέλος του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου και τη νίκη των συμμάχων, δεν αποτύπωνε το αποτέλεσμα του πολέμου αυτού, αλλά μάλλον αποτέλεσε ενδιάμεσο κείμενο χωρίς αυτοτελή αξία.

Τα αίτια που οδήγησαν

Της **ΕΛΕΝΗΣ ΓΑΡΔΪΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΆΚΗ**

Ιστορικού

Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ διατηρούσε κάποιες ελπίδες ότι αν εξασφαλιζόταν μια ισορροπία δυναμεων ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη, η βαλκανική συμμαχία θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μόνιμη ειρήνη στην περιοχή. Σύμφωνα με τη δική του άποψη ισορροπία σήμαινε μια κατανομή εδαφών που θα καθιστούσε τη Βουλγαρία ισοδύναμη με την Ελλάδα και τη Σερβία μαζί. Στη χάραξη των συνόρων έπρεπε να ληφθεί μέριμνα, ώστε η Ελλάδα να συνορευτεί προς βορράν όχι μόνο με τη Βουλγαρία αλλά και με τη Σερβία. Πέρα από αυτές τις στρατηγικές προϋποθέσεις ήταν αδιανόητο για την Ελλάδα να αποχωρήσει από τη Θεσσαλονίκη, στην οποία ο ελληνικός στρατός είχε προηγηθεί, έστω και με μικρή χρονική διαφορά από τις βουλγαρικές δυνάμεις. Ο Βενιζέλος το είχε καταστήσει σαφές στον Βούλγαρο συνομιλητή του στο Λονδίνο από την πρώτη στιγμή. Η άμεση εγκατάσταση των διοικητικών αρχών στην πόλη που έγινε από την πρώτη στιγμή το κέντρο της ανασυγκρότησης της περιοχής, η εκπροσώπηση της κυβέρνησης από τον υπουργό Δικαιοσύνης Κ. Ρακτιβάν που διορίστηκε γενικός διοικητής Μακεδονίας, η μόνιμη εγκατάσταση του ίδιου του βασιλιά και τέλος ο τραγικός του θάνατος κατά τον περίπατό του στο κέντρο της πόλης, όλα αυτά μαρτυρούσαν ότι η ελληνική κυβέρνηση έθετε τις βάσεις της μόνιμης και αδιαμφισβήτητης κυριαρχίας της στην πόλη.

Προστριβές στη διανομή

Προστριβές με τους συμμάχους ήταν επόμενο να προκύψουν στα πολυάριθμα σημεία όπου συνυπήρχαν στρατεύματά τους, όπου αμφισβητείτο η προτεραιότητα κατοχής και όπου οι σύμμαχοι ανταγωνίζονταν, προκειμένου να βρεθούν σε πλεονεκτική θέση εν όψει της οριστικής διανομής. Η ελληνική κυβέρνηση αμέσως μετά τις πρώτες μάχες είχε υποβάλει στους συμμάχους σχέδιο διανομής.

Αντιστοιχώς, η σερβική, βλέποντας ότι η έξοδος της στην Αδριατική εμποδιζόταν από την Αυστρία, διεκδικούσε όλα τα εδάφη που κατείχε δυτικά του Αξιού, αθετώντας το μυστικό άρθρο της σερβοβουλγαρικής συνθήκης της 13ης Μαρτίου 1912. Διεκδικούσε δηλαδή όχι μόνο την αμφισβητούμενη εδαφική ζώνη πλάτους 60 περίπου χιλιομέτρων, από τα

βουλγαρικά σύνορα νοτιοδυτικά μέχρι τη λίμνη Οχρίδα και από εκεί βορειοανατολικά μέχρι το όρος Σκάρδος και τα σερβοτουρκικά σύνορα, αλλά και όλη την περιοχή δυτικά του Αξιού μέχρι τη Γευγελή, την οποία η συνθήκη διανομής είχε επιδικάσει στη Βουλγαρία. Η κοινή αντίθεσή τους προς τη Βουλγαρία οδήγησε Ελλάδα και Σερβία σε βολιδοσκοπήσεις για συνεννόηση. Από ελληνικής πλευράς η πρωτοβουλία φαινόταν να προέρχεται από τον υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομπλά, σταθερά καχύποπτο απέναντι στο βουλγαρικό επεκτατισμό. Βάση της συνεννόησης θα ήταν μία συμφωνία Ελλάδας και Σερβίας για τον καθορισμό των συνοριακών γραμμών ανάμεσα στους συμμάχους και η πρόσκληση προς τους άλλους συμμάχους να δεχθούν τη διανομή αυτή σε τετραμερή διάσκεψη. Η ελληνοσερβική συμφωνία θα περιλάμ-

βανε και εγγύηση της ελληνοσερβικής συνοριακής γραμμής κατά μήκος της δυτικής όχθης του Αξιού απέναντι στη Βουλγαρία και ανάληψη κοινής στρατιωτικής δράσης για την εξασφάλισή της. Ένα προκαταρκτικό πρωτόκολλο υπογράφηκε στην Αθή-

με εκκρεμή την υπογραφή της στρατιωτικής σύμβασης, ο κίνδυνος από τη βουλγαρική απειλή εντεινόταν. Ο βουλγαρικός στρατός, με ορατό το τέλος του πολέμου με την Αυτοκρατορία και την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου, πίεζε για βελτίωση των θέσεων του εν όψει της διανομής. Στις 8 Μαΐου επετέθη σε ελληνικές προφυλακές στο Παγγαίο και στη Νιγρίτα, προκαλώντας άτακτη οπισθοχώρηση των ελληνικών μονάδων. Χωρίς τη σερβική σύμπραξη, απειλείτο η ελληνική παρουσία στη Μακεδονία. Σε ένα κρίσιμο Υπουργικό Συμβούλιο που έγινε εκείνο το βράδυ παρουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου, ο Βενιζέλος έπεισε τους παρισταμένους, ακόμη και τον ίδιο το βασιλιά ότι η στρατιωτική σύμβαση με τη Σερβία έπρεπε να υπογραφεί ακόμη και με κίνδυνο να εμπλακεί η Ελλάδα σε πόλεμο με την Αυστρία. Κατά την εκτίμησή του, που

▲ Μετά τη σαρωτική και ταπεινωτική ήττα του βουλγαρικού στρατού υπογράφηκε στο Βουκουρέστι (28 Ιουλίου 1913) η συνθήκη που χάραξε τα σύνορα μεταξύ των εμπόλεμων, δημιουργώντας μια νέα βαλκανική ισορροπία. Στη φωτογραφία, ο Ελευθέριος Βενιζέλος (δεξιά) με τρία από τα μέλη της ελληνικής αποστολής στη συνδιάσκεψη. Από δεξιά: Δημ. Πανάς, Νικ. Πολίτης, λοχαγός Αλ. Εξεδάκτυλος (φωτ.: Μουσείο Μπενάκη).

Οι διεκδικήσεις και οι διαφορές γύρω από τον καθορισμό των νέων συνόρων ώθησαν τους πρώην συμμάχους, Ελλάδα και Βουλγαρία, σε σφοδρές πολεμικές συγκρούσεις

να στις 22 Απριλίου, και μια στρατιωτική σύμβαση συμφωνήθηκε στη Θεσσαλονίκη την 1η Μαΐου. Αλλά αυτή δεν επικυρώθηκε από το Βελιγράδι. Η διαφωνία του Βελιγραδίου προέκυψε διότι η Σερβία επιθυμούσε εγγύηση της χώρας και έναντι επίθεσης της Αυστρίας, δέσμευση που ο Βενιζέλος δισταζε να αναλάβει. Ωστόσο,

στον Β' Βαλκανικό

επαληθεύτηκε με δραματικό τρόπο έναν χρόνο αργότερα, σύγκρουση ανάμεσα στην Αυστρία και τη Σερβία θα οδηγούσε όχι σε περιορισμένη σύρραξη, αλλά σε γενικευμένο ευρωπαϊκό πόλεμο ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς. Και τότε η Ελλάδα θα συνέπραττε με τις δυνάμεις της συνεννόησης, Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, με τις οποίες τη συνέδεαν κοινά συμφέροντα.

Η σερβική απαίτηση ικανοποιήθηκε και η τελική συνθήκη υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη στις 19 Μαΐου μαζί με την οριστική στρατιωτική σύμβαση. Η βουλγαρική απειλή γινόταν όλο και πιο αισθητή. Ήδη καθώς έληγαν οι επιχειρήσεις στα άλλα μέτωπα, ελληνικές, σερβικές και βουλγαρικές μονάδες συγκεντρώνονταν στη διεκδικούμενη περιοχή και τα επεισόδια ήταν καθημερινό φαινόμενο. Η υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου θα αποδέσμευε στρατεύματα από το θρακικό μέτωπο με ορατό τον κίνδυνο για τους συμμάχους. Μια συμφωνία για τη γραμμή διαχωρίσεως ανάμεσα στα δύο στρατεύματα που υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη στις 21 Μαΐου που ακολουθούσε περίπου τη χάραξη της ελληνοσερβικής συνθήκης έδινε κάποια περιθώρια ελπίδας. Και ο Βενιζέλος επιχειρήσει να εξαντλήσει τα περιθώρια συμφωνίας με τη Σόφια. Αλλά ο εξαναγκασμός του μετριοπαθούς πρωθυπουργού Gueshon σε παραίτηση στις 25 Μαΐου και η αντικατάστασή του από τον Danev, ο εντεινόμενος εκνευρισμός του βουλγαρικού στρατού από την παρατεταμένη απραξία και η πίεση του Επιτελείου για δράση και τέλος η παρατεινόμενη διαφωνία των συμμάχων ως προς τα όρια και τις προϋποθέσεις της διαιτησίας του τσάρου της Ρωσίας ως έσχατου μέσου για να διασωθεί η ειρήνη, οδήγησαν σε αδιέξοδο.

Ο πόλεμος

Στις 16 Ιουνίου, ενώ παρά τις επιφυλάξεις τους να δεχθούν τη διαιτησία του τσάρου οι τρεις πρωθυπουργοί των Βαλκανίων ετοιμάζονταν να πάνε στην Αγία Πετρούπολη, βουλγαρικά στρατεύματα επιτέθηκαν ταυτόχρονα στις ελληνικές στις Ελευθερές και στη Νιγρίτα και στις σερβικές θέσεις στη Γευγελή. Η κίνηση αυτή του βουλγαρικού στρατού ήταν ένας ελιγμός για να δημιουργήσει τετελεσμένα εν όψει της διαιτησίας στην Πετρούπολη. Για τους νέους συμμάχους, ωστόσο, ήταν η αφορμή για να επιβάλουν την κοινή συμφωνία διανομής. Μια κίνηση που ξεκίνησε ως περιορισμένη στρατιωτική δράση εν όψει της ρωσικής διαιτησίας κατέλη-

ξε σε σαρωτική και ταπεινωτική ήττα του ισχυρότερου στρατού των Βαλκανίων. Μέσα σε έναν μήνα οι στρατοί της Σερβίας και της Ελλάδας ώθησαν τους Βουλγάρους στα παλαιά τους σύνορα, ενώ στις 27 Ιουνίου η Ρουμανία και στις 29 η Τουρκία επωφελήθηκαν από τις συνθήκες για να εξασφαλίσουν άκοπα τις διεκδικήσεις τους εις βάρος της Βουλγαρίας, ολοκληρώνοντας την καταστροφή.

Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου

Για να σωθεί η Βουλγαρία από ολοκληρωτικό αφανισμό, επενέβη η Ρωσία που ζήτησε από τους εμπλεκόμενους στις 26 Ιουνίου παύση των εχθροπραξιών και σύγκληση διάσκεψης ειρήνης στην Πετρούπολη. Αλλά η ελληνική κυβέρνηση ήταν εξαιρετικά επιφυλακτική σε οποιαδήποτε μεσολάβηση. Επιθυμούσε να αποφύγει τη διαμεσολάβηση των δυνάμεων και να συνάψει ανακωχή η οποία θα καθόριζε και τους προκαταρκτικούς όρους της ειρήνης. Παρά τις διεθνείς πιέσεις και η Σερβία επέμενε και αυτή στην άρνηση να αποδεχθεί ανακωχή χωρίς ταυτόχρονη συμφωνία για τους όρους της ειρήνης. Αλλά ύστερα από μεσολάβηση του Καρόλου της Ρουμανίας και από την κόπωση των μαχών, η Σερβία άρχισε να κάμπτεται. Η επιμονή του Κωνσταντίνου να συνεχίσει τον πόλεμο μέχρι την εξόστωση της Βουλγαρίας εξέθετε την Ελλάδα στον κίνδυνο να συνεχίσει μόνη τον πόλεμο, και μάλιστα με στρατό εξαντλημένο από τις συνθήκες του πολέμου και μαστιζόμενο από τη χολέρα που είχε αρχίσει να αποδεκατίζει τις μονάδες. Ο Βενιζέλος αναγνωρίζοντας τον κίνδυνο ήταν πρόθυμος να υποχωρήσει. Αλλωστε στόχος του πολέμου για εκείνον δεν ήταν η εξόντωση του αντιπάλου, αλλά η δημιουργία μιας νέας βαλκανικής ισορροπίας. Ο Κωνσταντίνος αντίθετα επιδίωκε να επιβάλει τους όρους του σε μια εξαντλημένη Βουλγαρία στο πεδίο της μάχης έστω και χωρίς σερβική και ρουμανική υποστήριξη. Μέχρι την αναχώρησή του για το Βουκουρέστι στις 13 Ιουλίου ο Βενιζέλος δεν μπόρεσε να τον μεταπεισει. Στις 15 Ιουλίου όμως έλαβε τηλεγράφημα του βασιλιά ότι εξαιτίας της σερβικής αδράνειας ο στρατός είχε φθάσει «εις τα φυσικά και ηθικά όρια της αντοχής του».

Κατόπιν αυτού ήταν υποχρεωμένος να δεχθεί την ανακωχή.

Τα σύνορα της Βουλγαρίας με τη Σερβία και τη Ρουμανία διευθετήθηκαν χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Η διάσκεψη προσέκρουσε στη διάστα-

► **Ο υπουργός Εξωτερικών Λάμπρος Κορομηλάς (1867-1923) κατήντησε απέναντι στον βουλγαρικό επεκτατισμό, φέρεται ως πρόσωπο που ώθησε στη συνεννόηση, και ύστερα από διαταγούς στην υπογραφή, ελληνοσερβικής συμφωνίας στη Θεσσαλονίκη (19 Μαΐου 1913). Στοιχείο καθοριστικό σ' αυτή τη συμφωνία στάθηκε η κοινή αντίθεση Ελλάδος και Σερβίας απέναντι στη Βουλγαρία.**

◄ **Αμέως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης ο Κωνσταντίνος Ρακιβάν (1865-1935), υπουργός Δικαιοσύνης και ένας από τους επίλεκτους συνεργάτες του Βενιζέλου, διορίστηκε συγχρόνως και Γενικός Διοικητής Μακεδονίας. Με έδρα τη Θεσσαλονίκη, ανέλαβε την ταχύτερη οργάνωση της διοίκησης της Μακεδονίας (φωτ.: Αρχείο ΕΛΙΑ).**

ση ανάμεσα στις ελληνικές και στις βουλγαρικές αξιώσεις. Η ελληνική πλευρά διεκδικούσε τη χάραξη της συνοριακής γραμμής Μάκρης - Περελίκ. Οι Βούλγαροι επέμεναν στη γραμμή από τον κόλπο του Ορφανού βόρεια μέχρι τα σερβοβουλγαρικά σύνορα. Γρήγορα η διαμάχη επικεντρώθηκε στην κατοχή της Καβάλας. Με το αιτιολογικό ότι η Ελλάδα διέθετε ήδη ένα αξιόλογο λιμάνι, τη Θεσσαλονίκη, η Ρωσία και η Αυστρία υποστήριξαν ότι η Καβάλα έπρεπε να δοθεί στη Βουλγαρία. Την ελληνική αξίωση υποστήριζε μόνο η Γαλλία, μέχρι την ύστατη στιγμή, όταν ο Γερμανός αυτοκράτορας, έπειτα από παρέμβαση της αδελφής του Σοφίας, έπεισε τη Ρουμανία να υποστηρίξει το ελληνικό αίτημα. Στις 28 Ιουλίου 1913 υπογράφηκε στο Βουκουρέστι η συνθήκη που χάραζε τα σύνορα ανάμεσα στη Σερβία τη Βουλγαρία,

τη Ρουμανία και την Ελλάδα. Τα σύνορα της Ελλάδας με τη Βουλγαρία ξεκινούσαν από τα σερβοβουλγαρικά, κατευθύνονταν κατά μήκος της κορυφογραμμής του Μπέλες και κατέληγαν στο Αιγαίο στις εκβολές του Νέστου ανατολικά της Καβάλας. Η τύχη της Καβάλας εξασφάλισε και την κυριότητα της Θάσου, καθώς πριν από λίγες μέρες η Πρεσβευτική είχε αποφασίσει ότι η κατοχή της Θάσου εξαρτιόταν από την τύχη της Καβάλας. Απεγνωσμένη απόπειρα της Αυστρίας να ανατρέψει την απόφαση με αναθεώρηση της συνθήκης του Βουκουρεστίου από τις δυνάμεις ναυάγησε, καθώς όλες ανεξίτητα οι άλλες δυνάμεις θεωρούσαν ότι οποιαδήποτε απόπειρα αναθεώρησης θα ξανάνοιγε τους ασκούς του Αιόλου που μόλις είχαν πετύχει να κλείσουν οι Βαλκάνιοι ηγέτες στο Βουκουρέστι. ❧

► **Και η ωμή όψη του πολέμου στο Περίτσι. Πιθανόν νεκροί της ταξιαρχίας Ιππικού που το κατέλαβε στις 28 Ιουνίου. Μετά την κατάληψη της Σιρώμνιτσας (26 Ιουνίου) και του Σιδηροκάστρου (27 Ιουνίου), ο κύριος όγκος των ελληνικών δυνάμεων άρχισε να συγκεντρώνεται στο Περίτσι σημείο και αφετηρία προέλασης (1 Ιουλίου) του ελληνικού στρατού προς τα βόρεια.**

Ο ελληνοβουλγαρικός

Η Βουλγαρία –αυτή η «Πρωσία της Ανατολής» όπως την ήθελαν οι ηγεμόνες της– είχε συνεισφέρει τη βασική στρατιωτική δύναμη των βαλκάνιων συμμάχων στον πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο. Σχεδόν 350.000 Βούλγαροι στρατιώτες κράτησαν τον κύριο όγκο του οθωμανικού στρατού στο μέτωπο της Θράκης, το μόνο στο οποίο η Πύλη μπορούσε να στείλει ενισχύσεις και εφόδια. Για ένα διάστημα η βουλγαρική πολεμική προσπάθεια άγγιξε την απόλυτη επιτυχία: την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Τελικά όμως η αντίσταση των Τούρκων στη γραμμή της Τσατάλτζας και η αντίστοιχη της πολιορκημένης Ανδριανούπολης στα μετώπισθεν στέρησαν από το βουλγαρικό στρατό την αποφασιστική νίκη. Την ίδια στιγμή η επένδυση του συνόλου των δυνάμεων της χώρας στα ανατολικά εξασθένιζε τη βουλγαρική θέση στα δυτικά, στη Μακεδονία.

Τον **ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ**

*Καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης*

ΤΟ «ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ» ήταν για τη Βουλγαρία κεντρικό εθνικό και πολιτικό ζήτημα. Οι σλαβικοί πληθυσμοί του μακεδονικού χώρου είχαν σε μεγάλο ποσοστό στραφεί προς τη Βουλγαρία, η οποία στήριζε τις απελευθερωτικές πρωτοβουλίες τους σε σκληρό ανταγωνισμό με τους Έλληνες, τους άλλους σημαντικούς διεκδικητές των ιδίων περιοχών. Το γεγονός ότι οι τελευταίοι έγιναν στον πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο κύριοι του μεγαλύτερου μέρους της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης, σε συνδυασμό με την κατάληψη του βόρειου τμήματος από τους Σέρβους προκάλεσε μείζον πολιτικό πρόβλημα στη Σόφια. Κάτω από την πίεση του «μα-

κεδονικού αλυτρωτισμού» και του διάχυτου αισθήματος αδικίας, η κυβέρνηση της Βουλγαρίας αποφάσισε να επιτεθεί στους χεσινούς της συμμάχους παρά τις ολοφάνερα δυσμενείς συγκυρίες.

Καθώς το πλέον σημαντικό τμήμα των βουλγαρικών δυνάμεων εξακολουθούσε να παραμένει καθλωμένο στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, η προσπάθεια στα δυτικά στηρίχθηκε στον αιφνιδιασμό και σε βιαστικά συγκροτημένες μονάδες Σλαβομακεδόνων που, αν και δεν τους έλειπε ο φανατισμός, δεν είχαν ούτε την απαραίτητη εκπαίδευση και πειθαρχία ούτε τα απαραίτητα εφόδια. Το βουλγαρικό σχέδιο βασίστηκε στην γρήγορη εξουθένωση του ισχυρότερου από τους αντιπάλους, του σερβικού στρατού σε τρόπο ώστε να στραφούν όλες οι δυνάμεις κατά του μεγάλου ωφελημένου, της Ελλάδας. Οποσδήποτε το όλο εγχείρημα ήταν

◀ Ο διοικητής της Ομάδας Μεραρχιών (I και VI) αντιστράτηγος Εμμανουήλ Μανουσογιαννάκης παρακολουθεί μαζί με το επιτελείο τον τη μάχη της Κρέονας. Η κατάληψη και διάβαση των στενών της Κρέονας, μήκους 20 χλμ., σντισοιούσε απειλή για την ίδια τη Βουλγαρία. Η επιχείρηση ανατέθηκε στον έμπειρο, από προηγούμενες μάχες, στρατηγό Μανουσογιαννάκη (Σφακιά 1853 - Πάτρα 1916). Με την καθοδήγησή του, οι ελληνικές μεραρχίες απόθθησαν τις βουλγαρικές δυνάμεις. Στις 11 Ιουλίου, ο ελληνικός στρατός βγήκε από τα στενά και αμέσως πραγματοποίησε γενική επίθεση σε όλα τα σημεία της παράταξης. Οι μάχες της Κρέονας (6-11 Ιουλίου) φονικές όπως εκείνες του Κιλκίς, στάθηκαν όμως καθοριστικές στην πορεία των επιχειρήσεων. Η αρνητική τους έκβαση θα μείωνε απρόβλεπτα και την ελληνική ισχύ στο διπλωματικό πεδίο.

πόλεμος

▼ Πυροβολικό σε δράση στη μάχη που δόθηκε στην έξοδο των στενών της Κρέονας. Επειτα από σκληρές και πολυήμερες μάχες (6-11 Ιουλίου) οι ελληνικές μεραρχίες κατόρθωσαν σταδιακά να αποθθήσουν τις βουλγαρικές δυνάμεις πέρα από τη βόρεια έξοδο των στενών, τα οποία λόγω της στρατηγικής τους σημασίας ονομάστηκαν «Σιδηρά Πέλη».

ιδιαίτερα ριψοκίνδυνο και τυχοδιωκτικό.

Άγριες συγκρούσεις

Ο πόλεμος ξεκίνησε στις 16 Ιουνίου. Οι Σέρβοι δεν αιφνιδιάστηκαν και οι Έλληνες αντέδρασαν άμεσα εκκαθαρίζοντας σχεδόν αμέσως τις βουλγαρικές δυνάμεις στη Θεσσαλονίκη (1.200 αιχμάλωτοι). Στις 19 του μήνα ύστερα από σύντομη προπαρασκευή το σύνολο του ελληνικού στρατού πέρασε στην επίθεση σε δύο κατευθύνσεις. Προς τον Λαχανά και προς το Κιλκίς, προπύργιο τότε του σλαβομακεδονικού αλυτρωτισμού. Από την πρώτη στιγμή οι συγκρούσεις πήραν άγριο, γεμάτο φανατισμό και ανελέητο χαρακτήρα. Παρά την αριθμητική και υλική υπεροχή των Ελλήνων, η έξοδος ενάντια στο Κιλκίς υπήρξε ιδιαίτερα αιματηρή. Μέσα σε τρεις ημέρες ο ελληνικός στρα-

▲ Προέλαση προς Τζουμαγιά. Μετά την έξοδο του ελληνικού στρατού από τα σιενά της Κρέονας (12 Ιουλίου) και την κατάληψη του Σιμιλί (13 Ιουλίου), οι βουλγαρικές δυνάμεις αναγκάστηκαν να ομμητχθούν προς την Τζουμαγιά. Προβάλλοντας εδώ ισχυρή αντίσταση, δόθηκε τετραήμερη (14-18 Ιουλίου) σκληρή μάχη. Πιεζόμενος ο βουλγαρικός στρατός εγκατέλειψε την πόλη, πηροπλώνας την ελληνική ονομασία. Ενώ το ελληνικό στρατηγείο ειοίμαζε νέα επίθεση, αναγγέλθηκε (18 Ιουλίου 1913) η σύναψη ανακωχής. Ετσι η μάχη της Τζουμαγιαίας έγραφε τον επίλογο των Βαλκανικών Πολέμων.

τός έχασε πλήθος στελεχών και 10.000 περίπου άνδρες, το 12% της τότε παρατακτής του δύναμης, όσους δεν είχε χάσει σε ολόκληρο τον προηγηθέντα πόλεμο. Μόνο ο φανατισμός των ημερών εξηγεί το πώς, παρ' όλα αυτά, οι ελληνικές δυνάμεις κράτησαν τη συνοχή τους και την επιθετική τους διάθεση.

Από κάθε πλευρά ο πόλεμος αυτός διέφερε από τον προηγούμενο. Η συμπεριφορά των νικητών προς τους αμάχους (το 98% των κατοίκων της περιοχής του Κιλκίς ήταν «μν - Έλληνες») άγγιξε τα έσχατα όρια της σκληρότητας. Τα χωριά –όπως και το ίδιο το Κιλκίς– καίγονταν και καταστρέφονταν εκ θεμελίων συχνά μαζί με τους γέροντες και τους ανήμπορους. Όσοι άνδρες δεν πρόφταναν να φύγουν θανατώνονταν, οι γυναίκες βιάζονταν και τα караβάνια των προσφύγων συγκέντρωναν πάνω τους τα πυρά των στρατιωτών. Οι ακρότητες απασχόλησαν τους τότε διεθνείς οργανισμούς (π.χ. το Ίδρυμα Κάρνεγκι) και οι εκθέσεις τους διέσωσαν ως τις μέρες μας την απέραντη φρίκη εκείνων των ημερών. Επρόκειτο για μία ριζική εθνοκάθαρση που δυστυχώς δεν θα ήταν η τελευταία στα πολύπαθα Βαλκάνια.

Προέλαση

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες κόλασης και στον καύσωνα του καλοκαιριού οι ελληνικές δυνάμεις συνέχιζαν να προελαύνουν προς τα βόρεια ανατρέποντας ασθευεις εκθρικές αντιστάσεις στη Δοϊράνη και στο Δεμίρ – Ισάρ (Σιδηρόκαστρο). Η Βουλγαρία πολεμούσε ήδη ενάντια σε τρία κράτη –την Ελλάδα, τη Σερβία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία– στα οποία, από τις 27 Ιουνίου, προστέθηκε και τέταρτο, η Ρουμανία. Η έκβαση του πολέμου ήταν ήδη δεδομένη και μόνο το μεταφυσικό σχεδόν πείσμα –και η αναζήτηση όσο το δυνατό λιγότερο επώδυνων διπλωματικών λύσεων– κρατούσε ενεργή τη βουλγαρική άμυνα. Οι ελληνικές δυνάμεις, αφού ανέτρεψαν τις εκθρικές αντιστάσεις στη Στρώμνιτσα και στο Μπέλλες, χωρίστηκαν ακολουθώντας τις κοιλάδες του Στρου-

Στις ιδιαίτερα αιματηρές συγκρούσεις που διήρκεσαν μόνο ένα μήνα, με τα βαλκανικά πάθη να έρχονται και πάλι στην επιφάνεια, η Ελλάδα υπήρξε ο μεγάλος κερδισμένος, ενώ η Βουλγαρία υπέστη ολοκληρωτική ήττα

μώνα (με πέντε μεραρχίες) και του Νέστου, ενώ άλλες δυνάμεις στράφηκαν προς το Πέτσοβο. Η διαρκής αιμορραγία, το ξέσπασμα επιδημίας χολέρας και η κόπωση κλόνιζαν ολοένα και περισσότερο τη μαχητική αξία των ελληνικών στρατευμάτων. Προοδευτικά εμφανίστηκαν κρούσματα απειθαρχίας και χαλάρωση των οργανωτικών δεσμών. Η πεποίθηση ότι η Βουλγαρία είχε ολοκληρωτικά πττηθεί ενίσχυσε αυτό το πνεύμα του εφησυχασμού.

Αντεπίθεση

Εν όψει των διαπραγματεύσεων για ανακωχή, κάτω από τις πιέσεις των δυνάμεων που έβλεπαν με ανησυχία τη γενική ανατροπή των ισορροπιών στα Βαλκάνια, το βουλγαρικό επιτελείο αναζητούσε επίμονα μία στρατιωτική επιτυχία που θα βελτιώνει τη θέση της χώρας του στις διαπραγματεύσεις. Την ευκαιρία αυτή τη διέκρινε στο προς τους Έλληνες μέτωπο. Οι δυνάμεις των τελευταίων πλησίαζαν προς την Κρέσνα, τη Μαχωμία ή την Τζουμαγιά σε κατάσταση αποδιάρθρωσης. Το μεγάλο αποστάσεων από τις βάσεις τους και το δύσβατο έδαφος πολλαπλασίαζαν, εκτός των άλλων, και τα προβλήματα εφοδιασμού. Την ίδια στιγμή η συνένωση των βουλγαρικών δυνάμεων που πολεμούσαν κατά των Σέρβων και των Ελλήνων επέτρεψε τη δημιουργία εφεδρειών.

Η βουλγαρική αντεπίθεση ξέσπασε με σφοδρότητα στις 14 Ιουλίου και πολύ σύντομα κλόνισε επικίνδυνα

ολόκληρο τον ελληνικό στρατό. Πολλές ελληνικές μονάδες ανατράπηκαν και διαλύθηκαν, η επαφή με τους Σέρβους χάθηκε και σε πολλά σημεία η γενική υποχώρηση άρχισε να μοιάζει με φυγή. Οι γενικότερες συγκυρίες διέσωσαν την κατάσταση καθώς, στις 18 Ιουλίου, τέθηκε σε ισχύ η ανακωχή μεταξύ των εμπόλεμων. Στο σημείο αυτό ο ελληνικός στρατός –που οι ενθουσιασμοί αλλά και η πολιτική δεξιότητα είχαν δημιουργήσει στα 1912– είχε οπωσδήποτε αγγίξει τα έσχατα όρια των δυνατοτήτων του.

Ο δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος κράτησε μόλις ένα μήνα. Η βιαιότητα του όμως ήταν αντάξια των βαλκανικών παθών. Ο ελληνικός στρατός έχασε 2.500 νεκρούς (οι πεντακόσιοι θύματα της χολέρας) και είχε 20.000 τραυματίες –700 σχεδόν άνδρες εκτός μάχης για κάθε ημέρα– σε μία μάχη δύναμη 140.000 ανδρών. Ισχνή μαρτυρία για αυτό που συνέβη εκείνες τις μέρες αποτελούν οι αφίσες της εποχής, όπως εκείνη η διάσημη που δείχνει ένα τσολιά να δαγκώνει με μίσος το κεφάλι ενός Βουλγάρου.

Οι φωτογραφίες του θέματος προέρχονται από το λεύκωμα «Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913» Το Φωτογραφικό Λεύκωμα των Ρωμαίων «Ζέιτζ». Παρουσίαση Αστέριος Ι. Τόπης (εκδ. «ΚΕΔΡΟΣ», 2000).

▲ Το Δοξάιο καιόμενο. Στις 30 Ιουνίου 1913 ο βουλγαρικός στρατός, πιεζόμενος από τον προελαύνοντα ελληνικό, αναγκάστηκε να εκκενώσει το Δοξάιο. Μετά την εκκένωση, βουλγαρικά στρατιωτικά αποσπάσματα μπήκαν στην κωμόπολη, έβαλαν φωτιά στα περισσότερα σπίτια και σφαγίασαν τον μεγαλύτερο αριθμό του πληθυσμού. Ο Β΄ Βαλκανικός οδήγησε για τους γηγενείς πληθυσμούς πολύ πιο ωμό σε βιαιότητες απ' ό,τι ο Α΄.

◀ Ο βασιλιάς και αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος μπροστά στην κατοικία του στο Λιβούνβο. Στην προέλαση προς Βουλγαρία εγκαταστάθηκε από τις 6 Ιουλίου στο Λιβούνβο, που βρίσκεται επί της κοιλάδας του Σιρμόνα στα νότια των σιενών της Κρέσνας, το γενικό στρατηγείο, παραμένοντας μέχρι το τέλος του ελληνοβουλγαρικού πολέμου. Εδώ ο Κωνσταντίνος υπογράφει το διάγγελμα προς τον στρατό και τον σίγλο που ανήγγειλε (28 Ιουλίου) τη λήξη του πολέμου. Στη συνέχεια, αναχωρεί μέσω Καβάλας για Θεσσαλονίκη (1 Αυγούστου). Δύο ημέρες αργότερα επιβιβάζεται στο καταδρομικό «Αβέρωφ» και επιστρέφει στην Αθήνα, με αποθεωτική υποδοχή (4 Αυγούστου) στον όρμο του Ν. Φαλήρου.

Οι εκκρεμότητες του πολέμου

ΜΕΣΑ σε διάστημα οκτώ μηνών η Ελλάδα είχε κατορθώσει να επιστρατεύσει συνολική δύναμη 400.000 ανδρών και να διεξαγάγει δύο νικηφόρους πολέμους. Οι πόλεμοι αυτοί κατέληξαν στον διπλασιασμό της έκτασης και του πληθυσμού της. Από 63.606 τετραγωνικά χιλιόμετρα η έκτασή της αυξήθηκε σε 120.703. Ο πληθυσμός από 2.631.952, σύμφωνα με την απογραφή του 1907, αυξήθηκε σε 4.734.990 κατοίκους. Ωστόσο, το τίμημα που κατέβαλε η χώρα ήταν μεγάλο σε ανθρώπινες απώλειες και σε οικονομική επιβάρυνση: 7.732 νεκροί και 42.819 τραυματίες και συνολικό κόστος για την εθνική οικονομία 414,5 εκατομμύρια δραχμές.

◀ Αν και το τίμημα σε ανθρώπινες απώλειες και οικονομική επιβάρυνση ήταν μεγάλο, η Ελλάδα κατόρθωσε μέσα σε οκτώ μήνες να διπλασιάσει την έκτασή της και να αντρώσει τη θέση της στα Βαλκάνια και στο Αιγαίο. Η λήξη των Βαλκανικών θάβρει ενσωματώμένα στην Ελλάδα όλα τα νησιά του Αιγαίου, εκτός των Δωδεκανήσων και τα ανατολικά της σύνορα θα φτάνουν έως το Νέο ποταμό.

Της **ΕΛΕΝΗΣ ΓΑΡΔΪΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ**

Ιστορικού

ΟΙ ΝΪΚΕΣ του ελληνικού στρατού και στόλου και οι επιτυχίες στο διπλωματικό πεδίο χάρισαν στον Έλληνα μια πρωτόγνωρη επίγνωση της ανύψωσης του εθνικού του κύρους και της νέας θέσης της χώρας στα Βαλκάνια και στο Αιγαίο. Και το σπουδαιότερο, οι προοπτικές που ανοίγονταν για την ανάπτυξη στις νέες χώρες ήταν μεγάλες, ιδιαίτερα στις έφορες εκτάσεις και στις ανεπτυγμένες πόλεις της Μακεδονίας.

Από τις πρώτες ώρες της εγκατάστασής της η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας επανδρώθηκε από τα πιο επίλεκτα στελέχη της κεντρικής διοίκησης, όπως ο Γεώργιος Κοφινάς, που μελέτησαν την κατάσταση και τις προοπτικές ανάπτυξης της περιοχής. Το ίδιο έγινε και στις άλλες περιοχές όπου συστήθηκαν γενικές διοικήσεις. Ένα από τα πιο επείγοντα έργα

ήταν η σύζευξη του ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου με τον ανατολικό σιδηρόδρομο και μέσω αυτού με τα δίκτυα της Κεντρικής Ευρώπης. Υπό την εποπτεία του επιτρόπου σιδηροδρόμων Δημήτριου Διαμαντίδη, που εγκαταστάθηκε και αυτός στη Θεσσαλονίκη από τις πρώτες ημέρες της απελευθέρωσής της, το έργο μελετήθηκε και ανατέθηκε σε γαλλική εταιρεία και ολοκληρώθηκε στις αρχές του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

Οι ημέρες ανάπτυξης που προσδοκούσαν οι πολίτες της χώρας, ωστόσο, προϋπέθεταν ότι μετά τη λήξη των δύο πολέμων θα επικρατούσαν συνθήκες διαρκούς ειρήνης στα Βαλκάνια. Και όμως, οι προοπτικές ανάπτυξης που είχαν δημιουργήσει οι πόλεμοι επισκιάζονταν από νέες εκκρεμότητες, που αποτελούσαν νέα απειλή για την ειρήνη.

Πρώτα πρώτα, η Ελλάδα δεν συνόρευε πλέον μόνο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στα χερσαία σύνορά της γειτόνευε αφ΄ ενός με τη «σύμμαχο» Σερβία και αφ΄ ετέρου με ένα νέο κράτος, το οποίο είχε ακόμη αδιαμόρ-

φωτο καθεστώς και εδαφικά όρια, την Αλβανία, και με την πτυμένη και ταπεινωμένη Βουλγαρία, η οποία ζητούσε ευκαιρία για να ανατρέψει τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Στα θαλάσσια σύνορά της η Ελλάδα είχε βγει από τον πόλεμο ως η κυρίαρχη περιφερειακή δύναμη στο Αιγαίο, αλλά η κυριότητα των νησιών δεν είχε παγιωθεί με συνθήκη, και η Τουρκία αρνιόταν να αποδεχθεί το de facto καθεστώς.

Κυριαρχία στο Αιγαίο

Η συνθήκη των Αθηνών που έθετε τέρμα στην εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ τους υπογράφηκε την 1η Νοεμβρίου του 1913, χωρίς να περιλαμβάνει ρητή αναφορά στο ζήτημα των νησιών του Αιγαίου. Η Ελλάδα και η Τουρκία δεσμεύονταν να αφήσουν τη ρύθμιση του ζητήματος στις Μεγάλες Δυνάμεις. Και πράγματι, στις 31 Ιανουαρίου του 1914, οι Δυνάμεις ανακοίνωσαν στα δύο ενδιαφερόμενα κράτη την παλαιότερη απόφαση της Διάσκεψης του Λονδίνου, ότι όλα

τα νησιά με εξαίρεση την Ιμβρο, την Τένεδο και το Καστελλόριζο παραχωρούνταν στην Ελλάδα, η οποία θα αναλάμβανε τη δέσμευση να μην τα οχυρώσει και να μη τα χρησιμοποιήσει για στρατιωτικούς σκοπούς. Προσέθεσαν, ωστόσο, ότι η παραχώρηση θα γινόταν μόνο όταν ο ελληνικός στρατός αποχωρούσε από τα εδάφη που είχαν παραχωρηθεί στο αλβανικό κράτος σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας της 17ης Δεκεμβρίου 1913, το οποίο όριζε ότι ολόκληρη η Βόρειος Ηπειρος επιδικαζόταν στην Αλβανία. Η Τουρκία, ωστόσο, εξακολουθούσε να αρνείται τη ρύθμιση για το Αιγαίο, επιδιώκοντας να ανατρέψει τα τελεσμένα γεγονότα. Συνέπεια αυτής της εκκρεμότητας ήταν μία διαρκής ανάλωση του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου σε μυστικές διπλωματικές προσεγγίσεις για να επιτύχει μία συνεννόηση με την Τουρκία για την κυριότητα των νησιών. Και το σοβαρότερο, η Ελλάδα ενεπλάκη σε νέο ανταγωνισμό ναυτικών εξοπλισμών για την κυριαρχία στο Αιγαίο, που απορρό-

Κατασκήνωσις Προσφύγων ἐν Κονταρίῳ Χίου

φησε το πρώτο μέρος του δανείου των 500 εκατομμυρίων φράγκων που συμφωνήθηκε στο Παρίσι στις αρχές του 1914, ένα δάνειο που ήταν αρχικά προορισμένο αφ' ενός να καλύψει ένα μέρος του κόστους του πολέμου και αφ' ετέρου να χρηματοδοτήσει την ανάπτυξη.

Προσφυγικό και μειονοτικό ζήτημα

Η δυσμενέστερη, ωστόσο, συνέπεια του κατά τα άλλα «ευτυχούς» για την Ελλάδα πολέμου ήταν το ότι οξύνθηκε δραματικά η θέση των Ελλήνων υπηκόων που κατοικούσαν στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μπροστά στην απώλεια των νησιών και των ευρωπαϊκών της εδαφών, οι τουρκικοί πληθυσμοί στράφηκαν οργανωμένα εναντίον των ελληνικών στην Ανατολική Θράκη και στη Μικρά Ασία. Απελάσεις και εκφοβισμοί είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα να καταφύγουν στην Ελλάδα περίπου 115.000 πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη μόνο μέσα στο 1914, ενώ άλλοι 150.000 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία αναζήτησαν καταφύγιο στην Ελλάδα. Τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, που πρόσφατα είχαν περιέλθει στην ελληνική επικράτεια, αποτέλεσαν τον πρώτο πόλο φιλοξενίας των προσφύγων αυτών: μόνο στη Χίο τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1914 κατέφυγαν 36.000

πρόσφυγες από τη χερσόνησο της Ερυθρέας.

Για το ελληνικό κράτος, αντίθετα, το ζήτημα των μειονοτήτων ήταν ένα νέο φαινόμενο, ένα επακόλουθο του πολέμου που επρόκειτο να έχει μακροχρόνιες κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες. Για πρώτη φορά από τη σύστασή του το ελληνικό κράτος ένα κράτος ως το 1912 κατ' εξοχήν εθνικό, κλήθηκε να αντιμετωπίσει ένα οξύ μειονοτικό πρόβλημα, κληρονομώντας συμπαγείς μη ελληνικούς πληθυσμούς από την πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κοινοτι-

Βαλκανικού Πολέμου με την εθνικοαπελευθερωτική διάσταση που τον χαρακτήριζε, προκάλεσε κύματα προσφύγων. Κατά τη ραγδαία νικηφόρα προέλαση των στρατευμάτων των βαλκάνιων συμμάχων, οι μουσουλμάνοι χωρικοί της Μακεδονίας υποχωρούσαν φεύγοντας μαζί με τα ηττημένα οθωμανικά στρατεύματα. Στον Β' Βαλκανικό, μουσουλμάνοι και χριστιανοί, «Βούλγαροι», «Σέρβοι» και «Έλληνες», περνούσαν και ξαναπερνούσαν τα αδιαμόρφωτα σύνορα αναζητώντας ασφάλεια πίσω από τις γραμμές του μετώπου, έτοιμοι να φύγουν και πάλι, αν άλλαζε η τύχη του πολέμου.

Πρώτα πρώτα, υπήρχε και η ισχυρή οικονομικά και αριθμητικά εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, ανήσυχη για το καθεστώς της πόλης και για την απομόνωσή της από την ενδοχώρα και μέσω αυτής με την Κεντρική Ευρώπη.

Όπως και η εδαφική ρύθμιση των νησιών

του Αιγαίου και των συνόρων της Ηπείρου, έτσι και το ζήτημα της ποσοτικής σύνθεσης του πληθυσμού των νέων χωρών, καθώς και της αναζήτησης ενός σταθερού πλαισίου συμβίωσης επρόκειτο να απασχολήσουν την ελληνική πολιτεία για πολλές ακόμη δεκαετίες. Διότι το πρόβλημα περιεπλάκη από τις εξελίξεις του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Ενώ η Ελλάδα διπλασιάζει την έκτασή της, και αναδεικνύεται σε κυρίαρχη δύναμη στο Αιγαίο και στα Βαλκάνια, βρίσκεται, συγχρόνως, αντιμέτωπη με νέα προβλήματα που προέκυψαν με τη λήξη των Βαλκανικών

κή δομή της Αυτοκρατορίας και ο πρωταρχικός ρόλος της θρησκείας στον προσδιορισμό της ταυτότητας των κοινοτήτων είχαν επιτρέψει στους πληθυσμούς της να συμβιώνουν αρμονικά για πολλούς αιώνες. Από τις αρχές του 19ου αιώνα, ωστόσο, στα ευρωπαϊκά εδάφη της Αυτοκρατορίας είχε αρχίσει να διαμορφώνεται εθνική συνείδηση, κυρίως με βάση τη θρησκευτική και τη γλωσσική διαφοροποίηση. Η έκρηξη του Α'

▲ *Κατασκήνωση προσφύγων στη Χίο. Η θέση των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη διάρκεια των Βαλκανικών, αλλά και μετά τη λήξη τους, οξύνθηκε δραματικά. Επελάσεις και εκφοβισμοί τους ωθούσαν σε φυγή. Ετσι προέκυψε το πρώτο στον 20ό αι. μαζικό προσφυγικό ρεύμα προς την Ελλάδα. Μόνο στη Χίο τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1914 κατέφυγαν 36.000 πρόσφυγες από τη χερσόνησο της Ερυθραίας, ενώ πιο μαζικό το ρεύμα φυγής από την Ανατολική Θράκη έφτασε την ίδια εποχή στις 11.500 (φωτ.: Μιχάλης Γ. Τσάγκρης - Αλκης Ξ. Ξανθάκης «Χίος Εκατό Χρόνια Φωτογραφίας», εκδ. «Σύνολο», 1996).*

Φωτογράφοι στο μέτωπο

Τον **ΑΛΚΗ Ξ. ΞΑΝΘΑΚΗ**

Ιστορικού Φωτογραφίας - Διεθνή Σχολή
Φωτογραφίας ΑΚΤΟ

ΕΝΕΝΗΝΤΑ χρόνια έχουν περάσει από την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων που υπήρξαν οι πιο καθοριστικοί για την Ελλάδα, αφού η έκταση της μετά τη λήξη τους σχεδόν διπλασιάστηκε.

Αν εξετάσουμε τους πολέμους αυτούς από «φωτογραφική» σκοπιά θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτέλεσαν τη χρυσή περίοδο για την πολεμική φωτογραφία στην Ελλάδα. Ιδιαίτερα στο φωτορεπορτάζ, γιατί αυτό ήταν το είδος που είχε τη μεγαλύτερη εξέλιξη.

Το φωτορεπορτάζ γεννήθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα και είναι ουσιαστικά η απεικόνιση γεγονότων και καταστάσεων μέσα από τη φωτογραφία.

Το περιοδικό «Εικονογραφημένα» του Δήμου Βρατσάνου, στις αρχές του 20ου αιώνα, δομήθηκε στα πρότυπα του γαλλικού «Illustration» και ήταν το πρώτο που παρουσίασε τέτοιες φωτογραφίες. Παράλληλα η άφιξη από την Πόλη, του Πέτρου Πουλιδου, του πρώτου Έλληνα φωτογράφου, που εργάστηκε αποκλειστικά στον χώρο του φωτορεπορτάζ, ενίσχυσε το είδος αυτό της φωτογραφίας. Οι άλλοι τομείς, δηλαδή το πορτρέτο και η φωτογραφία τοπίου παρουσιάζουν, από τις αρχές του αιώνα και μέχρι το 1912, μια στασιμότητα. Την άποψη αυτή φαίνεται να ασπάζονται και οι κριτικοί της περιόδου εκείνης, όπως φαίνεται από σχετικά κείμενα.

Η αυστηρότητα και η λιτότητα του τρόπου ζωής που χαρακτηρίζει την αθηναϊκή κοινωνία, κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, αντανακλάται σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής. Αναπόφευκτα η αισθητική της φωτογραφίας υποτάσσεται στις γενικότερες απαιτήσεις. Τα πορτρέτα στο στούντιο, που αποτελούσαν τον κύριο όγκο των παραγομένων φωτογραφιών, έχουν την αυστηρότητα που χαρακτηρίζει τα αντίστοιχα πορτρέτα των μέσων του 19ου αιώνα. Όμως τα ζωγραφισμένα φόντα έχουν δώσει τη θέση τους σε μονόχρωμα φόντα ουδέτερων τόνων, ενώ το μοντέλο βρίσκεται απομονωμένο από τα διάφορα ντεκόρ, τις περίτεχνες ανθοστάτες, τους ορθοστάτες και τις κουπαστές, που αποτελούσαν απαραίτητο συμπλήρωμα της φωτογραφίας του περασμένου αιώνα.

Ο γλύπτης Θωμάς Θωμόπουλος σε ένα άρθρο του, στην «Ελληνική επιθεώρηση» (Νοέμ.1910) με τίτλο «Ένας Έλληνας φωτογράφος», αναφέρεται στον φωτογράφο Επαμεινώνδα Ξανθόπουλο και παράλληλα περιγράφει την κατάσταση της ελληνικής φωτογραφίας, τα χρόνια εκείνα.

«...[Η προσοχή του κοινού εστράφη προς την ιδιαν του την ζωή, και ο φωτογράφος καλείται όπως παρακολουθήσει το άτομον εις τον ιδιαίτερον αυτού βίον, περισσότερα ψυχολογία των προσώπων και των πραγμάτων, εμπειρία μεγαλύτερα οι περί τους τεχνικούς φωτισμούς, επιστημονικόν retouche, καλαισθησία ότι των τριόδων αλλ' απλή και καλλιτεχνική, εξαιρούσα τους χαρακτήρας των αντικειμένων. [...]Εν Ελλάδι δυστυχώς η φωτογραφική τέχνη έμεινε στάσιμος. Εάν εξαιρέσωμεν εμπειροτέχνους τινάς, οι οποίοι μάτην ηγωνίσθησαν όπως βελτιώσουν τον κλάδον τούτον της βιομηχανικής καλλιτεχνίας, [!] ουδέποτε έγινε σο-

▲ ◀ **Πριν αναχωρήσει για τη διάσκεψη του Βουκουρεστίου (17-28 Ιουλίου 1913) ο Ελευθ. Βενιζέλος συζητεί στον σιδηροδρομικό σταθμό των Χαϊζη-Μυεϊλίκ (Βυρβώνεια) τους όρους της ελληνοβουλγαρικής συνθήκης ειρήνης με τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τους επιτελείς του. Η φωτογραφία (πάνω), όπως και άλλες, χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για τη λιθογραφία (αριστερά).**

βαρά προσπάθεια εκ μέρους των εξ επαγγέλματος φωτογράφων μας όπως τελειοποιηθή και προοδεύσει ο κλάδος των[...]Εις εκ των ολίγων εν Ελλάδι φωτογράφων ο οποίος εργάζεται με ευσυνηδεισίαν αληθούς καλλιτέχνου είναι και ο Επαμ. Ξανθόπουλος [...]

Τα χρόνια εκείνα εργάζονταν στην Αθήνα οι φωτογράφοι Π. Κόντος, Α. Λέστερ, Χ. Μανσόλας, Χ. Μπλιώνης, Ε. Ξανθόπουλος, Ι. Παγώνης, Φ. Παπαμήτρος, Ν. Παντζόπουλος, Κ. Περγιάνης, Α. Ρωμαΐδης, Δ. Σπίγγος, Α. Σούτσος, Γ. Στυλιανίδης, Α. Σμυρναΐος. Στον Πειραιά κυριαρχούσαν οι Α. Γαζιάδης, Θερμογιάννης & Γιαννόπουλος, Μ. Ζαφειρόπουλος, Δ. Σπηλιωτόπουλος. Στην Πάτρα οι Α.

Ατζαρίτης, Ι. Αρβανιτόπουλος, Σ. Κυφιώτης, Κ. & Η. Σακελλαρόπουλοι. Στον Βόλο οι Ν. Διαμαντόπουλος, Σ. Στουρνάρας, Α. Ραφανίδης. Στην Κέρκυρα οι Γ. Κάμπελ, Μπόρνης και υιός, Φ. Τρίκας κ.α.

Δυναμικός ρεαλισμός

Η κήρυξη του πολέμου εναντίον των Τούρκων, στις 5 Οκτωβρίου 1912, παράλληλα με την ομόψυχη αντίδραση του έθνους θα ενεργοποιήσει και τους Έλληνες φωτογράφους. Ήταν ο πρώτος πόλεμος της Ελλάδας, που φωτογραφήθηκε τόσο πολύ, όχι μόνο με στιγμένες φωτογραφίες, αλλά και με εικό-

◀ ▼ *Timothy O' Sullivan (συνεργάτης του Mathew Brady). Νεκρός στρατιώτης κατά τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο (αριστερά). Ρωμαϊδής - Zeitz. Νεκρός στρατιώτης κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (κάτω). Αρκετές φωτογραφίες των Βαλκανικών ξεπερνούν στην Ευρώπη σε ρεαλισμό αυτές που τραβήχτηκαν στο μέτωπο του Α΄ Παγκοσμίου και συγκρίνονται μόνο μ' εκείνες που τραβήχτηκαν στον αμερικανικό εμφύλιο (φωτ.: Συλλογή Αλκη Ξανθάκη).*

νες δράσης και σκηνές δυναμικού ρεαλισμού. Η λογοκρισία ιδιαίτερα σε σκηνές όπου παρουσιάζονται νεκροί είναι κατά περιόδους πολύ χαλαρή. Έτσι οι φωτογραφίες που παρουσιάζουν νεκρούς των μαχών είναι αμφίβολο αν θα μπορούσαν να παρουσιαστούν ακόμα και σήμερα. Αρκετές μάλιστα από τις φωτογραφίες αυτές ξεπερνούν σε ρεαλισμό πολλές από τις φωτογραφίες, που τραβήχτηκαν στα μέτωπα της Ευρώπης, στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν ότι η Ελλάδα υπήρξε πρωτοπόρος στο πολεμικό φωτορεπορτάζ, κατά τον 20ο αιώνα.

Οι φωτογραφίες από τους Βαλκανικούς Πολέμους, μπορούν να συγκριθούν στο ρεαλισμό τους μόνο με τις αντίστοιχες φωτογραφίες που τράβηξε ο Mathew Brady από τον αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο, την περίοδο 1861-1865.

Όπως σε κάθε πόλεμο, τα πρακτικά προβλήματα ήταν πολλά. Η ταχύτατη προέλαση του ελληνικού στρατού δημιούργησε δυσκολίες στον εφοδιασμό και την τροφοδοσία του. Το τσουκτερό κρύο και οι βροχές, τον χειμώνα του 1912, επέτειναν την κατάσταση. Ο ανταποκριτής και φωτογράφος Jean Leune κάνει μία γλαφυρή περιγραφή των συνθηκών:

«Ανεβαίνοντας και κατεβαίνοντας μικρούς λόφους φθάσαμε κατά τις 5 το απόγευμα στην πεδιάδα του Βαρδάρη, χωρίς να έχουμε βάλει τίποτα στερεό στο στομάχι από το προηγούμενο βράδυ, εκτός από ένα πολύ μικρό ωμό κρεμμύδι. Για να ξεγελάσουμε την πείνα μας πίναμε από καιρό σε καιρό λίγο νερό! Μολαταύτα, παρά τις ασταμάτητες πορείες από τη Λάρισα, παρά την κούραση των μαχών και τις στερήσεις, η διάθεση των στρατιωτών ήταν εξαιρετική, καθώς γελούσαν και αστειεύονταν[...] με εξαίρεση σπάνιες περιπτώσεις η πορεία προς τη Θεσσαλονίκη συνεχίστηκε κάτω από βροχή, σε μια λάσπη που το πόδι βυθιζόταν μέχρι το γόνατο. Και πάντα χωρίς ή με πολύ λίγο φαγητό, με εξαίρεση ανέλπιστα ευρήματα.»

Πιο οδυνηρές από τα φυσικά φαινόμενα και τις κακουχίες ήταν βέβαια οι μάχες, σκληρές και φονικές:

«Τραυματίες καταφθάνουν συνεχώς. Μετά την επίθεση των τραυμάτων τους τους μεταφέρουν στη Φιλιπιάδα μέσα σε δίτροχα αμάξια, πάνω σε άλογα, σε φορτηγά ή ακόμα με τα ίδια τα αυτοκίνητα του επιτελείου. Τι φρικτό θέαμα παρουσιάζει η συγκέντρωση, στην άκρη του δρόμου, τόσο πόνου αυτών των ανθρώπων που χτες ακόμα ήταν χαρούμενοι, γεμάτοι ζωή και σήμερα είναι καταματωμένοι, ακρωτηριασμένοι πάνω σε φορεία! Ούτε ένα παράπονο όμως δεν ξεφεύγει από τα χείλια τους. Μόνο οι συσπάσεις του αρενωπού προσώπου τους προδίδουν τον πόνο[...]»

Φωτογράφοι στο μέτωπο

Το φωτογραφικό υλικό είναι άφθονο και η καταγραφή καλύπτει κάθε πτυχή των πολέμων. Όμως, οι πιο πολλοί φωτογράφοι που τράβηξαν τις φωτογραφίες αυτές παραμένουν άγνωστοι. Δεν θα ήταν υπερβολή, αν λέγαμε ότι οι Βαλκανικοί πόλεμοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σαν οι πόλεμοι «του ανώνυμου φωτογράφου». Γνωστοί μας είναι, βέβαια, ορισμένοι επαγγελματίες φωτογράφοι που έκαναν συστηματική καταγραφή των πολέμων. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Αριστοτέλης Ρωμαϊδής, πολύ γνωστός από τον δέκατο ένατο αιώνα, σαν ο «πρύτανος εν τη καλλιτεχνία». Ο Ρωμαϊδής κάλυψε μαζί με τον συνεργάτη του, τον Carl Zeitz, τον πρώτο Βαλκανικό πόλεμο, εναντίον των Τούρκων και ειδικότερα την είσοδο των ελληνικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη και τα Γιάννενα.

Ανάλογη δουλειά έκανε και ο Αναστάσιος Γαζιάδης, ένας από τους πιο σημαντικούς φωτογράφους του Πειραιά. Ορισμένες από τις φωτογραφίες του τραβήχτηκαν από πλοία του Πολεμικού Ναυτικού. Φωτογραφίες τους δημοσίευε το γαλλικό περιοδικό «Illustration», που είχε τότε παγκόσμια κυκλοφορία.

Στο ίδιο περιοδικό παρουσιάζουν φωτογραφίες τους πολύ πιο σπάνια όμως, και οι Μ. Βλαστός, Α. Λαμπρινίδης και ο Χρυσοβελώνης.

Ο Πέτρος Πουλιδής πήγε σαν εθελοντής στρα-

τιώτης στο Α΄ Σύνταγμα Πεζικού Αθηνών. Τραυματίστηκε στο Μπιζάνι και παρασημοφορήθηκε. Μαζί με το όπλο του, ο Πουλιδής είχε πάρει και τη φωτογραφική μηχανή του. Μια χαρακτηριστική φωτογραφία του είναι αυτή του Διαδόχου Κωνσταντίνου, «κοντά στο Σούλι πριν από την είσοδό του στα Γιάννενα, 21.2.1913», όπως γράφει ιδιόχειρα πίσω της.

Μια τέτοια πολεμική επιχείρηση δεν θα άφηνε αδιάφορους και τους αδελφούς Μανάκη, τους πρωτοπόρους κινηματογραφιστές των Βαλκανίων. Από το Μοναστήρι όπου είχαν μεταφέρει το ατελιέ τους, πήγαν στη Θεσσαλονίκη και φωτογράφησαν πρώτοι σκηνές από την είσοδο του ελληνικού στρατού. Για ορισμένες όμως φωτογραφίες που τους αποδίδονται, διατηρώ επιφυλάξεις για το αν έγιναν από αυτούς.

Δεκάδες ήταν και οι ξένοι πολεμικοί ανταποκριτές, κυρίως Γάλλοι (αφού η Γαλλία είχε ιδιαίτερα συμφέροντα στον πόλεμο αυτό) που έσπευσαν να καλύψουν τους Βαλκανικούς πολέμους. Οι φωτογραφίες που δημοσίευαν στο «Illustration», στην «Temps» και σε άλλα έντυπα είναι όλες τους επώνυμες, σε αντίθεση, με τις φωτογραφίες που δημοσίευαν τα αντίστοιχα ελληνικά έντυπα και λευκώματα, που δεν ανέφεραν σχεδόν ποτέ, το όνομα του φωτογράφου.

Οι περισσότεροι ξένοι απεσταλμένοι ήταν δημοσιογράφοι που παράλληλα με τις ανταποκρίσεις τους φωτογράφιζαν την εξέλιξη του πολέμου. Ο Γάλλος ρεπόρτερ Jean Leune, που εργαζόταν για το «Illustration» και ακολούθησε με τα πόδια, την πορεία του ελληνικού στρατού, μαζί με τη γυναίκα του γράφει σε μίαν άλλη ανταπόκριση του:

«...]Είναι πραγματικά κρίμα που δεν άφησαν τους πολεμικούς ανταποκριτές να ακολουθήσουν το στρατό, όπως ξεγελώντας τους το καταφέραμε εμείς. Ζώντας δίπλα στο στρατιώτη, θα αναγκάζονταν να γράψουν, επαναλαμβάνοντας αυτό που έλεγε τελευταία ένας αξιωματικός της γαλλικής αποστολής «Ο Έλληνας στρατιώτης είναι ένας από τους καλλίτερος του κόσμου»

Είναι πολύ πιθανό να ακολούθησαν το παράδειγμα του και άλλοι δημοσιογράφοι και φωτογράφοι. Στην επιχείρηση όμως για την κατάληψη των Ιωαννίνων, σε αντίθεση με τα όσα γράφει, οι περιορισμοί που υπήρχαν ήταν σχεδόν ανύπαρκτοι.

Οι πιο πολλές φωτογραφίες όμως προέρχονταν από ερασιτέχνες φωτογράφους, στρατιώτες και αξιωματικούς, που είχαν πάρει μαζί τη φωτογραφική τους μηχανή. Από το 1912 είχε άλλωστε κυκλοφορήσει από την Kodak μια πολύ μικρή πτυσσόμενη μηχανή, που έμπαινε στο γιλέκο, η Vest - Pocket Kodak που ονομάστηκε και «μηχανή του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου». Τη μηχανή αυτή είχαν χρησιμοποιήσει, λίγο αργότερα, οι Αμερικανοί στρατιώτες στα χαρακώματα της Γαλλίας για να πάρουν προσωπικά «ενσταντανέ» που και αυτά όμως δεν διαθέτουν τον δυναμισμό και τον ρεαλισμό των αντίστοιχων σκηνών των Βαλκανικών πολέμων.

Είναι χαρακτηριστικό το κείμενο που είναι γραμμένο σε χειροποίητο φωτογραφικό λευκώμα, αγνώστου ερασιτέχνη φωτογράφου, που υπηρετούσε σε λόχο αυτοκινήτων:

«Δεν είναι καλλιτεχνικές οι φωτογραφίες που θα δεις, για μένα όμως είναι γλυκές αναμνήσεις μιας ένδοξης κι όμορφης -αν και γεμάτης κόπους και κινδύνους- εποχής.»

Τέλος, φωτογράφησαν και ντόπιοι φωτογράφοι από τα μέχρι τότε κατεχόμενα ελληνικά εδάφη όπως π.χ. από τη Θεσσαλονίκη, τη Λέσβο, τη Χίο και την Ηπειρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο γαλλικής καταγωγής φωτογράφος Edmond Rubelin, που είχε ένα μεγάλο φωτογραφείο στη Σμύρνη. Μετά την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μυτιλήνη, πήγε εκεί και φωτογράφησε σκηνές από τα γεγονότα. Το ίδιο έκανε και ο Χιώτης φωτογράφος Στάμος Χαρτουλάρης.

▲ Ο φωτογραφικός φακός, νέο και πιο ρεαλιστικό μέσο στην αποτύπωση πολεμικών σκηνών, απαθανατίζει σ' αυτό το εξαιρετικό στιγμιότυπο τη ζωγράφο Θάλεια Φλωρά - Καραβία, η οποία, συνεχίζοντας τη μακρά παράδοση των πολεμικών ζωγράφων, παρέμεινε πέντε μήνες στο μέτωπο των Βαλκανικών, αποδίδοντας με σχέδια και ζωγραφικούς πίνακες σκηνές από τις πολεμικές επιχειρήσεις. Αυτή ακριβώς την περίοδο αρχίζει σταδιακά να εκπίπτει ο ρόλος των πολεμικών ζωγράφων. Στο πολεμικό πεδίο εισβάλλει πλέον δυναμικά ο φωτογραφικός φακός και στο εξής τα άρθρα πολεμικών ανταποκρίσεων θα συνοδεύουν αντί σκίτσων φωτογραφίες. Ουδείς ζωγράφος ετοιμάζει σήμερα μολύβια ή πενάκια για τον πόλεμο στο Ιράκ, ενώ, αντιθέτως, εκατοντάδες φωτογράφοι ετοιμάζουν φωτογραφικό εξοπλισμό. Γερασμένος πλέον και ο φωτογραφικός φακός ως μέσον εξεικόνισης, αγωνιά να επιβιώσει, αφού και αυτός με τη σειρά του αναμεινιάται σήμερα με πιο νεαρές ηλικίας μέσο: τον τηλεοπτικό φακό (φωτ.: Ρωμάϊδης - Ζέιτζ, συλλογή Μιχάλης Γ. Τσαγκάρης).

Λευκώματα και καρτ ποστάλ

Κίνητρο των περισσότερων φωτογράφων ήταν η δημοσίευση των φωτογραφιών τους –και η ανάλογη αμοιβή– στα διάφορα λευκώματα που κυκλοφορούσαν κατά την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων.

Από τα πιο δημοφιλή ήταν η σειρά «Πανόραμα του Πολέμου 1912-1913», με εκδότη και φωτοστιχογράφο τον Α. Κωνσταντινίδη. Η εκτύπωση των λευκωμάτων του γινόταν στο τυπογραφείο της «Εστίας». Κυκλοφορούσε σε τεύχη και σε ένα από αυτά ο Κωνσταντινίδης ανέφερε: «Οι εκδόται του «Πανοράματος 1912 - 1913» παρακαλούν τους τυχόν παρακολουθήσαντες τον ελληνικόν στρατόν και τους κατά τόπους ζωγράφους ή φωτογράφους όπως ευαρεστούμενοι αποστείλωσιν αυτοίς ταχυδρομικώς παν σχετικόν προς τον πόλεμον αυτόν αντί αναλόγου αμοιβής».

Σε σπάνιες περιπτώσεις, όταν οι φωτογραφίες που είχε στην κατοχή του ένας εκδότης, δεν απέδιδαν καλά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, τότε «καλλιτεχνική αδεία» και με τη βοήθεια του ρεπουσέρ, γίνονταν οι κατάλληλες προσθήκες ή αφαιρέσεις για να επιτευχθεί η απαραίτητη δραματοποίηση της εικόνας!

Τα ταχυδρομικά δελτάρια ή καρτ ποστάλ άρχισαν να έχουν μεγάλη διάδοση από τις αρχές του αιώνα. Τα περισσότερα από αυτά αναπαράγονταν τυπογραφικά και ορισμένα ήταν χρωμολιθόγραφα. Αρκετές φορές όμως, για μεγαλύτερη ταχύτητα στην παράδοση, εκτυπώνονταν ένα-ένα στο χέρι με τη φωτογραφική μέθοδο (φωτοκάρτες).

Πρόδρομος των σημερινών πρακτορείων φωτορεπορτάζ ήταν το γραφείο του Μ. Ν. Μιχαλόπουλου, που βρισκόταν κάτω από το Ταχυδρομείο, στην οδό Αιόλου. Σε διαφήμισή του με τίτλο «Ρεκόρ ταχύτητας» πληροφορούσε το κοινό ότι: «Όλα τα σπουδαία γεγονότα παρακολουθούμενα υπό του ειδικού φωτογράφου μας, εκτυπούνται και κυκλοφορούν εις χιλιάδας δελτάρια μίαν ώραν μετά την φωτογράφησιν. [...] Ολόκληρος η σειρά της Ελληνικής Επανάστασης εις καρτ ποστάλ, του Βαλκανικού και Ελληνοβουλγαρικού πολέμου, όλα καλλιτεχνικώτατα και με τιμάς ασυναγωνίστους ένεκεν της μεγάλης ποσότητος. Θα εύρη και ο πλέον ιδιότροπος δια κάθε εορτήν το κατάλληλον δελτάριον[...]».

Οι λαϊκές λιθογραφίες με θέματα σχετικά με τον πόλεμο παρουσίαζαν ιδιαίτερη άνθηση. Η φωτογραφία πρόσφερε τον αντικειμενικό ρεαλισμό και την πιστότητα της σε αυτές. Σκηνές που παρουσίαζαν ενδιαφέρον, αναπαράγονταν λιθογραφικά. Χαρακτηριστική είναι η φωτογραφία με τον Διάδοχο Κωνσταντίνο, τον Ελ. Βενιζέλο, τον Κονδύλη, με όρθιο τον Ιωάννη Μεταξά. Ενδιαφέρουσα είναι και η λιθογραφία που έγινε, βασισμένη στη φωτογραφία αυτή. Η πιστότητα στην αντιγραφή της είναι μεγάλη, αν εξαιρέσουμε την απαραίτητη προσθήκη του εθνικού συμβόλου, δηλαδή της σημαίας.

Όπως αναφέρθηκε η ελληνική φωτογραφία, η μάλλον το ελληνικό φωτορεπορτάζ, είχε μία παγκόσμια πρωτιά στην πολεμική φωτογραφία, κατά τους πολέμους του 1912-13. Και ενώ μία ρήση αναφέρει ότι «έννας πόλεμος που δεν λογοκρίνεται, χάνεται» (όπως π.χ. στο Βιετνάμ) οι Βαλκανικοί πόλεμοι, αποτέλεσαν μία μοναδική εξαίρεση σε αυτό. ❧